

zaReZ

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 3. studenoga 2.,5., godište VII, broj 166
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

ISSN 1331-7970

Maja Hrgović - Dugometražni Animafest

Izvori i strukture pedofilije

John Banville - More

Psihodelija u duhovnosti i medicini

Liu Fang,
4. zagrebački festival svjetske glazbe Nebo,
Studentski Centar, Zagreb, od 25. do 27. studenoga 2005.

Gdje je što?

Info i najave 2-4

U žarištu

Uhoda za udruge *Trpimir Matasović 5*
 Kulturna raznolikost u središtu *Biserka Cvjetičanin 7*
 Izvor pedofilske strukture *Grozdana Cvitan 8-10*
 Razgovor s Igorom Graovcem i Predragom Mirkovićem
Omer Karabeg 14-15

Satira

Nikad manje felacija *The Onion 6*
 Zarezi ludog smetlara *Ivica Juretić 6*

Film

Bezbolan porod long-size Animafesta *Maja Hrgović 11*
 Razgovor s Kawamotom Kihachirom *Maja Hrgović 12-13*
 Razgovor s Robijem Englerom *Maja Hrgović 13*
 Najposjećeniji filmski festival *Krešimir Košutić 33*

Esej

O erotoposu najtajnijih poljubaca *Nikola Visković 16-17*

Vizualna kultura

Strukture u žitnim poljima *Ivica Župan 18-19*
 Prostor – kao odnos i događaj *Sandra Uskoković 30-31*

Glazba

Željezne ruske ruke *Trpimir Matasović 32*

Kazalište

Obilnica u crnom talogu dominacija *Suzana Marjanić 34*
 Trust your desires ili performativni izbor same sebe
Ivana Percl 35
 Hladni pisac na toplim morima *Boris Beck 36*

Kritika

Preživljavanje najparazitskijih jedinki *Dario Grgić 38*
 Parovi i desetljeća *Grozdana Cvitan 39*
 Blistavo emocionalno gušenje *Grozdana Cvitan 39*
 Krvavi i vinski svetac milosrđa *Suzana Marjanić 40-41*

Proza

More *John Banville 42-43*

Riječi i stvari

Ta divna pernata stvorenja *Željko Jerman 44-45*
 Jeste li za malo maternice? *Neven Jovanović 46*

Svjetski zarezi 47

Gioia-Ana Ulrich

TEMA BROJA: Psihodelija

Priredio *Zoran Roško*
 Pazi, psihodelici na putu *Charles T. Tart 20-21*
 Razgovor s Michele McDonald-Smith
Allan Hunt Badiner 22
 Sloboda i LSD *John Perry Barlow 23*
 Halucinogeni lijekovi *John Horgan 24-25*
 Halucinogeni način umiranja *Judith Lewis 26*
 Psihodelični zen *Rick J. Strassman 27*
 Razgovor s Danielom Pinchbeckom *Joseph Durwin 28-29*

naslovnica: Liu Fang, 4. Zagrebački festival svjetske glazbe
 Nebo, SC od 25. do 27. studenoga 2005.

impresum

dvojtjednik za kulturna i društvena zbivanja
 adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb
 telefon: 4855-449, 4855-451, fax: 4813-572
 e-mail: zarez@zg.htnet.hr, web: www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati
 nakladnik: Druga strana d.o.o.
 za nakladnika: Boris Maruna
 glavni urednik: Zoran Roško
 pomoćnik glavnog urednika: Rade Dragojević
 zamjenice glavnog urednika: Nataša Govedić i Katarina Luketić
 izvršna urednica: Lovorka Kozole
 poslovna tajnica: Dijana Cepić
 uredništvo: Grozdana Cvitan, Agata Juniku, Silva Kalčić,
 Trpimir Matasović, Katarina Peović Vuković,
 Nataša Petrinjak, Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar

grafičko oblikovanje: Studio Artless
 lektura: Unimedia
 priprema: Davor Milašinčić
 tisak: Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:
 Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
 Ured za kulturu Grada Zagreba

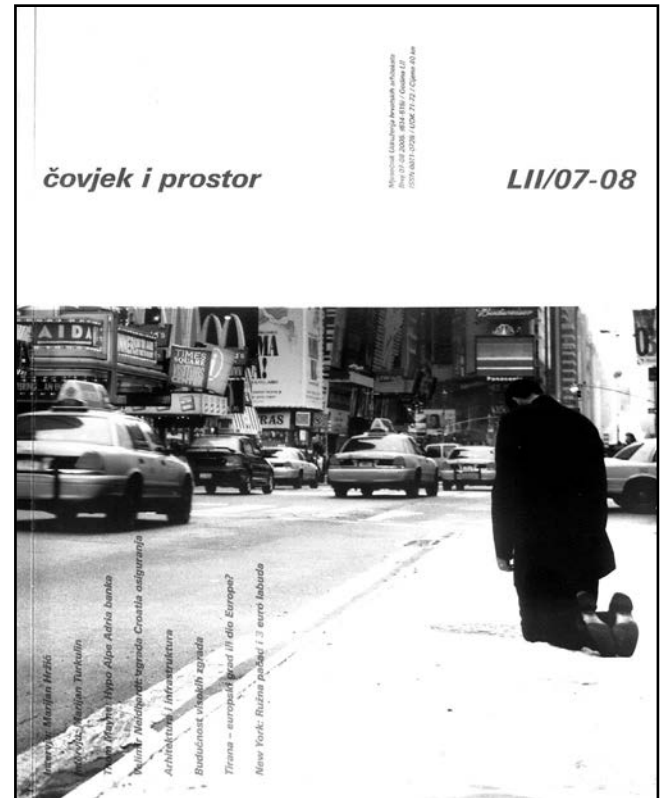
Kolonizacija obale
i moć vertikale

Katarina Luketić

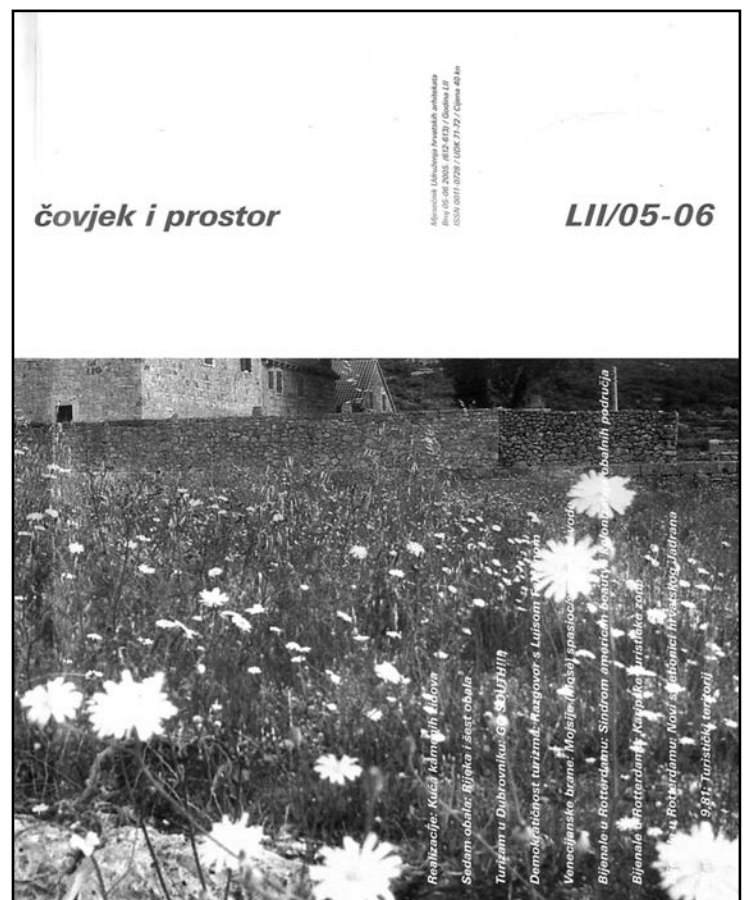
Čovjek i prostor, Mjesecnik Udruženja hrvatskih
 arhitekata, broj 05-06., i broj 07-08., 2005., Udruženje
 hrvatskih arhitekata, Zagreb

V eza turizma i arhitekture te masovna kolonizacija obale, karakteristični za većinu svjetskih, pa tako i hrvatskih turističkih odredišta, središnja su tema broja 05-06. časopisa *Čovjek i prostor*. Temu otvara prikaz rezultata Natječaja za izradu idejnog uređenja Splitske rive iz 2004., dakle prostora koji je zbog svog povijesno-prostornog specifikuma iznimno osjetljiv za svako urbano planiranje, ali i iznimno atraktivan za političko poantiranje, sudeći po masovnosti inicijativa za uređenje rive pokrenutih posljednjih godina. U nastavku u raznim se prilozima obrađuju mnogi aspekti prožimanja ekonomije i arhitekture, turističkih investicija i planiranja obale: tako Vladimir Mattioni u tekstu *Rijeka i šest obala* iznosi projekte planiranja obale u velikim američkim gradovima Baltimoreu, Philadelphiji, Bostonu, Chicagu, Torontu i na Manhattenu, uspoređujući ta postignuća s onima prostornog uređenja linije obale grada Rijeke, i zaključujući da je, unatoč razlikama, svima zajedničko da se "s pomoću pokretanja jednog velikog projekta promijeni urbanu strukturu grada, poboljšaju uvjeti života i pokrenu ekonomski procesi." Krunoslav Ivanišin u tekstu *Go South!!!* daje interdisciplinarni i sinkroni pogled na turističku atraktivnost Dubrovnika, a Sanja Jerković piše o megaprojektu gradnji sustava barijera i umjetnih otoka u Venezueli kako bi se spriječile poplave, projektu koji je započeo 2003. i trajat će osam godina. Poznati španjolski arhitekt Luis Falcon Martinez, gost prve radionice *Turističke transformacije* održane u Zagrebu, u intervjuu *ČIP-u* iznosi i svoje viđenje ove teme, podcrtavajući demokratsku narav turizma i uspoređuje uvjete razvoja španjolske i hrvatske obale. Posebno je zanimljiv i prilog s Drugog međunarodnog bijenala arhitekture u Rotterdamu posvećenog upravo kolonizaciji obale, a na kojemu je Hrvatska sudjelovala s projektom *Novi svjetionici hrvatskog Jadrana*, također predstavljenome u časopisu. Uz navedeno, broj 05-06. sadrži i uobičajene rubrike *Info* i *Vizualna kultura*; u prvoj su dominantni prilozima 10. kongresa UIA na temu *Gradovi – veliki bazar arhitekture* u Istanbulu, te s *Godišnje izložbe realizacija* održane u Splitu. Druga rubrika sadrži osvrt na izložbu *Amerika* Kristine Leko, gostovanje bugarskog umjetnika Plamena Dejanoffa u Zagrebu, te izložbu *Izbjegavanje* u zagrebačkom MSU na kojoj su se zajednički predstavili Ivana Franke, Damir Očko i Silvio Vujičić.

Nosiva tema broja 07-08. *Čovjeka i prostora*, koji također predstavljamo ovom prilikom, jest poslovna gradnja, i to ponajprije arhitektura visokih zgrada – nebodera i poslovnih kompleksa. Upravo je intenzitet gradnje takvih objekata u Zagrebu posljednjih godina – intenzitet koji upućuje da je riječ i o namjeri da arhitektura bude/ostane spomen političke/ekonomske moći – nametnuo uredništvu takvu temu. Uvod čine dva intervjua: prvi s Marijanom Hrčićem, autorom *Eurotowers* na uglu Vukovarske i Lučičeve, a drugi s Marijanom Turkulinom, autorom *T-comova* nebodera u Savskoj te niza drugih vertikalnih zgrada u Zagrebu. Slijede prikazi velikog kompleksa Hypo

banke u Zagrebu i proširenja zgrade Croatia osiguranja u Miramarskoj, te osvrt Ive Maroevića o problemima između arhitekture i infrastrukture – dakle, zadatosti lokacije, prometnih mogućnosti i sl. Maroević tekst zaključuje riječima: "Neboderi su postali izraz ega i samopromidžbe korporacije, poduzetnika, gradske samouprave ili arhitekata. I dok mnoštvo tvrtki, razmišljajući o formi svog sjedišta, u sve većem broju počinje uvažavati model kampusa, zov ikone gradskog središta, usklidnika na obzoru, ostaje, čini se, neodoljiv." Temu zaokružuju i tekstovi o aktualnoj tranzicijskoj preobrazbi središta Tirane, donedavno uronjena u poznato nam sivilo socijalističke gradnje, te o osobitostima urbanog smještaja vertikala New Yorka. U rubrici *Info* prikazani su simpoziji o teoriji i oblikovanju u digitalno doba održan u kolovozu u Grozjanu te o *Integraciji/transformaciji* u rujnu u Dubrovniku; a iz rubrike *Vizualne umjetnosti* izdvajamo tekstove o izložbi Huga Pratta, tvorca Corta Maltezea, u Sieni, te onaj Miška Šuvakovića o akcijama Zlatka Kopljara. No, prije svega tu je tekst Rema Koolhaasa i Reiniera de Graafa koji na provokativan način postavlja problem muzeja kao danas poprišta najspektakularnijih – ne nužno i najuspješnijih – arhitektonskih kreacija. Polazeći od pitanja treba li baš svaki muzej na svijetu osuvremeniti, autori naime brane staru zapašenu muzeja (primjerice Ermitaža) smatrajući da "sterilni uvjeti 'modernih' muzeja sprečavaju posjetitelje da o umjetnosti razmišljaju na druge načine..."

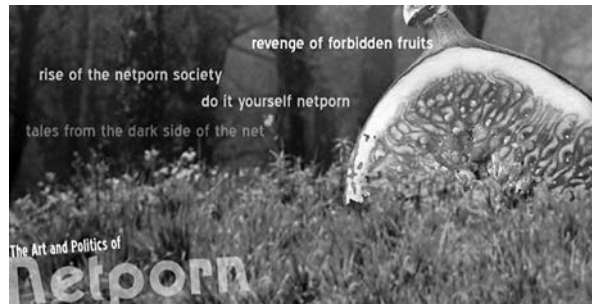
Pornografija kroz tehnologiju

Silva Kalčić

Umjetnost i politika pornografije na webu/The Art&Politics of Netporn, De Badcuyp, Amsterdam, Nizozemska, 30. rujna i 1. listopada 2005.

Na prvoj međunarodnoj konferenciji o pornografiji na Internetu, pod nazivom *Umjetnost i politika pornografije na webu/The Art&Politics of Netporn* u organizaciji Institute of Network Cultures, predstavljeni su radovi širokog spektra umjetnika sa svih strana svijeta. Svi oni, svatko na svoj način, istražuju temu pornografije na Internetu. Velika završnica događanja bila je "večer pornografije radi pornografije"/"porn pour porn soiree", s umjetničkim performansima, DJ i VJ *live* izvedbama i videoprojkcijama. Pritom je predstavljena nova knjiga Katrien Jacobs pod nazivom *Libidoc*, koja govori o njezinoj potrazi za seks-umjetnicima diljem svijeta. Tijekom posljednjih desetljeća u porastu je broj studija koje razmatraju pornografiju s teoretskog i povijesnog stajališta, te šizoidnu situaciju gdje se paralelno sa sve većom imerzijom suvremenog društva u pornografiju na Internetu te kulturnom opsesijom seksualnom groteskom i "fantomskom pedofilijom", povećava pritisak cenzure i kontrole informacija, a "porn spam" ulazi u politički diskurs. Javnost se dijeli na pobornike i protivnike pornografije, koja neizostavno utječe na naš senzibilitet i razumijevanje medija te vlastite ljudske seksualnosti.

Čak i u suvremeno doba internetska pornografija je tema koja kod većine ljudi izaziva nelagodu. Uobičajena slika nije ugodna, budući da je predmet istraživanja najčešće svezan s požudom, iskorištavanjem, "nastranim svijetom" koji ima neugodne spolne sklonosti, te sumnjivim mrežama i postupcima. *Umjetnost i politika mrežne pornografije/Art and Politics of Netporn* želi skrenuti pozornost na naličje ove pojave usredotočujući se na političke i ekonomske implikacije mrežne pornografije, kao i na etičke i estetske aspekte pojave digitalnih zajednica (kao što su blogovi, chat skupine, mailing liste i webzines). Internet, relativno nova forma komunikacije, omogućuje ljudima da se sreću anonimno i oformljuju nove zajednice, imajući kreativnu kontrolu nad procesom komunikacije. Kako bi nam pružili alternativni pogled na mrežnu pornografiju, organizatori konferencije su također pozvali umjetnike čiji radovi odražavaju različite zamisli o spolnosti i koji su usvojili jezik ili specifična svojstva internetske pornografije. *Art and Politics of Netporn* potiče posjetitelje na raspravu o trenutačnom društvenom nagnuću prema pojačanoj kontroli nad informacijskim procesima i moći cenzure. Tko je ovlašten odlučivati o tome što smijemo vidjeti, i koje su granice seksualne slobode? Tijekom dva dana konferencije predstavljeno je pet različitih tematskih cjelina, s interdisciplinarnim priložima umjetnika, istraživača i novinara. *Seksualni djelatnici mrežnog svijeta/Sex Workers of the Net World* je temat centriran oko političkih i ekonomskih vrijednosti mrežne pornografije i seksualnih djelatnika koji rade *online*. A koja je važnost pornografije za trgovinu elektronskom poštom? *U Usponu društva mrežne pornografije/The Rise of the Netporn Society* težište je na individualnoj uporabi Interneta kao što je to, primjerice, slučaj s blogerima i producentima tzv. neovisne pornografije/*indieporn*. Dominantne slike i koncepti o mrežnoj pornografiji i mogućnosti stvaranja "povijesti mrežne pornografije" neke su odrednice temata *Pornografija u susretu s umom: teorija mrežne pornografije/Porn meets Brain: Netporn Theory*.

"Pornografija kao tehnologija Sebsta"/"Porn as a Technology of the Self" promišlja o mogućnostima uporabe mrežne pornografije manjinskih grupa kao što su homoseksualci/*queers* i transeksualci/*trans-genders*. Na koji način oni koriste pornografske elemente kako bi kreirali svoj vlastiti spolni identitet? Otvorena polemika o cenzuri omogućit će posjetiteljima da razmijene mišljenja o ovoj temi sa sudionicima konferencije.

Među predstavljenim umjetnicima bio je i Darko Fritz (Zagreb/Amsterdam). Njegov *Crypted TV porn [digital]* (1999. – 2005.) je vizualna kompozicija kodiranih tv-signalna materijaliziranih u vidu umjetničke instalacije. Umjetnik polazi od činjenice da je kod televizijskog emitiranja pornografskog programa ometan signal svima koji nisu na njega pretplaćeni. Nepravilni ritmovi nesinkroniziranih videosignala dovode do *image processinga*; polarizacije slike, inverzije slike u negativ – izmjenjivanje crno/bijele i slike u boji, horizontalno i vertikalno izlaženje slike iz kadra, stroboskopski efekt, itd. Prilikom prijenosa iz analognog medija – tv-slike snimljene na videovrpce – u digitalnu videosluku dobivena je nova kvaliteta *imagea*. Iste rad je nedavno predstavljen kao 5-kanalna videoprojkcija na retrospektivi hrvatske videoumjetnosti, izložbi *Insert* Muzeja suvremene umjetnosti Zagreb.

Da ne bude kraj

Nataša Petrinjak

Sarajevske bilježnice/sveske, br. 10, Mediacentar, Sarajevo, 2005.

Još je skopska promocija desetog broja časopisa *Sarajevske bilježnice* donijela i glasine kako je, možda, riječ o posljednjem broju. Nelagoda što izaziva takva vijest o časopisu koji nešto više od dvije godine koliko izlazi pobija sve skepse o potrebitosti te vrste periodike samo je pojačana nakon što se jubilarni broj pojavio i u Hrvatskoj. Jer u tu je bilježnicu sarajevsku i ovaj put upisano više od četiri stotine stranica dobrih tekstova, dobrih po izboru tema, dobrih po stilovima – fikcija i dnevnika, poezije i proze, sanjarenja i promišljanja o prošlosti i budućnosti... I kako onda ne osjećati nelagodu i od same pomisli da se hrpa od deset teških sivkastih bilježnica koju proklinje svaki radnik za selidbe više neće povećavati? Na prvi pogled sve izgleda isto: *U prvom licu* za ovaj je broj pisao Predrag Lucić – *Mali jezikoslovni rječnik*, 21 jedinicu o nelogičnostima kojima se u posljednjih petnaestak godina od hrvatskog jezika nasilno željelo učiniti ono što nije. Skladno se nastavlja tema broja *Suvremena književnost i naši jezici* u čijem su nastanku sudjelovali Daša Drndić, Ranko Bugarski, David Albahari, Midhat Ridanović, Radoslav Petković i Snježana Kordić. Bez obzira na to jesu li se autori/ce – različiti po dobi, spolu, mjestima rođenja, interesima, socijalnim krugovima djelovanja – posvetili/e osobnim iskustvima ili su se odlučili za neosobni teorijski i povijesni pristup pokazali su još jednom odavno znanu činjenicu – agresivne intervencije u jezik ne čine ga boljim, samo više ljudi preko noći postane nepismenima. No, da ni ljudi (pritom mislimo prije svega na one koji na ovaj ili onaj način žive od pisanja) nisu neotporni, nego vrlo vješto svoje jezike upotrebljavaju i obogaćuju pokazuju

stranice što slijede... *Dnevnik* Drage Jančara bilježen tijekom ožujka ove godine, te nova poezija i proza, prevedena i ona na našim jezicima. Pa tako slijede potpisi Abdulaha Sidrana, Polone Glavan, Branka Senegačnika, Ajle Terzić, Bisere Alikadić, Andreja Blatnika, Ilja Sijarića, Nikole Madžirova, Srđana Valjarevića, Olivera Nikolove, Marinka Koščeca, Marije Fekete-Sullivan, Aleksandra Flakera, Marka Thompsona, Predraga Matvejevića, Erice Johnson-Debeljak i Keitha Doubta. Osobni, time specifičan uvid u njemačko pjesništvo daje Stevan Tontić prijevodom poezije Petera Huchela, Christoph Meckela, Michaela Krügera i Uwea Kolbea, a *Pogled iz i u savremenu švedsku poeziju* imamo u prijevodu Refika Ličine. Pozornost će čitalaca *Sarajevskih bilježnica* sasvim sigurno privući tekstovi o (ne)susretanju pjesnika i filozofa, Celana i Heideggera, Slobodana Snajdera, Bernard-Henrija Lévyja, Andrea Glucksmanna, Benjamina Korna i Manfreda Riedela u bloku pod nazivom *Hitler, moj brat*. I tako list po list sve do teksta Tvrtka Kulenovića o radovima Džeke Hodžića uz fotografije čijih slika možemo na kraju malo i odmoriti oči. I poigrati se zagonetkom – je li se svaki autor, svaka autorica barem jednom zapetljao u dvojbenuost o kojoj u pjesmi *Insekti caruju?* piše Bisera Alikadić:

Neću da govorim o tom
Koliko bi bilo važno
Da sam shvatila grom.
Otkrila elektricitet,
Ili bar skovala britvicu.
Klistir, za nepokretne!
Ništa od tog ili sličnog.
Samo riječi puste.
sitna slova, mrtve bube
U koricama što se gube.

Ako jesu, a čini nam se da je tako, zašto su sitna slova bila izbor? Samo zato što nisu otkrili elektricitet ili zato što riječi među koricama, knjige ili bilježnice, njeguju život? Pa slijedom toga, mogu li i hoće li to i nadalje činiti i *Sarajevske bilježnice*? ▣

zarez

PRETPLATNI LISTIĆ - izrezati i poslati na adresu:
dvojtjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Vodnikova 17

Želim se pretplatiti na zarez: 6 mjeseci 120.00 kn
s popustom 100.00 kn, 12 mjeseci 240.00 kn
s popustom 200.00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti
i učenici mogu koristiti popust: 6 mjeseci 85.00 kn, 12
mjeseci 170.00 kn

Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR,
za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

e-mail: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:

2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice priložiti listiću
i obavezno poslati na adresu redakcije.

Oglašavajte se u Zarezu

www.zarez.hr

Povoljne cijene oglasa već od 500 kn (bez PDV-a)

* posebne pogodnosti za kulturne institucije

* popusti za serije oglasa

tel. 01/ 4855 451

e-mail: marketing@zarez.hr

kontakt osoba: Viktorija Kudra Beroš

zarez

Pula je i grad – esej

Nataša Petrinjak

3. pulski dani eseja, Pula, od 21. do 22. listopada, 2005.

Upravo onako kako ih je utemeljitelj Boris Domagoj Biletić koncipirao prije nekoliko godina protekli su i ovogodišnji 3. pulski dani eseja – promišljanjem eseja kao suvremene književne forme, ali i prikazom esejističkog stvaralaštva autora iz Hrvatske i inozemstva. Održani su u prostorijama Gradske knjižnice i čitaonice u Puli 21. i 22. listopada mirno i radno, s desetak gostiju, bez velike javne pompe uniformnoga supermaketnog blještavila. Svoje priloge prvom dijelu, onom koji se tiče eseja kao forme ili kako je o eseu zapisano u preambuli Dana eseja – “Esej na osobit način ‘pomiruje’ literaturu i znanost, refleksivnost i neograničenu maštovitost; slobodan u izboru sadržaja, nije ni kritika ni feljton, ni rasprava ni članak, naime složeniji je od njih. ‘Gospodski’ je i gotovo prevladavajući oblik suvremene književnosti. Citirajući Tina Ujevića, esej je ‘kurziv književnosti’, a vjerojatno i na posebno prilagodljiv način – književni žanr budućnosti” – dali su Tea Benčić Rimay *Esejem u poetiku Vlade Gotovca* što je zapravo dio pogovora još neobjavljene Gotovčeve knjige poezije *Posuda s vatom*, potom Igor Grbić s radom *Izgleđi ogleda*, Jelena Lužina s *Esejem kao dosjetkom*, Zvonko Kovač pitanjem *Povratak eseja?*, te osobno odsutni Bogić Rakočević promišljanjem suvremene crnogorske poezije naslovljenim *Dileme kao poetske odrednice*. Još na kraju prošlogodišnjih Dana eseja postavljeno je pitanje *Kako čitam(o) Europu?*. Svoje odgovore i razmišljanja ove su godine ponudili Aleš Debeljak tekstem *Tvrđava Europa* koja po njegovu mišljenju “Umjesto da bi ulagala zajedničke napore u ostvarivanje federalne Europe visoke kakvoće života Europska unija postaje sličnija američkim *ogradenim susjedstvima*, gdje stanovnici bogatih naselja u predgrađima čuvaju svoja područja etnički čistim i socijalno-ekonomski homogenima, i to pomoću naoružanih čuvara, visokih cijena nekretnina i ograničavanjem fizičkog pristupa”.

Slovenski pjesnik, dramatičar, prevoditelj Boris A. Novak u tekstu *Granice Europe, granice u Europi* uhvatio se u koštac sa sintagmom “granice Europe” za koje smatra da ne postoje, Márió Papp iz Budimpešte vrlo je inspirativno pokušao navesti na *Čitanje nenapisane knjige*, Jelena Lužina u *Mitu o Babilonskoj bludnici* rasvjetljava, po njezinu mišljenju, utopijsku ideju o Europi kao ujedinjenoj transnacionalnoj zajednici različitih jezika i kultura. *Hist(ri)eros ili o čitanju europskih rubova* naslov je eseja Aljoše Pužara, dok je Fedora Ferlugo Petronio primjerom slavističkih škola u Italiji prezentirala probleme implementacije najveće europske visokoškolske reforme, tzv. Bolonjske deklaracije.

Tijekom dvodnevnog druženja promovirana je i njena knjiga *Kozmički svijet Nikole Šopa*, potom *Desk Daniela Načinovića*, a u Galeriji Cvjaner održano je večernje čitanje za širu publiku. Kao i prijašnjih godina svi radovi bit će objavljeni u časopisu *Nova Istra* slijedeće godine, a više podataka o autorima i samoj manifestaciji dakako moguće je naći na internetskim stranicama na adresi www.gradpula.com/novaistra.

Izložbeni kolektiviteti

Silva Kalčić

Treći Bijenale u Tirani nosi naziv *Sweet taboos*, putem odabranih umjetničkih radova istražujući zabrane i ograde suvremenog društva, njihovo značenje i prirodu te međusobne odnose unutar društvenog i geografskog konteksta

Bijenale u Tirani. Nacionalna umjetnička galerija, Tirana, Albanija, od 10. rujna do 10. studenoga 2005.

Treći međunarodni Bijenale suvremene umjetnosti u trajanju od rujna do listopada 2005. održano je u Tirani, glavnom gradu Albanije. Smatrajući da je standardan način organizacije izložbi postao statičan te da ne potiče komunikaciju između umjetnika, konteksta i publike, organizatori su se odlučili za pet uzastopnih otvorenja. Počevši od 10. rujna pet izložbi nadovezivalo se jedna na drugu svakih deset dana zaključno s 28. rujnom kada je “kompletiran” bijenale koj je ostao otvoren do 10. studenog. Bijenale je održan u pet različitih gradskih ambijenata koji predstavljaju suvremenu ikonografiju Tirane, koncipirano kao “poprište” umjetnosti s naglaskom na proces stvaranja umjetnosti. Treći Bijenale nosi naziv *Sweet taboos* jer istražuje, putem odabranih umjetničkih radova, zabrane i ograde suvremenog društva promišljajući njihovo značenje i prirodu te međusobne odnose unutar društvenog i geografskog konteksta.

Kustosici trećeg Bijenala u Tirani bili su: Zdenka Badovinec (Slovenija), Roberto Pinto (Italija), Joa Ljungeberg (Švedska), Hou Hanru (Kina/Francuska), Edi Muka i Gezim Quendro (Albanija).

Koju vrstu socijalne kvalitete generira javni prostor?

Platforma 9,81 pozvana je na Bijenale je u selekciji Zdenke Badovinec (Ljubljana) koja se u izložbi pod nazivom *Demokracije* fokusira na paralelne ekonomije, paralelnu arhitekturu i urbanizam koji predstavljaju tabue unutar standardiziranih protokola postmodernog svijeta. U svom radu pod nazivom *Superprivate*, nastalom na temelju istoimenog istraživanja hrvatskog tranzicijskog urbanizma, Platforma 9,81 propituje kakav javni prostor proizvodi *superprivate* stanje u kojem je privatni interes potisnuo kolektivne potrebe. Instalacija koja vizualizira odnos izgrađenih srednjih škola i stambenih jedinica u Zagrebu 2002. efektno pokazuje diskrepanciju privatnih i javnih potreba.

Jedna od glavnih karakteristika postkomunističkih društava je radikalno oslobođenje privatnog interesa. Val privatizacije u tranzicijskim zemljama uz kronični nedostatak snažnog mehanizma transparentne urbane kontrole doveo je do atomizacije izgrađenog prostora pri čemu svaki pojedinac može slobodno

Andreja Kulunčić

razvijati vlastite građevinske i poslovne potencijale i iskoristavati javni prostor. U takvom ozračju individualnih inicijativa javni i kolektivni prostori u opasnosti su da nestanu. U konstelaciji bujanja atomizacije i privatizacije, društvu nedostaje njegov kolektivitet. Superprivatno stanje nameće pitanje o vrsti javnog prostora nastalog/preobraženog u tranziciji. Stvara li uopće stanje tranzicije ikakav javni prostor? Kakav javni prostor trebamo? Koju vrst socijalne kvalitete generira javni prostor? Što može generirati prostore “novog kolektiviteta”?

S povećanom potražnjom za stambenim zgradama na tržištu, javlja se nesuglasje između privatnih i javnih potreba.

Paralelni društveni sustavi

Prema izboru kustosice Zdenke Badovinec u Tirani je izlagala i Andreja Kulunčić, novi rad pod nazivom *Tirana - parallel system of social existence*. Umjetnica je pozvala šest mladih umjetnika iz Tirane na suradnju u projektu za Bijenale. Oni su joj pokazali gradske četvrti u kojima bi valjalo provesti istraživanje na temu paralelnih sustava u tom društvu. Tim se istraživanjem pokušalo artikulirati: koji sve sustavi postoje/koegzistiraju, kako razlikovati paralelne sisteme, kako ih tretirati kao djelo umjetnosti? Na kraju istraživanja producirano je tri plakata i dvije *boomerang* razglednice, fokusirane na različite paralelne sisteme koji su-tvore demokratski sustav Tirane, kao i dnevnik procesa suradnje. Na plakatima je ispisano, u maniri marketinških ponuda: *Savršeni način bavljenja sigurnim poslom iz vaših snova: tax-free business, brza usluga, nekontorirani proizvodi, posao za maloljetnike, visoka cijena (slika gore desno).*

Platforma 9,81

Liu Fang
www.liufangmusic.net

Nešidu-I-Huda
Sufi pjevači iz Sarajeva

4. zagrebački festival svjetske glazbe Nebo, Studentski Centar, Zagreb, od 25. do 27. studenoga 2005.

Između redaka

Uhoda za udruge

Trpimir Matasović

Moramo se zapitati tko tu "blati Hrvatsku" – predstavnici nevladinih organizacija, koji se usuđuju govoriti i o negativnim aspektima hrvatske sadašnjosti, ili pak gospođa predstojnica, koja bi te i takve predstavnike civilnog sektora "pratila" odnosno, da upotrijebimo razumljiviji pojam, uhodila

Nevladine organizacije, kao temeljna institucija civilnog društva, u Hrvatskoj, bez obzira na sav svoj doprinos razvoju demokracije, nisu osobito poznate po međusobnoj povezanosti i jedinstvenosti. Često se, naime, događa da međusobno ne surađuju čak niti udruge koje zahvaćaju ista ili slična područja djelovanja, a o *međuresornoj* suradnji da i ne govorimo. No, ono što nije uspjelo samim udrugama, uspjelo je predstojnici Ureda za udruge Vlade Republike Hrvatske Jadranki Cigelj, premda na način na koji to vjerojatno nisu očekivali ni ona ni njezini poslodavci. Naime, rijetko se – ako i ikad – u nedugoj povijesti nove hrvatske države dogodilo da su udruge bile tako složne i unisone u svojim stavovima kao što je bio slučaj s reakcijama koje su uslijedile nakon što je dotična gospođa dala opsežan intervju *Glasi Koncila*. Čisto fenomenološki, njezin je pothvat vrijedan divljenja, posebice uzmemo li u obzir da je iniciran putem glasila koje baš i nije poznato kao reprezentativan primjer medija koji bi imalo držao do vrijednosti civilnog društva – dapače. Zlobnici će, naravno, odmah primijetiti da nevladin sektor nikad nije bio toliko jedinstven oko mnogo većih pitanja koja bi morala zanimati civilnu scenu, kao što je bio kad se gospođa Cigelj drznula dirnuti u samu tu scenu i njezine protagoniste. No, u srži cijele priče stoje mnogo ozbiljnije stvari, stvari kojima je intervju Jadranki Cigelj samo indikator, a ne tek beznačajni i lako ispravljivi jednokratni eksces.

"Domoljublje" i "napredne ideje"

Stvar nije nimalo bezazlena, kakvom se vidi premijer Sanader, koji je promptno naložio osnivanje *radne skupine* – što je u ovom društvu pouzdan znak da se zapravo ne želi poduzeti ništa. Dapače, ništa ne vrijedi gospođi Cigelj niti pozivanje na to da je intervju dala kao *privatna osoba* (a nije, što je jasno vidljivo iz opreme intervjua), jer izjave koje je u njemu proslula ne samo da su neprimjerene funkciji koju obnaša nego su i, nevezano uz tu funkciju, prepune govora paranoje, mržnje i drugih oblika javnog izražavanja koje je na rubu (ili čak i preko ruba) utuživog, i to ne samo temeljem Zakona o medijima.

No, da ne govorimo ovdje dalje napamet, pogledajmo što je to sve Jadranka Cigelj izgovorila *Glasi Koncila*. Već u "stručnom" osvrtu na povijest razvoja civilnog društva gospođi se, sasvim sigurno ne slučajno, dogodilo da netočno ustvrdi kako je *Caritas* osnovan prije *Crvenog križa*, pri čemu se očito podilazilo čitateljstvu katoličkoga glasila. Stvari, međutim, postaju zanimljivije kada prelazi na naše prostore i recentniju povijest, pa tako u počecima

nevladine scene u Hrvatskoj ona radi jasnu distinkciju između dviju skupina – "organizacija koje su zastupale bivši sustav" i "domoljuba naprednih ideja". Što bi to bile "napredne ideje" Jadranka Cigelj ne navodi, jer se njoj, čini se, podrazumijeva da je riječ o nečemu što je neraskidivo vezano uz "domoljublje" (također pojam koji je moguće definirati na različite načine). A da ne bude zabune, odmah potom jasno se daje da su upravo takve udruge "zastupale interese Republike Hrvatske" – one koje nisu bile "domoljubne" i "naprednih ideja", dakle, nisu. Zašto? Zato što je "komunizam učinio svoje".

"Veleizdaja" i "blaćenje Hrvatske"

Gospođa predstojnica, međutim, vrlo brzo pokazuje da je upravo njezin način razmišljanja duboko ukotvjen u nekim prošlim, nedemokratskim vremenima. Jer, premda priznaje kako "teško da država može imati nadzor nad svim", dodaje da bi ipak "morala imati uvid u financijski dio". "Argumentira" to tvrdnjom da "postoje udruge radi samih sebe", da tu dolazi do "financijskih i političkih malverzacija", te da, povrh svega, "donatori često ne traže povratnu informaciju o onome što se radi". Ona, međutim, očito ne zna ono što već znaju manje-više i vrapci na grani: da donatori itekako kontroliraju na što se i kako troši njihov novac a da upravo država vrlo površno prilazi kontroli sredstava iz državnog proračuna – bilo da je riječ o sredstvima za udruge, bilo o ikojoj drugoj stavci budžeta. A, ako država ne kontrolira niti novac poreznih obveznika, zaista nema nikakva rezona da se najednom počne baviti sredstvima iz drugih izvora. U krajnjoj liniji, *nevladine* organizacije tako se zovu, između ostalog, i upravo zato što ne ovise primarno o državi, niti bi o njoj trebale ovisiti, jer onda i ne bi bile *nevladine*, nego *vladine*.

Uhodbene tendencije gospođe Cigelj na tome, međutim, ne staju. Tako ona upozorava kako bi se "svatko od nevladinih organizacija koji dobiva takvu pomoć trebao zapitati kad će se kod donatora pojaviti zahtjev prema njemu da učini nešto, možda i protiv svoje volje". Ovdje, naravno, kao ni u svim drugim slučajevima, nema nikakvih konkretnih primjera, jer predstojnica stalno govori napamet, proizvođači proizvoljne teze bez ikakvih argumenata. Tako je i dalje, kada govori o tome da je "u našem društvu bilo djelovanja koje je čak graničilo i s činom veleizdaje", a kao primjer navodi slučajeve kada su donatori "s lošim namjerama davali financijska sredstva, i svoje apetite zadovoljavali pozivajući predstavnike civilnog sektora na međunarodne kongrese". A što je u tome loše? To što su predstavnici udruge "znali ići do te mjere da su blatili Hrvatsku", što bi, prema Jadranki Cigelj, trebalo spriječiti tako da se "pratili ljudi do koje mjere iznose neke stvari na tim konferencijama". Nakon takvih izjava, moramo se zapitati tko tu onda "blati Hrvatsku" – predstavnici udruge, koji se usuđuju govoriti i o negativnim aspektima hrvatske sadašnjosti, ili pak gospođa predstojnica, koja bi te i takve predstavnike civilnog sektora "pratila" odnosno, da upotrijebimo razumljiviji pojam, uhodila.

"Zdrava kritika" i "lobiji u medijima"

Domovinski rat je Jadranki Cigelj nedodirljiva svetinja – ona se "srami mnogih nevladinih udruge", koje "pljuju po ljudima koji su im stvorili drža-

vu". Jer pitanje ratnih zločina, prema njoj, nije stvar civilnog sektora, nego nešto što "branitelji moraju sami reći i riješiti". Ona deklarativno podupire "zdravu kritiku" (ne navodeći niti što bi bila "zdrava", niti "nezdrava" kritika), ali se i obrušava na medije. Njezinoj paranoji očito nema granice, jer tvrdi da su si predstavnici nekih udruge "stvorili lobije u medijima", te da je, štoviše, riječ o "stotinjak imena koja su sebi izborila monopol i nametnula se putem medija". Kako "stotinjak imena" može imati "monopol", te kako taj "monopol" provodi, gospođa također nije rekla. Rekla je samo da je "njihovo teoretiziranje postalo već dosadno i zamorno". Dosadno i zamorno kome? Njoj osobno? Ili nekom drugom? I čije bi to ona "teoretiziranje" htjela čuti? Vjerojatno samo vlastito – pitanje je samo želi li ga čuti itko drugi. Iz njezina izlaganja može se steći i dojam kako su tih "stotinjak imena" neki silno bogati ljudi, jer si "mogu priuštiti odlazak na večeru, ručak i ugurati se u redove medija". Da je ikoga od njih gospođa Cigelj vidjela uživo ili na televiziji, lako bi, već na osnovi odijevanja tih nevladinih "bogataša", shvatila koliko je apsurdna njezina teza.

"Potrebe muških članova" i "agresivni homoseksualizam"

Da ipak ne bi ostalo sve na sasvim apstraktnoj razini, gospođa se Cigelj udostojila osvrnuti i na udruge koje su joj, očito, poseban trn u oku. Naravno, ni tu nema spominjanja konkretnih udruge i/ili pojedinaca, ali riječ je aktivistima i aktivisticama za ženska prava i prava seksualnih manjina. Prema njoj, "nema ženskih prava", jer "žena kad počine lamentirati i nametati svoje stavove i počinje gušiti potrebu muških članova, to je isto zloporaba i nasilje nad drugom skupinom". Pa, ako je "potreba muških članova" i da se ulogu žene svede na notornih njemački "tri K" (Küche, Kinder, Kirche – kuhinja, djeca, crkva), onda valjda ni tu "potrebu" ne treba gušiti kako se, eto, ne bi provodilo "nasilje nad drugom skupinom". Sličan je i njezin stav prema homoseksualnosti (koju ona naziva "homoseksualizmom"), koju naziva "anomalijom", pri čemu "nedopustivim" smatra "agresivni homoseksualizam" – što god to bilo. Suosjećajna predstojnica se "trudi razumjeti" homoseksualce, ali ne želi "da budu pravilo po kojem bi se društvo ponašalo" – kao da je to ikad itko i tražio.

Problem, naravno, nije u tome što osoba poput Jadranke Cigelj ima stavove kakve ima. Problem je što joj je otvoren prostor da takve stavove iznosi javno. Problem je i što Jadranka Cigelj nije neki izdvojeni pojedinac, nego predstojnica Ureda za udruge a da je pritom, posve je razvidno, potpuno nekompetentna. Ona ne razumije temeljne vrijednosti civilnog društva, ne pokušava ih razumjeti, niti to, čini se, uopće želi. Problem je i u načinu razmišljanja trenutačno vladajuće političke garniture u Hrvatskoj, koje je Jadranka Cigelj zorno zrcalo. Te strukture, kao ni gospođu predstojnicu, udruge zapravo uopće ne zanimaju. Jer, da sadašnju hrvatsku vlast udruge zanimaju, Jadranku bi Cigelj promptno razriješila dužnosti (premda je posve nejasno po kojoj je osnovi na nju uopće postavljena) i imenovala neku kompetentnu osobu. Umjesto toga, premijer najavljuje "osnivanje radne skupine". Kao da su *radne skupine* ikad išta u ovoj zemlji riješile. ▣

Nikad manje felacija

The Onion

Poduzimaju se hitne mjere u stvaranju više od 300.000 novih felacija (*blowjobs*)

Prema statistici Ministarstva za rad, cjelokupna stopa onih koji pružaju usluge felacija u lipnju se spustila na 37,4 posto, izazvavši široko rasprostranjenu deflaciju ega.

Smanjivanje oralnih usluga unesrećilo je pedeset pet milijuna Amerikanaca, kazao je Chao. Iako je u lipnju došlo do očekivajućeg skoka u demografiji od 15 do 19 godina, kada su mnogi tinejdžeri pronašli posao preko ljeta, gotovo osamdeset dva posto oženjenih muškaraca ostalo je posve bez usluge felacija. Povijesno fluidno tržište felacija doseglo je vrhunac 1996., kada su milijuni supruge i djevojka snažno stimulirali privatni sektor. No, dok je potražnja ostala iznimno visoka,

ponuda nije mogla ili htjela ići ukorak s potražnjom. Kao posljedica toga, stopa pada felacija neprestano je rasla, a današnje klimavo tržište ne pokazuje puno znakova brzoga poboljšanja.

Prema Chaovim tvrdnjama, dugoročne veze odgovorne su za mnoge ovogodišnje propale usluge felacija. Tradicionalni pružatelji usluga felacija s vremenom počinju davati prvenstvo drugim uslugama, eliminirajući naposljetku one usluge felacija za koje pretpostavljaju da su nepotrebne, kazao je Chao. Felacija nema toliko mnogo koliko vas neke internetske stranice pokušavaju uvjeriti, kazao je analitičar tržišta za felacija, Tom Cochran. Posvuda je tržište izuzetno suho. Meni osobno godinama nije učinjen felacio. I ne stoga što se nisam trudio, dodao je on.

Neki profesionalci koji su nekad imali stalan izvor zarade počeli su tražiti *free-lance* felacio. Dave Abbot, nastanjen u Fairfaxu u Virginiji, kazao je da će, ako ne može dobiti felacio na svojem području, odseliti na vibrantno tržište kao što je Las Vegas. Čuo sam da u Vegasu gotovo svakome nude honorarni felacio, rekao je Abbot.

Prema Chaovim tvrdnjama, dugoročne veze odgovorne su za mnoge ovogodišnje propale usluge felacija. Tradicionalni pružatelji usluga felacija s vremenom počinju davati prvenstvo drugim uslugama, eliminirajući naposljetku one usluge felacija za koje pretpostavljaju da su nepotrebne, kazao je Chao. Felacija nema toliko mnogo koliko vas neke internetske stranice pokušavaju uvjeriti, kazao je analitičar tržišta za felacija Tom Cochran. Posvuda je tržište iznimno suho. Meni osobno godinama nije učinjen felacio. I ne stoga što se nisam trudio, dodao je on

Prema statistikama Ministarstva rada, gotovo pola Amerikanaca koji ne dobivaju felacio živi ispod crte oralnoga siromaštva, a beneficije koje uključuju spolno općenje nisu im dovoljne. Za mnoge od tih muškaraca kojima je oduzeto oralno pravo felacio je samo san, kazao je Cochran.

Stručnjaci predviđaju da će nagli porast ovoga problema utjecati čak i na one koji trenutačno dobivaju felacio. Ekonomski indikatori najavili su smanjivanje felacija diljem nacije, što znači da će sljedećih mje-

seci tisuće muškaraca imati spolni odnos.

Usred rastuće zabrinutosti, republikanac Collin Peterson iznio je prijedlog stimulativnoga paketa koji će prema njegovim riječima do kraja godine pomoći u stvaranju više od 300.000 novih felacija.

Peterson je dodao: Samo se možemo nadati da će biti postignut nekakav kompromis između praznih riječi i tržišta felacija u rezoluciji H.R. 69.

S engleskoga prevela Gioia-Ana Ulrich

Zarezi ludog smetlara

(instalacija)

Ivica Juretić

Kaj ti je kurao stvarno tak mali?

Da. Evo, baš jučer, slučajno, bio sam gol, poslije kupanja.

Sam, u sobi za goste, u svom stanu i sjedim u fotelji i slučajno, pijem kiselu iz boce i onak, refleksno pokrete pravim i zateknem sebe kako stavljam zeleni plastični čep, da, ono gore na boci, stavljam namreškami čep na glavicu pimpića svog malog crnobijelog, dobroćudnog i taman obuhvatio je cijelu glavicu do kože i dobro je dihtal i onda sam ustao i čep nije pal. I tak sam hodao po sobi.

Da li sanjaš muškarce?

Pa ne baš.

Što si noćas, na primjer, sanjao?

Pa, ne sjećam se baš. Znam da je bila neka suncana rijeka u sredini i da sam se davio i da me je princ Charles spasio i kasnije mi se nježno upucavao u gaćicama.

No, vidiš, tu smo. Ono što si to će ti snovi pokazati. Ti si san.

U snovima je tvoj identitet.

Znači, ja sam utopljenik.

Da, izvan svake vode.

Kulturna politika

Kulturna raznolikost u središtu

Biserka Cvjetičanin

Konvencija o zaštiti i promicanju raznolikosti kulturnih izraza, prihvaćena 20. listopada, nakon niza stručnih sastanaka i intenzivnih pregovora, predstavlja međunarodni normativni instrument koji osnažuje ideju iz Opće deklaracije o raznolikosti kao zajedničkom nasljeđu čovječanstva. Konvenciji je cilj daljnja afirmacija povezanosti kulture i razvoja, poticanje kulturne interakcije i dijaloga, te stvaranje inovativne podloge za međunarodnu suradnju i solidarnost u duhu partnerstva kako bi ojačale sposobnosti zemalja u razvoju u zaštiti i promicanju raznolikosti kulturnih izraza

Na nedavno održanom Zagreb Film Festivalu (od 17. do 22. listopada 2005.) kao popratni filmski program odvijao se afrički program pod naslovom *Afrika*. Prikazani su filmovi iz Kameruna, Čada, Mauriciusa, Burkine Faso i Centralnoafričke Republike. Već dugo naša kulturna sredina nije imala prigodu gledati afričke filmove. Zanimanje, uglavnom mlade publike, bilo je veliko, dvorana &TD-a bila je svaku večer prepuna, a ta želja za upoznavanjem novog, drukčijeg, kulturno raznolikog, možda je i najvrednija komponenta ovakvih manifestacija. Simbolično, nekako u isto vrijeme odvijala se na 33. zasjedanju Glavne skupštine Unesca rasprava o kulturnoj raznolikosti koja je završila prihvaćanjem, 20. listopada 2005., *Konvencije o zaštiti i promicanju raznolikosti kulturnih izraza*.

Vratimo se u nedavnu prošlost, kada je na 31. zasjedanju Glavne skupštine Unesca 2001. jednoglasno i uz aklamaciju prihvaćena *Opća deklaracija o kulturnoj raznolikosti*, iz koje jasno proizlazi da se kulturne aktivnosti, dobra i usluge ne mogu tretirati na način kao da imaju isključivo komercijalnu vrijednost. Dostojanstvo kultura i njihov međusobni dijalog, uzajamno bogaćenje novim spoznajama i vrijednostima, tolerancija i suradnja, istaknuti su u *Općoj deklaraciji* kao najveći ulog međunarodnog mira i sigurnosti. Kulturna raznolikost se razumijeva kao jamac socijalne kohezije: shvatiti, poštivati i poticati raznolikost bit je *Opće deklaracije o kulturnoj raznolikosti* koja povezuje države članice na osnovi etičkog angažmana. U Akcijskom planu *Deklaracije* poziva se Unesco na daljnje "razmišljanje o donošenju obvezujućeg međunarodnog pravnog instrumenta o kulturnoj raznolikosti".

Konvencija o raznolikosti kulturnih izraza

Konvencija o zaštiti i promicanju raznolikosti kulturnih izraza, prihvaćena četiri godine kasnije, nakon niza stručnih sastanaka i intenzivnih pregovora, predstavlja međunarodni normativni instrument koji osnažuje ideju iz *Opće deklaracije o raznolikosti* kao zajedničkom nasljeđu čovječanstva. *Konvenciji* je cilj daljnja afirmacija povezanosti kulture i razvoja, poticanje kulturne interakcije i dijaloga, te stvaranje

inovativne podloge za međunarodnu suradnju i solidarnost u duhu partnerstva kako bi, osobito, ojačale sposobnosti zemalja u razvoju u zaštiti i promicanju raznolikosti kulturnih izraza. Cilj je, također, potvrđivanje suverenog prava država na razradu i primjenu politika i mjera koje će same države ocijeniti pogodnima za zaštitu i promicanje kulturne raznolikosti. Niz vodećih principa u *Konvenciji* ističe da je kulturnu raznolikost moguće zaštititi i promovirati jedino pod uvjetom zajamčenosti poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda kao što su sloboda izražavanja, informiranja i komuniciranja, te mogućnost pojedinaca da izaberu kulturne izraze. Princip otvorenosti i uravnoteženosti naglašava da bi države, prihvaćanjem mjera u korist raznolikosti kulturnih izraza, trebale nastojati promovirati, na podesan način, otvorenost prema drugim kulturama u svijetu. Prava i obveze uključuju suvereno pravo država na provedbu kulturnih politika i prihvaćanje niza mjera za zaštitu i promicanje raznolikosti kulturnih izraza (na primjer, mjere koje se odnose na kulturna dobra i usluge, kulturne industrije), te fundamentalnu ulogu civilnog društva u zaštiti i promicanju raznolikosti, odnosno u naporima za postizanje ciljeva *Konvencije*. Jačanje međunarodne suradnje, osobito kada je riječ o zemljama u razvoju, u središtu je *Konvencije*. Uspostavljanjem Međunarodnog fonda za kulturnu raznolikost omogućuje se financijska potpora provedbi *Konvencije*.

Odnos nepodređenosti

Briga za postizanje koherentnosti između *Konvencije* i drugih međunarodnih instrumenata izražena je u članku posvećenom odnosima s drugim međunarodnim instrumentima. Zastupa se odnos međusobne potpore, komplementarnosti i nepodređenosti između ove *Konvencije* i drugih instrumenata. *Konvencijom* se uspostavlja niz mehanizama radi osiguranja efikasne provedbe novog instrumenta; u slučaju spora o interpretaciji ili primjeni *Konvencije*, naglasak je prvenstveno na traženju rješenja putem pregovora. *Konvencija* ne uključuje nikakve mehanizme sankcija.

S ovom *Konvencijom* Unesco je kompletirao svoje djelovanje u obrani kulturne raznolikosti u

svim njezinim izrazima i, posebno, u dva stupa kulture: nasljeđu i suvremenom stvaralaštvu. *Konvencija* je prihvaćena sa 148 glasova za, dva protiv (SAD i Izrael) i četiri uzdržana (Australija, Nikaragva, Honduras i Liberija). Ovaj međunarodni normativni instrument stupit će na snagu tri mjeseca nakon što ga ratificira 30 država. Tijekom pregovora i sastanaka neovisnih i vladinih stručnjaka, međuvladinih konzultacija itd., tekst se mijenjao, u nastojanju da se prihvate primjedbe te jednoglasno i *Konvencija*. Međutim, SAD je odbio i konačno, razmjerno ublaženu verziju, uz objašnjenje da "kontroliranje kulturnih ili umjetničkih izraza nije u skladu s poštivanjem ljudskih prava ili slobodnim protokom informacija". Stručnjaci iz američke The Heritage Foundation smatraju da "na žalost, *Konvencija* više govori o trgovinskom protekcionizmu i kulturnim predrasudama nego o kulturnoj raznolikosti i razumijevanju... te može rezultirati ukidanjem slobodne trgovine i političkih prava".

Važnost Konvencije o raznolikosti kulturnih izraza

Primjena i provedba *Konvencije o zaštiti i promicanju raznolikosti kulturnih izraza* pokazat će ponajbolje kolika je njezina snaga. Već sada treba reći da je prihvaćanje *Konvencije* dragocjeno. *Konvencija* ističe ulogu i legitimitet javnih/kulturnih politika u zaštiti i promicanju kulturne raznolikosti, daje golemu važnost međunarodnoj kulturnoj suradnji, te kulturi u održivom razvoju. Prvi put se definiraju odnosi s drugim međunarodnim instrumentima, što će biti iznimno važno u svim budućim aktivnostima u sklopu WTO-a, WIPO-a, UNCTAD-a itd. *Konvencija* nije subordinirana, podređena drugim ugovorima, nego će biti ravnopravna, na primjer, sporazumima WTO-a. To, naravno, ne znači da će kulturna dobra i usluge biti isključeni iz sporazuma WTO-a, ali će WTO morati voditi računa o *Konvenciji* u okviru svojih trgovinskih aranžmana (možda već na prvom sljedećem sastanku WTO-a u Hong Kongu u prosincu ove godine). To će, bez sumnje, unijeti promjene u procese upravljanja na svjetskoj razini. ▀

Liu Fang
www.liufangmusic.net

**4. zagrebački festival svjetske glazbe Nebo,
Studentski Centar, Zagreb, od 25. do 27. studenoga 2005.**

Nešidu-l-Huda
Sufi pjevači iz Sarajeva

Izvor pedofilske strukture

Grozdana Cvitan

Psihički i pravni aspekti pedofilije usko su povezani, jer je riječ o ljudima koji se sankcioniraju i liječe kao dio istodobnog procesa

Robert D. Hale je psihijatar, psihanalitičar, dugogodišnji ravnatelj Portman klinike u Londonu, koja se od osnutka (1925.) bavi isključivo liječenjem osoba sa seksualnim devijacijama. Šef je postdiplomskog studija Tavistock klinike u Londonu.

Prošlog tjedna u organizaciji Klinike za psihijatriju KBC-a Rijeka i Katedre za psihijatriju i psihološku medicinu Medicinskog fakulteta u Rijeci, Robert D. Hale u Zavodu za javno zdravstvo te na Medicinskom i Pravnom fakultetu u Rijeci održao je tri predavanja s raspravama na temu pedofilije. Uz predavanja održano je i nekoliko seminara u kojima su komentirani primjeri liječničke i sudske prakse vezani uz pedofiliju, perverzije i druga ponašanja u kojima su liječenje i sukob sa zakonom često povezani (npr. ovisnici o drogama koji su počinili različita kriminalna djela).

Sve veći javni prostor koji se otvara različitim oblicima ponašanja manjih grupa pokušaj je da se shvati način funkcioniranja rizičnih grupa i, po mogućnosti, utječe na sprječavanje štete koju društvo trpi zbog takvih osoba. Prema nekim istraživanjima (a u slučaju perverzija i posebice pedofilije sva su takva istraživanja dvojbenja jer se činjenice nastoje prikriti) seksualno zlostavljanje djece je mnogo učestalije no što se obično misli. Neke procjene navode kako je moguće da je i 50 posto djece u svijetu na različite načine zlostavljano u djetinjstvu.

Korijeni perverzije

Prema novijoj psihijatrijskoj literaturi (Glen O. Gabbard: *Psibodinamska psihijatrija u kliničkoj praksi*, 1994.) pedofilija je dio perverzija – seksualnih disfunkcija. Kod pedofilije (jednostavno kazano) vlastita trauma seksualnog zlostavljanja u djetinjstvu pretvara se u osvetu, trijumf u odrasloj dobi. Pacijenti se preko svojih fantazija (koje traju cijeli život) osvećuju zbog ponižavanja u djetinjstvu koje su najčešće uzrokovali njihovi

roditelji. Metodom osvete oni dehumaniziraju i ponižavaju svoje partnere u vrijeme perverznoeg čina ili fantazije. Naime, psihopat ima smetnje odnosno boluje od bolesti zbog koje ne pati on nego njegova okolina.

Korijene perverzije je uvijek moguće otkriti, ali zašto je vanjski oblik različit (ekshibicionizam, voajerizam, sadizam, mazohizam, fetišizam, pedofilija i transvestitizam) to nije lako otkriti. Riječ je o poremećaju nagonske sfere. (U toj i drugim novijim kategorizacijama, za razliku od Freudove, više se ne navodi kategorija homoseksualnosti.)

Usko vezana s kaznom, pedofilija razlikuje ono što osjeća pedofil kao primjerenu kaznu za vlastite postupke od onog što društvo smatra primjerenom kaznom za njegova djela. Osjećajući izopćenost iz društva, jedan je pedofil-pacijent u Engleskoj izjavio: *Hvala Bogu što se pojavilo krvavje ludilo!* Definirao je svoje osjećanje kao ulogu vraga u društvu, a sad to društvo dobiva i drugu pošast.

Provođenje u djelo pedofilskih fantazija kod pacijenta-počinitelja obrana je od psihotičnog raspada. To je utvrđeno još tridesetih godina prošlog stoljeća (Glover).

Perverzija je bolest seksualne devijacije, parafilicnog iskustva. Ona ima i moralne konotacije, a središnja dvojba je odnos prema žrtvi, čime drugi postaju bolesnici kao i počinitelji. To je napad na moralnost. Zbog toga je važno da kazna koju počinitelj dobije za svoja djela bude pravedna, jer perverzna osoba često društvo doživljuje kao nepravedno. Ta važnost izražena je u procesu liječenja takve osobe. Inače, središnji paradoks sadržan je u činjenici: da bi se patologiju moglo razumjeti treba je liječiti a da bi se mogla liječiti treba je razumjeti.

Perverzne strukture

Najmanje je odgovora na pitanje: zašto se netko odlučuje za određenu vrstu perverzije? Mnogo je lakše reći odnosno dijagnosticirati zašto netko postaje pervertit, ali ne i zašto izabire određeni vid perverzije. Sljedeće bitno pitanje jest koliko i je li uopće obvezno liječenje dovodi do psihičkih promjena u odnosu na bolest. Ilustrirajući odgovor, Hale navodi Solženjicinovu rečenicu: "Misli zatvorenika također nisu slobodne i uvijek se vraćaju na iste stvari".

Svoja predavanja i uvid u temu Robert Hale uobičajeno temelji na vlastitoj psihoterapijskoj praksi. Voditelj je

Ono što im se dogodilo prije seksualnog zlostavljanja djece pedofili verbaliziraju kao vlastiti osjećaj da su ih djeca zavela. Naime, oni su uvjereni da su djeci silno privlačni i da ih djeca izazivaju na odnos. Na taj način traže za sebe položaj žrtve, odnosno zavedene osobe

terapijske skupine od osam pacijenata-pedofila s 90 minuta rada jednom tjedno. Da bi se tako teški pacijenti mogli liječiti, psihoterapeut na svojevrsan način ulazi na istu pozornicu i počinje prepoznavati patološke nagone koji počinitelja dovode do djela. Psihoterapeut koji razumije prirodu bolesti jedina je osoba kojoj pacijent može reći baš sve što se zbivalo tijekom života. Povjerenje i otvoreno vrijeme kategorije su iz kojih jedino može proizići dobar psihoterapijski odnos. Tijekom dugogodišnjeg rada Roberta D. Halea skupina je sebi mogla dopustiti da mu se sviđa a da nepovjerenje ne bude izraženo na perverznan način. To znači da za vrijeme liječenja pacijenti nisu imali potrebu za perverzijama.

Postoje dvije krajnosti: osuđivanje odnosno upotreba kažnjavajućeg superega, te suosjećanje i iskavrena bliskost s pacijentom (ili bilo kojom drugom sličnom skupinom) kod profesionalaca koji nisu dovoljno upoznati s perverzijama. Je li nesposobnost da se istodobno prikazuju dva različita lica osobe također dio perverzne strukture?

Primjer: Učitelj, 57 g., zatvaran, bio ravnatelj osnovne škole, osjeća da ga djeca vide jako privlačnim. Zatvoren zbog dva djela. U prvom slučaju u pet različitim situacija napastovao je djecu u školi, a sve se otkrilo nakon što se jedno dijete požalilo roditeljima. U drugom slučaju približio se doseljenoj katoličkoj obitelji koja je imala sina od devet godina. Pri upoznavanju im se predstavio kao katolik. Tvrdi da se zaljubio u majku koju je inače smatrao lakom ženom. Sina je često ostavljala pedofilu na skrb. Nakon otvorene seksualne radnje s djetetom sve je otkriveno tako što se u

susjedstvo doselila osoba koja je znala pervertitovu povijest. Dječak je sve priznao majci. Na policiji je pervertit priznao djelo jer je "želio spasiti dječaka od svjedočenja na sudu". Kasnije je pronađeno da je dječaka prije toga zlostavljala majka.

Osnovni poriv većine ljudi nakon svake takve priče želja je da se pervertita ubije, kastrira i na bilo koji način udalji iz društva. Razlog takve reakcije Hale prepoznaje kao izigrano povjerenje.

U terapijskom postupku terapeut doznaje činjenice iz djetinjstva počinitelja: *Bio je treće od četvero djece u obitelji koja je živjela idilično (kaže on) do njegove šeste godina. Otac je otišao iz kuće kad mu je bilo pet, ali ih je posjećivao i davao mu džeparac. Majke se sjeća kao tople, ali zabtjevne. Jednog dana njega i mlađeg brata stavila je u kadu i saopćila im da sutra odlaze u samostansko sirotište, jer se ona udaje. Majka se još tri puta udavala, a muževi su joj pomrli, poludjeli, pobjegli... Sestre su otišle živjeti s bakom (očevom majkom). Oca opisuje kao nesposobnog da pomaže majci.*

Časne sestre u sirotištu bile su stroge, djeca su jedna drugima pružala utjehu i ljubav. Njega je štitiio jedan četrnaestogodišnjak koji je u kutiji šibica čuvao mubu-ljubimca. Kad je muba otkrivena i ubijena, on je pokušao prijatelju nabaviti drugu mubu. Otkriven je, odveden i svučen, batinan i ponižavan pred drugima. U sirotištu je i inače vladao strogi režim, pa im je primjerice subotom pregledavano rublje. Dječaci bi u petak navečer s rubova košulje sisali prljavštinu da se to ne vidi subotom ujutro na pregledu. Osobno ga je najviše pogađalo kad bi majka dolazila u sirotište za Božić i donosila hrpu igračaka.

tema

Iz navedenog primjera očitava se većina karakteristika perverzne odnosno pedofilske strukture ličnosti. Ponajprije se to vidi kroz lik snažne majke, često depresivne, koja život u obitelji organizira na način da oca napravi nepotrebnim. Istodobno dijete često pretvara u osobu koja će se brinuti o njoj. Isti primjer pokazuje i učestalo odvajanje u primarnoj obitelji čija je svrha da majka bude slobodna tako da se riješi djece. Da bi dijete (pre)živjelo treba ljubav, a u zamjenu za ljubav zlostavljana dječa dobivaju osvetu putem seksualnog podražaja (izraženu kasnije u životu u psovci "Jebat ću ti/si mater") i nakon toga to smatraju normalnim.

Položaj žrtve (djeteta) s obzirom na dob često je takav da se oni moraju naviknuti i živjeti u vrlo bolnim odnosima da bi preživjeli. Često su zlostavljana u razdoblju latencije (od sedme do dvanaeste godine), kad su nedovoljno razvijene seksualne fantazije i aktivnosti. Dječja potreba za osjećajnošću i nježnošću vrlo je izražena, a oni koji dožive zlostavljanje često su vrlo rano svjesni svoje izoliranosti jer su drukčiji. Zbog navedenih emocionalnih potreba često mogu biti i sudionici u zlostavljanju.

Adolescencija je ključno razdoblje razvoja pedofila. U toj dobi normalno seksualno eksperimentiranje biva ili inhibirano ili pretjerano. Srame se svoga tijela, često misle da im je penis premali (a čini se da je to i objektivno i simbolično tako). Prevladava mišljenje da su što je pedofil stariji objekti njihovih seksualnih težnji mlađi. S druge strane, učestalost u ponavljanju delikta s djecom iste dobi ukazuju na dob koju je počinitelj imao kad je i sam na bilo koji način traumatiziran u djetinjstvu (ne nužno seksualno).

Zapeli u sedamnaestoj

Na razvojnom stupnju seksualnosti koju dostigne sa sedamnaest godina – tj. ono na čemu tada u razvoju "zapne" – ostat će i kao odrasla osoba. Oni čiji su seksualni interes bebe – istraživanja su pokazala – u blizini su psihotičnog razvojnog perioda (kada se i inače stvara osnova za psihotični razvoj).

Svijet pedofila sastoji se od seksualnih fantazija i nagona da ih ostvari, a on sebe doživljava kao dijete, ima strah od odrasle seksualnosti, od otkrivanja i od poniženja. Vlastiti superego umiruje koncipiranjem vlastitog osjećaja moralnosti, društvo smatra proganjajućim. Snažan superego vrlo je kažnjavajući. Smatraju da će ih repetitivno seksualno ponašanje osloboditi. Osjećaju vrijeme kad će napraviti djelo. "Superego je onaj dio psihološkog aparata koji se dobro otapa u alkoholu!", odnosno u repetitiji seksualne perverzije (svojevrsna bolest ovisnosti).

Osjećaji nakon orgazma su depresija i osjećaj krivice. To im otvara tri mogućnosti za izlazak iz krize: mogu poludjeti, nanijeti sebi zlo ili ponoviti čin. Grupna terapija promatra što ih je dovelo do perverznoć čina, uči ih da prihvate vlastitu prirodu i da je svjesno kontroliraju. S jedne strane pripadnost skupini znači pripadnost podržavajućoj vezi međusobno pripadajućih ljudi. Ako je grupa različita (npr. u zatvoru gdje se okupe počinitelji različitih zločina) dolazi do velikog nemira i isključenja iz nje. Hale navodi primjer grupa u kojoj su se dva puta našle osobe koje su uz prijetnju nožem silovali djecu. To je

Liječenje pedofila traje cijeli život. Pacijent mora naučiti sam kontrolirati vlastite porive

izazvalo velik nemir u grupi jer su se ostali članovi grupe uznemirili, a razlog je bio u činjenici što su neki i sami u djetinjstvu bili na isti način zlostavljani. Nakon grupne terapije moguća je refleksija podržavajuće uloge grupe i prestanak kažnjivih djela. Ostali članovi mogu neodobravati, ali ne moraju uvijek proganjati nekog tko ima takve probleme.

Bilo je važno što su se u terapiji izražavali na testovima. Mogli su izraziti svoju anksioznost, osjećaj blizine i pripadanja, što im je pomagalo da se ne osjećaju sami bez počinjenja djela. Važna je spoznaja o doživotnosti patološkog nagona s kojim treba naučiti živjeti. U terapiji je moguće naučiti prevladavati stanje i početi život s odgovarajućim životnim partnerom putem spoznaje o mogućnosti unutarnje kontrole.

Opisujući ono što im se dogodilo prije seksualnog zlostavljanja djece pedofili verbaliziraju kao vlastiti osjećaj da su ih djeca zavela. Naime, oni su uvjereni da su oni djeci silno privlačni i da ih djeca izazivaju na odnos. Na taj način traže za sebe položaj žrtve odnosno zavedene osobe.

Put k izlječenju moguć je tek ako pedofil izrazi želju za dobrovoljnim liječenjem. To znači da je već otkriven, da je iza njega kazna za otkrivena djela i da on shvaća da je kod njega u pitanju bolest koju treba liječiti. To ne znači i dokidanje njegovih fantazija nego proces spoznaje s vlastitom poviješću, razumijevanje te povijesti i pokušaj da se bolest svjesnim nastojanjem i odlukom drži pod kontrolom. Izbor zanimanja pedofila često je u službi njihove seksualnosti, tj. izbor poslova u kojem su u kontaktu s djecom.

Liječenje u zatvoru nije moguće, jer kad drugi zatvorenici (koji su i sami u djetinjstvu često bili žrtve različitih zlostavljanja) shvate o komu je riječ dolazi do izolacije počinitelja i problema (ugroze). Zbog otkrivanja njihove tajne oni su i nakon javljanja na dragovoljno liječenje skloniji individualnoj terapiji.

Psihopat u instituciji

Na Medicinskom fakultetu u Rijeci Hale je govorio o institucijama i onima koji ih ustrojavaju, te o tome što sve institucije sadrže. Naravno, riječ je o psihopatima u institucijama i posljedicama njihova stanja za instituciju. Definira psihopata kao "osobu koja budi ono najgore što u meni ima. To može zvučati kao vrlo jednostavna definicija, ali uvid u to što ona sve sadrži pokazuje da je to i najbolja definicija psihopata".

Psihopatija je dijagnoza koja je nastala kroz kontratransfer, i to kroz onu vrstu kontratransfera koja čini da se normalna osoba u društvu ili blizini psihopata osjeća loše. Ako to čine pojedincu, ako čine stvari koje su loše, isto to čine i institucijama. Institucija uzvraća time što i sama čini loše stvari.

Primjer: Bolnica na sjeveru Engleske (Asbrwold) ustanova je visoke sigurnosti, ograđena dvjema ogradama visokim oko osam metara. Prije dvanaestak godina izbio je skandal. Sestre koje rade na odjelu

na kojemu su smješteni pedofili dopustile su posjete djece na taj odjel bez nadzora. U najboljem slučaju osoblje je bilo nemarno, a u najgorem slučaju osoblje je postalo korumpirano na isti način kao i njihovi pacijenti. Pokrenuta je javna istraga o tome i mnogo ljudi je dobilo otkaz. To nije bio jedini takav slučaj u nekoj od tri takve bolnice na području Velike Britanije (u svakoj od njih morala se u neko vrijeme provoditi slična istraga). Dio izvješća koji je uslijedio nakon istrage pojašnjava da u tim bolnicama nije postojala mogućnost za samozražavanje među osobljem i da je osoblje bilo predugo zaposleno na jednom mjestu. Tako bi to postajala svojevrsna incestuozna organizacija. Vlada je odlučila platiti stručnjake koji će srediti stanje u bolnici.

Doktor Hale s kolegom jednom tjedno tijekom pet godina odlazio je u tu bolnicu zbog sređivanja odnosa među zaposlenima. Za njih je bolnica postala pacijent jer je bolnica oboljela, a razlog zašto je bila bolesna bili su pacijenti koje čuva. Zašto se bolnica razboljela i na koji su način pacijenti, koji su u njoj smješteni, uspjeli to postići?

U knjizi *Nesvjesno na djelu* Anton Opholzer govori o bolnici kao ustanovi koja služi tome da štiti pacijente od njihove anksioznosti, između ostalog, i na taj način da oni tu anksioznost projiciraju na osoblje koje s njima radi. U općim bolnicama anksioznost koju pacijent donosi ili ima je anksioznost zbog mogućnosti smrti, tjelesnog propadanja ili gubitka pojedinih tjelesnih funkcija. To je nesvjesna anksioznost s kojom se i pacijent i liječnik moraju nositi. Bolničko osoblje se među sobom organizira tako da se lakše nosi s tom anksioznošću koja u njih biva projicirana. Osoblje se organizira tako da je može negirati. Ako se takva pretpostavka proširi i na psihijatrijsku ustanovu, kliniku, onda je pitanje koje anksioznost izaziva: Hoću li i ja poludjeti? Odnosno, je li ovdje prevelika tuga, tj. dovoljno velika da i ja poludim? U forenzičkoj ustanovi uz tu anksioznost (hoću li poludjeti?) postoji i dodatna anksioznost koja je moralne naravi: hoću li i ja postati korumpiran? Hoću li postati loš?

Još jedna anksioznost s kojom se treba nositi ona je vezana uz mučninu. Osoblje se bavi ljudima koji su ili moralno ili fizički odvratni. (Hale navodi primjer: *U torak sam s kolegom pregledavao čovjeka koji je na ulici izbio nožem svoju ženu do smrti, odsjekao joj glavu i onda glavu šutirao nogom. Ono što sam osjećao bila je mučnina, visceralni osjećaj gađenja pri pomisli na taj čin.*) Dakle, u forenzičkoj instituciji postoji opasnost da će se razviti sustav rada s pacijentima koji će stvari učiniti još gorima, a ne boljima, jer psihopat ima sposobnost izvući iz čovjeka ono što mu najmanje treba, što mu najmanje dobro dođe. Ideja je iz tridesetih godina (knjiga *Maska normalnosti*) gdje se kaže da psihopat napada najdragocjeniju vrijednost koju liječnik ima a to je njegov kapacitet da liječi. Kapacitet koji psihopat ima može se prepoznati samo onda kad se njegove

potrebe isprepleću s potrebama svakodnevnog života. U jednom novijem radu (Hirschfeld, 1990.) stoji: "Velik broj ovih pacijenata ima u osobnoj anamnezi zlostavljanje u ranom djetinjstvu. Na žalost, iskustvo koje oni imaju biva projicirano u te koji se o njima brinu i na neki način opravdava sumnju da se oni koji skrbe o njima vrlo brzo i sami pretvaraju u zlostavljače. Kod tih pacijenata profesionalac više nije u stanju promatrati tu osobu kao pacijenta, jer pacijent kreira situaciju uzajamnog zlostavljanja. Psihijatar se prebaci iz dijagnosticiranja u moralno procjenjivanje. U odnosu s tim ljudima problem predstavljaju osjećaji. Oni prodramaju naš stav i pogled na same sebe kao objektivnih, neutralnih promatrača i znanstvenika. I onda se nadamo u situaciji da smo s te razine spuštenu na razinu zlostavljača."

Presudan utjecaj koji pacijenti imaju na liječnike pokazan je kroz primjer testa u kojem ispitivač postavlja pitanja, a pacijent odgovara. Odgovore ne upisuje pacijent, tj. test nije samoprocjenski, nego pacijent izvještava, a procjenjuje onaj koji provodi testiranje. Većinom (ne svi) se procjenjuju osjećaji koje pacijent proizvede u ispitivaču. Uglavnom se evidentiraju moralne procjene, jer se odgovori ne doživljuju kao neutralni nego pacijent najprije projicira osjećaj u onog koji provodi testiranje, a onda mu taj jednostavno istom mjerom vraća natrag.

Primjer: *Slučaj pacijenta koji je bio smješten u određenoj bolnici i onda su ga željeli prebaciti u bolnicu s blažim sigurnosnim mjerama. Isprobali su prethodno testiranje, rezultat je bio 21, što je srednji prag (rezultat). Onda su iz druge bolnice, u koju je trebao biti prebačen i koja ga baš nije željela, došli ljudi i ponovili taj isti test pa je rezultat ispao 29, čime se dokazalo da je pacijent za njih preopasan. Dakle, isti pacijent u istom tjednu. Rezultat je, dakle, više kombinacija onog što pacijent projicira u ispitivača i onog što ispitivač želi za pacijenta, a ono što obično želi za takvog pacijenta jest da je što dalje od njega.*

Simptome psihopatije osjećaju drugi, ali osjećaju ih kao posljedicu onog što psihopat napravi. A on nešto radi zato jer je njegov način da bilo što pokaže kroz *acting out* (pucanje). *Acting out* – prema Freudu – jest da je to neki nesvjesni sadržaj koji želi na površinu, obično kao posljedica liječenja. Kako ga liječenje ne može zadovoljiti, onda se ono dogodi u stvarnom životu kroz akciju, ne kroz riječi. *Acting out* je obično uvijek vezan uz ranu traumu. Ono što se kroz *acting out* dogodi jest sjećanje na traumu, dozivanje traume i njezin obrat. Dakle, ima i značenje i cilj, svrhu. Njegov učinak je privremeno olakšanje kod osobe i obrat traume. Ono što je pedofil pasivno trpio kao dijete, u odrasloj dobi aktivno izvršava.

Na rubu pustopoljine

Zašto ti ljudi rade onu vrstu akcija koje njihovu situaciju čine sve gorom i gorom? Hale: "U većini njihovih osobnih životnih anamneza može se naći nedosljednost, nedovoljna briga okoline za njihovu zaštitu i skrbb te zlostavljanje. Stoga su i njihova predviđanja upravo takva da će svi njihovi odnosi biti takvi. Oni se ne usuđuju povjerovati da bi njihov odnos mogao biti dobar. Jer ako je dobar onda može postati loš. A ako je

loš gore ne može. Međutim, ipak može. A u tom slučaju više nema baš nikakvog odnosa. Psihopat živi na samom rubu pustopoljine. U toj zoni ne samo da nema dobrih objekata, nema ni loših objekata, objekata uopće nema. A ipak je bolje imati i loš objekt nego nikakav objekt, a sigurnije je imati loš objekt nego dobar. To se izrodilo iz odnosa psihopata s majkom.

Jedini način na koji psihopat zna kako učiniti živom majku kao objekt jest kroz zlorabu tog objekta. Također, on nema kontinuitet naracije, tj. priče o svom djetinjstvu. To je nešto što se gradi u odnosu majke i djeteta kroz niz godina. Onaj tko zlostavlja (svoje) dijete taj dio (zlostavljanje) potiskuje tako da se o njemu ne govori. Zbog toga nije moguć kontinuitet naracije djetinjstva. To je nešto što se zazida iz područja svjesnosti i ne spada u sastavni dio odnosa između djeteta i majke, koji ima svoj tijek kroz godine. To je sjećanje nesvjesno tako dugo dok se jednom kasnije u životu ne ponovi neka ista ili slična prijetna situacija koja će probuditi sjećanje i svijest na neko određeno rano zlostavljanje. Tako se pacijenti prema bolničkom osoblju odnose jednako kako bi se odnosili prema svojoj majci. Jednak je odnos ne samo prema njima kao pojedincima koji s njima rade nego i prema instituciji u cjelini, dakle tretira se na okrutan, korumpiran i zapostavljajući način.

“Priča koju konstruirao takav pacijent, a koja najčešće sadrži neke grandiozne laži, konstruirana je na način da oponaša njegovo djetinjstvo, ali da ovaj put on trijumfira. Njegov *acting out* glede institucije je takav da u tom *acting outu* institucije odnosno njezini članovi doživje isto ono što je on doživljavao kad je bio dijete. Međutim, nitko u tim situacijama ne prepoznaje što se zapravo događa. To su situacije u kojima je institucija uhvaćena u bitku koja se odigrava u tom času, a ne u ono što se tom čovjeku događalo tada (u prošlosti). Pritužba, primjerice, na hranu u ustanovi nije doista pritužba na stvarnu hranu, nego pritužba na lošu mentalnu hranu koju je on dobivao onda kad mu je trebala drukčija. Ono što najviše zastrašuje psihopata je prijetnja da će biti prognan u prazninu, u pustu zemlju u kojoj nema ničeg. Stoga on kroz *acting out* hrani svoj osjećaj da će ostati živ. Psihopat zapravo s institucijom i ljudima koji u njoj rade kreira odnos koji je za njega siguran i iako je loš, on je zapravo predvidljivo loš pa je zbog toga za njega siguran. Za njega je dobro što on može na taj način nadzirati svoju okolinu, ali istodobno je loše što se ta okolina i on tako zgrabe u situaciju u kojoj postoji međusobno zlostavljanje, nepovjerenje i općenito loš odnos. U najboljem slučaju osoblje onda reagira cinizmom. Povremeno je na djelu sadistička osveta, a povremeno je reakcija korupcije. U središtu svega je beznačnost da se ikad išta može popraviti ili promijeniti.”

Pomoć osoblju

Uloga cjelokupnog osoblja je da pokuša ponovo naći – a vrlo često se tu nema što naći – ili pokušati kreirati različite nove čimbenike. Prvi važan čimbenik je osjećaj nade, drugo je osjećaj zajedništva, zatim osjećaj predvidljivosti i, kao vrlo važan, osjećaj moralnosti. Konačno, i najteže, jest osjećaj da taj pacijent može biti dopadljiv, da ga se može i voljeti. Tri moguća odgovora su: ili da

se osoblje regrutira i postane vrlo slično kao i njihovi pacijenti, ili da osoblje ne povjeruje u rani život pacijenta što je onda nepovjerenje, i treće je osuda. Pacijent dakle učini i ljude oko sebe da se osjećaju onako kako bi se on trebao osjećati, ali se to ne usuduje. Psihopat prezire one ljude koji se čvrsto drže za iluziju da je on zapravo dobar. Uloga psihopata je da za sebe kreira takvu instituciju koja stvari za njega samog učini još gorima. A uloga institucije je da se odupre, da odoli toj psihopatskoj crti, tako da se institucija ne razori, da se ne pokvari odnosno da ga ne odbaci (da ne odustane od njega).

Institucija se najčešće razboljeva nakon što psihopatski član tima uspostavi savez s psihopatskim pacijentom. Važno je naglasiti da u skrbiteljskim zanimanjima ima mnogo psihopata.

Nekad se na psihopate gledalo kao na mentalnu subnormalnost, na razvoj zaustavljen u određenoj fazi, što je s moralnog aspekta bilo povoljno jer se otvarala mogućnost da se takvoj osobi dopusti razvoj. Npr. ne postoje senilni delinkventi, nego postoje samo delinkventi. Međutim, određeni uvjeti mogu pružiti šansu za sazrijevanje. Problem je golem i pitanje je kako i gdje ih liječiti. Zato postoji uzrečica: *Ako tražiš psihopata u zatvoru, to je kao da tražiš sijeno u stogu sijena*. Sadašnjom praksom dolazi se do svojevrstne segregacije, tj. njihova okupljanja u jednoj ustanovi, primjerice u zatvoru i pitanje je kako se odnositi prema njima na neki civiliziran, dobar način te im omogućiti barem dio onog što im kao ljudima treba. U procesu liječenja mnogi ne uspijevaju, a sam proces vrlo je dugotrajan i pun neuspjeha.

S obzirom na to da je osoblje koje radi s psihopatima u stalnoj izloženosti, a time i opasnosti ili da se fizički razbole ili da dobiju neku psihijatrijsku bolest ili da se jednostavno korumpiraju, potrebna im je podrška. Najbolja pomoć je rad s individualnim slučajevima i rad na različitim razinama. Potrebno je voditi stalno računa o tome tko u instituciji radi dobro, tko često poboljeva, tko ima problema na poslu, te da se potiče stalan rad s osobom zaduženom za bolničko osoblje. To je posao osposobljavanja višeg osoblja bolnice da se brine o svom osoblju.

Pedofilija u pravnom sustavu

Predavanje na Pravnom fakultetu naslovljeno je: *Pedofilija, liječenje, recidivizam i pravo*. Otkrivanje pedofila angažira pravni sustav. Naime, terapeut je dužan prijaviti svako zlostavljanje ako je liječnik prvog kontakta. Međutim, ako pacijent na to ne pristaje, onda je prijava besmislena jer može sve nijekati na sudu. Redovito je riječ o pacijentima-žrtvama, jer svjesni obveze prijavljivanja pedofili se nikad ne prijavljuju

na liječenje prije no što ih otkriju kao počinitelje.

Recidivist počinitelj seksualnog delikta dovodi u pitanje cijeli pravni sustav. Kazna se izriče da se djelo ne bi ponovilo. Kada se djelo ponovi, pravni sustav postaje upitan. Postoje dva pravna sustava u kojem osobe s perverzijama odgovaraju sustavu: prvi je statutarno pravo (u koje spada hrvatsko) gdje se znaju (propisane) posljedice ako se dokaže krivica počinitelja. S obzirom na to da u toj vrsti prava zakone donosi parlament (a tamo se i mijenjaju), činjenica je da je pravo vezano za državu. U tom pravu liječnik ili psihijatar koji liječi osobu koja je počinila perverziju obvezan je prijaviti delikt institucijama pravne države. To u osnovi znači da se ljudi koji boluju od npr. pedofilije ne mogu sami javiti na liječenje a da to ostane nekažnjeno.

U anglosaksonskom pravnom modelu nekoliko stručnjaka istodobno vještači počinitelja i svaki od njih iznosi svoje argumente. Sud odnosno sudac ima pravo izabrati ono koje sam smatra najprimjerenijim. Pri tome napominje što je sve utjecalo na presudu. Sud uzima u obzir i ranije presude iz srodnog područja, jer je riječ o pravu koje se gradi kroz vrijeme. To pravo osjetljivo je na društvene promjene, a veliku odgovornost stavlja na profesiju, a ne vladu.

Kazna prethodi liječenju

Treba uzeti u obzir i drugu temeljnu pretpostavku: društvo ima naglašenu potrebu za odmazdom, što treba uzeti u obzir i pri suđenju i pri liječenju pedofila. (Ta praksa s liječničkog stajališta smatra se lošom jer u pacijentovoj svijesti liječenje biva dijelom kazne. Zato bi bilo korisnije da ti procesi slijede jedan iza drugoga.) Nakon izlaska iz zatvora pacijent može imati obavezu liječenja. Bitno je različito ako se pacijent nakon isteka kazne sam odluči na liječenje. (U Britaniji je pervertit nakon izlaska iz zatvora pod stalnom prisotnošću.)

Zasad se jedino uspješnim pokazalo liječenje dugotrajnom individualnom i grupnom psihoterapijom. Paradoks u vezi s tim liječenjem i zakonom je sljedeći: ljudi koji se dragovoljno prijave na liječenje imaju slobodu recidiva. Tada postoje dvije situacije: kad je terapeut siguran da pacijent želi uspostaviti svoju kontrolu nad vlastitim nagonima nastavlja liječenje. Ako terapeut nije siguran da liječenje daje rezultate, ima slobodu prijaviti pacijenta. To je testiranje realiteta. Liječnik i jednu i drugu odluku donosi obavještavajući o tome pacijenta. Liječenje je praktično produljeni put do prave dijagnoze gdje pacijent uči o sebi, a terapeut dolazi do novih podataka.

Odsluženje kazne je vrlo bitno, ali je važno da kazna mora biti pravedna, tj. da je pacijent doživljava kao adekvatnu svom činu. Naime, oni su svjesni zla koje rade.

Primjer: Slučaj MB

U individualnoj terapiji od 1981. g. Terapeut je od MB dobio pisano dopuštenje za iznošenje svih podataka o njegovu slučaju u znanstvene svrhe.

MB došao je na liječenje nakon 18 mjeseci zavora, dragovoljno. Terapija je bila jednom tjedno 50 minuta kroz 5 godina, kroz koje vrijeme nije počinio ni jedno kazneno djelo. Pacijent je Nijemac, rođen u Engleskoj prije Drugog svjetskog rata. U dobi od 3. do 5. godine zlostavljala ga je baka koja ga je oralno nadraživala i pri kraju čina ga ubadala nožima u glavić penisa. Početkom rata cijela obitelj se preselila u Njemačku jer mu je otac postao pilot njemačke vojske. Dvije godine nakon preseljenja, koje je pacijent teško doživio,

došao je brzojav u kojem je pisalo da mu je otac nestao. Ujak mu je objasnio da je otac živ i da brzojav ne znači ništa. Drugi brzojav pojašnjavao je da osoba izgubljena u ratu znači isto što i mrtva. Ujak ga je ponovo tješio omalovažavajući tekst brzojava. Treći brzojav je bio decidan: Vaš otac je poginuo kao pilot vojnih snaga Njemačke. Ujaka više ništa nije pitao i do kraja života prekinuo je s njim kontakt.

Osuđen je zbog pedofilije, pri čemu je silovao dvije djevojčice. To je čin koji je otkriven. Sve drugo je neprestano isti nagon koji nije mogao kontrolirati. Nakon pet godina psihoterapije i apstinencije, terapeut je morao poslovno otići na pola godine. Pacijent je upao u duboku depresiju, a kolega psihijatar kojem se obratio za pomoć nije prepoznao ulazak u duboke psihičke promjene koje leže ispod strukture ličnosti pedofila. Rekao mu je da ga ne može primiti na liječenje jer oni liječe samo pedofile! Iste večeri silovao je dvije djevojčice i završio u zatvoru na godinu dana. Kad se njegov psihoterapeut vratio i posjetio ga u zatvoru, pacijent je rekao da je depresija bila neizdrživa i da je morao ponoviti čin. Nakon izlaska iz zatvora nastavio je liječenje kod istog psihoterapeuta (koji mu je vraćao lik oca) i nije napravio ponovljeno kazneno djelo. Umro je od karcinoma laringisa.

Liječenje pedofila traje cijeli život (MB nikad nije prihvatio da ga je otac napustio). Pacijent mora naučiti sam kontrolirati vlastite porive. Seksualna aktivnost obrana je od vlastite depresije, pa su razdoblja godišnjeg odmora najopasnija za njih. Engleska poslovica kaže: “Pas nije samo za Božić, nego doživotno”. Hale je smatra primjerenom za odnos terapeuta i pacijenta u liječenju pedofilije.

Terapeut ima odgovornost zaštititi legalni kontekst isto kao i pružiti povjerenje pacijentu. Polazi se od pretpostavke da su oni, u biti, bespomoćni, tj. da je nagon jači od njih, a osveta društva iznimna zbog posljedica na žrtve. Prema američkom istraživanju, u vrijeme kada se otvori prvo kazneno djelo kod pedofila on je do tada imao prosječno 250 nagonskih radnji prema djeci, odnosno delikata.

Uloga vještaka

Vještak mora sam odlučiti, iz iskustva, laže li pacijent ili ne, iako ispada da je vještak produljena ruka suda i da bi trebao donijeti informacije koje bi onemogućile nove žrtve. Ima slučajeva u kojima je broj elemenata za prosudbu je li netko pedofil ili nije nedovoljan i u takvim slučajevima ostavlja se otvorena mogućnost u presudbi, ali se ne očekuje odbijanje vještačenja.

Često sud od vještaka očekuje da decidirano kaže je li netko napravio ili nije seksualno zlostavljanje. Tu se mišljenja razilaze i generalno. Ako vrhunski stručnjak u forenzičkoj psihijatriji u Engleskoj misli da je odluka na psihijatru, onda je vrlo teško u toj zemlji reći da je to odluka suda i da psihijatar i psiholog nisu presudni u procjenjivanju krivnje. U biti, krivnja nije psihijatrijska kategorija nego stvar odluke suda. Sigurno je da se u različitim slučajevima otvaraju različite dvojbe i u odnosu na osobnost pacijenta, počinjeno djelo, mogućnost liječenja uz procjenu njegova statusa u budućnosti. Zbog težine radnji pedofili nužno bude osobne reakcije vještaka, sudaca i žrtava, a osim službenog postoji i privatni odgovor svakog člana u procesu. Prepoznavanje osobnog odgovora koji ne bi trebao imati veze s pacijentovim stanjem pitanje je visoke profesionalnosti i čistoće u procesu. ■

Bezbolan porod *long-size* Animafesta

Maja Hrgović

Unatoč skromnoj pozornosti publike i medija, natjecateljski program dugometražnog Animafesta, s 12 filmova iz 14 zemalja, ostvario je reprezentativan presjek šarolike svjetske dugometražne animacije

17. svjetski festival animiranog filma; dugometražni filmovi. Kino Tuškanac, Zagreb, od 25. do 30. listopada

Pomama domaće publike za filmskim festivalima, koja se na ovogodišnjem Zagreb Film Festivalu činila nezaustavljivo, čak zastrašujućom, na prošlotjednom je, prvom po redu Međunarodnom festivalu dugometražnog animiranog filma, znatno splasnula. Od dugometražne inačice Animafesta očekivalo se više. Dvorana kina Tuškanac, sjedište festivala, samo je prva dva dana bila dupkom ispunjena, dok je ostatak festivalskih dana prošao gotovo nezapaženo, mimo pozornosti publike i medija. Ipak, kao što pozornost javnosti nije uvijek indikator kvalitete, ona to, na sreću, nije ni u ovom slučaju: natjecateljski program, koji je u 12 filmova iz 14 zemalja ostvario reprezentativan presjek šarolike svjetske dugometražne animacije, od Japana do SAD-a, dorastao je i važnijim manifestacijama ove vrste, poput primjerice Annecyja.

Cjelovečerniji filmovi na tragu uradaka u kratkoj formi

Razlog zbog kojega se nakon 16 vrlo uspješnih biennialnih izdanja Animafesta (utemeljenog 1972., samo 12 godina nakon prvoga takvog festivala, već spomenutog Annecyja) program dugometražnog animiranog filma od cjeppljuje u zasebnu, permanentnu instituciju, sasvim je razumljiv. Produkcija cjelovečernjih filmova neizmjenno se razbukala.

Cjelovečerniji animirani filmovi od početka razvoja animacije držali su se doista tek tržišnom inačicom, bez većeg učinka na kino-blagajne, barem u usporedbi s igranofilmskim hitovima. U

“Disneyjevoj eri” u kina je dolazio veliki crtano-filmski cjelovečernji hit tek svake dvije-tri godine, a danas se na vrhovima lista gura čak po pet-šest animiranih naslova godišnje. “Pogledajte police videoteka, prijedite po televizijskim programima...”, opravdava Joško Marušić, predsjednik Vijeća festivala, odluku o začetku nove festivalske tradicije.

Prvo izdanje “dugog” Animafesta posvećeno je prije svega europskim naporima. Ne znači to da su iz igre izbačeni radovi američkih i dalekoistočnih animatora, naprotiv – u glavnom su programu prikazani izvrsni filmovi iz Tajlanda, Japana, Republike Koreje, SAD-a. (Dvama posebnim priznanjima ovjereni su tako uradci Japancu Kawamoto Kihachira *Knjiga mrtvih* i Amerikanca Billa Plymptona *Hair High*). Ideja je bila, kako tumače organizatori iz Koncertne direkcije, ohrabriti one animacijske struje koje oponiraju “vječnoj logici klišeja koja se vukla u razvoju ovih produkcija”.

Od početka razvoja ovog žanra bilo je ne samo onih koji su maštali o tome da naprave nešto poput Disneyja nego i onih koji su vjerovali da je moguće napraviti cjelovečernji film na tragu prekrasnih i originalnih uradaka u kratkoj formi. Upravo tim naporima, koji su gotovo marginalizirani, posvećen je ovaj festival, ističe Marušić, napominjući kako je upravo Europa izvor raznovrsne umjetničke komunikacije i da joj se upravo stoga “ne smije dogoditi što joj se dogodilo u košarci: da postane tek područje *drafta* za NBA ligu”.

Prošao bezbolno

Velika očekivanja od europske animacije zadovoljila su u potpunosti ipak samo dva filma: *Neprilike dječaka Terkela* danskoga autorskog trojca u sastavu Stefan Fjeldmark – Kresten Vestbjerg Andersen – Thobjorn Cristoffersen; te *Kvart!* Arona Gaudera iz Mađarske. Prvi film, kojemu je ocjenjivački sud dodijelio veliku nagradu i počasno predsjedanje 18. svjetskim festivalom animiranog filma 2007. u Zagrebu, priča je koja ironizirajući političku korektnost duhovito oživljava svijet modernog tinejdžera i prikazuje metamorfozu njegove svakodnevice u horror, kao posljedicu društvene hipokrizije. *Kvart!* je, nimalo iznenađujuće, odnio nagradu Zlatni Zagreb, za iskazanu kreativnost za film u europskoj produkciji. Što je još važnije, inteligentno ispričovijedanu priču o budimpeštanskom getu, poprištu borbe mađarskih i romskih klanova, hrvatska će publika uskoro gledati u kinima. Nagradu je osvojio i švedski film

Među trnjem, koji se kreativno koristi kolažnom animacijom u prikazu odrastanja dječaka glazbenika.

Najvećim je dijelom zanimljiv bio popratni festivalski “Program Plus”, ustvari niz projekcija antologijskih uradaka uglavnom europske animacije. Našli su se tu *Carev slavuj* (1948.) Jirija Trnke, *Životinjska farma* (1954.) Johna Halasa i Joya Batchelora, ali i nevjerojatno zabavan aktualni kino hit *Wallace & Gromit u velikoj povratnoj zavjeri* kojim je Animafest i otvoren.

Najslabiji dio “Programa Plus”, a i cijelog festivala, bio je prikaz hrvatskog animiranog filma 2005., kojim je u nedjelju obilježen Međunarodni dan animacije. Iz mora ubitačno dosadnih uradaka inventivnošću radnje i izvedbe iskaknuo se samo filmić *Bombe* Goce Vaskova, nagrađen priznanjem ASIFA-e.

Sve u svemu, prvi je *long-size* Animafest prošao bezbolno; nisu ga pratile ovacije i oduševljenje, no nije ni toliko razočarao da bi ga se moglo proglasiti neuspjelim. Do sljedećeg izdanja pune su dvije godine, organizatorima bi to vrijeme trebalo biti dovoljno da izliječe samozatajnost i anemiju ambicija: umjesto da se zadovolje činjenicom da je Festival prošao bezbolno, trebali bi uvidjeti da ovaj događaj ima potencijala da postane važan i na svjetskom kalendaru ovakvih manifestacija. Kako napominje Robi Engler, ne moraju strahovati da će im trud (intenzivnija promidžba i osiguravanje većeg broja gostovanja, za početak) biti uzaludan. ▣

Film *Neprilike dječaka Terkela*, danskoga autorskog trojca, priča je koja ironizirajući političku korektnost duhovito oživljava svijet modernog tinejdžera i prikazuje metamorfozu njegove svakodnevice u horror, kao posljedicu društvene hipokrizije

Kawamoto Kihachiro

Iskupljenje duša poginulih u ratovima

Dok se njegova generacija animatora stihijski "palila" na Disneyja i sustavno preuzimala klišeje američke animacije ne bi li zadovoljila predvidljiv ukus prosječnog gledatelja, Kawamoto Kihachiro – najistaknutije ime na popisu gostiju ovogodišnjeg Animafesta – uklanjao se s puta takvom pomodarstvu. Odmalena opčinjen lutkama, ovaj poklonik artistske animacije koji je zanat iskovao kod velemajestora Tadahita Mochinaga i Jirija Trnke, dogurao je do osamdesete godine i svjetskog ugleda sačuvavši iskonsku strast prema lutkarskoj animaciji. Iako zvuči kao šuplja fraza, u njegovim rukama lutke zbilja počnu živjeti vlastitim životom – jasno je to svima koji su prošlog tjedna u kinu Tuškanac odgledali njegov posljednji uradak, dugometražni animirani film *Knjiga mrtvih*. Neobično ugodan sugovornik, Kawamoto (koji voli kad ga zovu prijateljskim nadimkom Chiro!) govori o razlikama u recepciji njegovih filmova na Dalekom istoku i u Europi, otkriva čemu se sve morao domisliti kako bi smogao sredstava za dovršenje filma, prisjeća se događaja koji su odredili njegovu profesionalnu (i životnu) putanju.

Morate se znati "grebati" za novac

Prvi put ste u Zagrebu. Jeste li zadovoljni reakcijama publike na Knjigu mrtvih?

– Oduševljen sam. Dirnula me njihova pozornost, koncentracija kojom su pratili film od početka do kraja. Prije projekcije pozdravio sam ih i zamolio da imaju strpljenja ostati sjediti u gledalištu i onih zadnjih dugih sedam minuta, za vrijeme kojih se na platnu izlistava dugi popis uglavnom nepoznatih imena. Ispunili su mi želju i to im, čini se, nije teško palo. Meni ta pažnja mnogo znači.

A sva ta imena – kome pripadaju?

– To su imena donatora, ljudi koji su financijski potpomogli ovaj film uloživši svaki po sto tisuća jena u njegovo stvaranje. Japanska je vlada, naime, pokрила tek trećinu uloženi sredstava i nije nam preostalo ništa drugo osim – snaći se. Svidjela mi se ta ideja da stavim *frameove* filma na rasprodaju, da tako kažem. Obznanih smo da trebamo novac za dugometražni animirani film Kawamota Kihachira, odredili cijenu po *frameu*, i ljudi koji su

htjeli da taj projekt oživi, da film vide na platnu, spremno su se uključili. Samo zahvaljujući svim tim imenima uspjeli smo dovršiti film. Znaite, usprkos masovnoj produkciji manga filmova, u Japanu se vlasti i ne razbacuju baš novcem kad je u pitanju animirana produkcija, osobito ona lutkarska kojom se ja bavim. Snalazite se kako znate.

Animacijom se bavite više od pola stoljeća. Ipak, prije Knjige mrtvih napravili ste samo jedan dugometražni animirani film, Renyi and his Mother, i to daleke 1981. Zašto ste napravili tako veliku stanku?

– Kao i drugim stvarima u životu, svom radu prilazim vrlo temeljito. Na svakom projektu radim jako dugo; čak i u vrlo kratke animacije uložim mnogo više vremena nego što moje kolege smatraju dovoljnim. Dugometražni filmovi posebno su zahtjevni – posao traži koncentraciju, spremnost, volju, stalnu motivaciju, ali i novac. To nas opet vraća na prošlo pitanje – morate se znati "grebati" za novac. Za *Knjigu mrtvih* imao sam sve što mi je trebalo: izvrstan predložak, snažnu volju i razrađenu ideju. Nedostajalo je novca, zbog toga je ona tako dugo čekala "u ladici".

Samo lutke mogu izraziti komplekse emocija

Što vas je uopće privuklo priči o princezi Iratsume, koja čini okosnicu radnje Knjige mrtvih?

– Riječ je o mladoj djevojci iz plemićke obitelji koja se, tamo negdje u vrijeme jakog prodora budizma u Japan, strastveno zaokuplja novom religijom i vrijeme provodi u mukotrpnom prepisivanju *Sutre*. Jednog dana na obzoru joj se ukaže lik nepoznatog muškarca. Ona ga prati sve do planina, gdje spoznaje da je lik kojim je postala opsjednuta ustvari duh davno ubijenog prince Otsua. Otsu nije mogao naći smirenje u zagrobnom životu jer se neposredno prije trenutka smrti zaljubio u djevojku koja je došla gledati njegovo pogubljenje. Iratsume na koncu iskupljuje princa svojom ljubavlju. Tu sam

Maja Hrgović

Japanski animator, gost Animafesta, govori o razlikama u recepciji njegovih filmova na Dalekom istoku i u Europi, otkriva čemu se sve morao domisliti kako bi smogao sredstava za dovršenje filma, prisjeća se događaja koji su odredili njegovu profesionalnu (i životnu) putanju

Japanski animator, gost Animafesta, govori o razlikama u recepciji njegovih filmova na Dalekom istoku i u Europi, otkriva čemu se sve morao domisliti kako bi smogao sredstava za dovršenje filma, prisjeća se događaja koji su odredili njegovu profesionalnu (i životnu) putanju

priču čuo još prije trideset godina i odmah pomislio: "Ovo treba pretočiti u film u kojem će glumci biti lutke". Radnja je suptilna, poetska; i samo lutke mogu na pravi način izraziti sve te komplekse emocija kroz koje likovi prolaze.

Više puta ste isticali da je "misija" ovog filma iskupljenje duša poginulih u ratovima. Na koji način on to postiže?

– Kroz protagonisticu priče, japansku princezu Iratsume, film prenosi izvorno japansko budističko učenje o potrebi iskupljenja mrtvih duša, bez obzira radilo se o dobrim ili zlim ljudima. U priči je princ Otsu okaljan grijesima, zbog toga je i pogubljen – no i on treba razrješenje od patnje u zagrobnom životu. Prije desetak godina, kad su se ratovi opet razbuktili po svijetu – od Iraka preko Afrike do Balkana i bivšeg Sovjetskog Saveza – osjetio sam potrebu da pridonesem miru duša poginulih. Napravio sam ono što najbolje znam: lutkarsku animaciju. *Knjiga mrtvih* nosi snažnu poruku svijetu: poruku o privrženosti, bezuvjetnoj ljubavi i upornosti. Napor koji Iratsume ulaže u prepisivanje *Sutre* nevjerojatno je velik; no ona ustraje jer želi ostvariti svoj cilj. Na koncu nije važno je li ostvarila taj cilj, važno je da je dala sve od sebe. To je još jedna budistička ideja koja se može iščitati iz priče.

Nakon premijerne projekcije Knjige mrtvih u kinu Tuškanac, razgovarala sam s gledateljima o dojmovima. Vizualni aspekt filma mabom ih je oduševio, no ritam pripovijedanja mnogima je bio iritirajuće spor, a kraj (u kojem princeza oslika tkaninu za pokrov princeva tijela) razočarao ih je svojom apsurdnošću. Očekivali su snažnu poantu, dinamičniju fabulu, opipljiviji zaplet.

– Sve sam te prigovore već čuo kad je film prvi put prikazan u srpnju na filmskom festivalu u Karlovym Varyma. Moj kolega Brětislav Pojar primijetio je upravo to što ste rekli: da je radnja spora i da nedostaje snažnih zapleta. Iznenađio sam se kad mi je to rekao, nisam toga ni bio svjestan. Puno sam kasnije razmišljao o tome, mučilo me jesam li toli-

ko truda uložio u nešto što je na kraju ispalo pogreška, i što se ljudima ne sviđa. No kako japanska publika nije imala takvih prigovora, zaključio sam da je vjerojatno stvar u razlikama između istočne i zapadne kulture. Zapadnjaci su "navučeni na *speed*", na dinamiku, na brze izmjene kadrova i poantiranje. Jasno mi je da im *Knjiga mrtvih* nije pružila ništa od toga; to je jedna lirski, suptilna, intuitivna priča u kojoj gotovo ništa nije eksplicitno. Sada razumijem njihove prigovore, no nadam se da ih film ipak neće iritirati toliko da odustanu od pokušaja da nauče nešto više o japanskoj kulturi. Bio bih najsretniji kad bi bilo obratno, kad bi ih film potaknuo na dublje proučavanje japanske tradicije, koja je neiscrpna i ocharavajuća, a o kojoj ni sam ne znam ni približno dovoljno.

Carev slavlje – religiozno iskustvo

Da je japanska tradicija primarni izvor vaše inspiracije, jasno je svakom tko je pogledao neke od naslova iz Vaše bogate filmografije – Breaking of Branches is Forbidden, Demon, Dojoji Temple. Jeste li oduvijek bili zaljubljenik u vlastitu kulturu, ili ste tu strast otkrili u kasnijem periodu?

– Moj veliki učitelj, Jiri Trnka, koji je u meni probudio strast za lutkarskom animacijom, savjetovao mi je da se ne povodim za trendovima koji su tada, šezdesetih godina prošlog stoljeća, vladali u svijetu animacije, nego da se, umjesto toga, okrenem korijenima i da svu inventivnost uložim u oživljavanje i revidiranje japanskih legenda. Prihvatio sam taj savjet, kao i sve druge savjete svog učitelja Trnke, kojega sam bespogovorno slušao i koji mi je bio najveći autoritet u životu. I uspio sam! Radim ono u čemu uživam, imam publiku koja cijeni moj rad... To mi je više nego dovoljno.

Na festivalu se u "Programu Plus" odvrtio i Trkin Carev slavlje. Taj je film, isticali ste u mnogim intervjuiima, označio prekretnicu u vašem životu.

– Istina. Evo, upravo dok pričamo, traje projekcija tog filma. Planirao sam ga pogledati, no to sam već učinio nebrojeno puta pa mi se čini da i ne radim neki propust... Odmalena sam bio lud za animacijom, no pravo sam prosvjetljenje – gotovo religiozno iskustvo – doživio tek kad sam pogledao *Careva slavlja*. Bila

razgovor

Knjiga mrtvih nosi snažnu poruku svijetu: poruku o privrženosti, bezuvjetnoj ljubavi i upornosti. Napor koji Iratsume ulaže u prepisivanje *Sutre* nevjerojatno je velik; no ona ustraje jer želi ostvariti svoj cilj. Na kraju nije važno je li ostvarila taj cilj, važno je da je dala sve od sebe. To je još jedna budistička ideja koja se može iščitati iz priče

je to nešto sasvim različito od svega što sam dotad, kao učesnik japanskog *stop motion* animatora Tadahita Mochinaga, imao prilike vidjeti. Oduševila me priča o usamljenom dječaku koji u posvemašnjoj izolaciji od svijeta sanjari o kineskom vladaru, koji pak ima iste probleme kao dječak. Vladar je toliko volio slavujev pjev da je kupio umjetnu pticu i tako slomio slavujevu srce. Nakon što sam vidio film, pisao sam Trnki u Prag, moleći ga da me uzme za šegrt. Odgovorio mi je nakon šest mjeseci, no isplatilo se čekati: u prekrasnom je pismu napisao ono što mi je kasnijih godina toliko puta ponovio: da lutke nadilaze nacionalnost, vjeru i rasu. Pozvao me u Prag i ja sam, nakon zavrzlama s vizom, došao gore. Tako je počelo najljepše razdoblje mog života. Trnka je za mene bog.

Gostovanje na festivalima animacije diljem svijeta dalo vam je čvrst temelj za objektivnu procjenu takvih manifestacija. Ima li Zagreb zbilja razloga biti ponosan na Animafest?

– Ima, svakako! Čuo sam za Animafest davno i godinama sam htio doći. Prošle godine tu je prikazan i moj film *Winter Days*, nažalost, tek sam kasnije saznao za to. Sad kad sam konačno ovdje, oduševljen sam. Naravno, uspjeh svakog festivala mjeri se prema reakcijama publike, a zagrebačka publika zrači entuzijazmom zbog kojeg se poželite stalno vraćati ovamo.

Znači, možemo vas očekivati i sljedećih godina?

– Možete! ▣

Robi Engler

Rigidno razdvajanje animacijskih tradicija je nezrelo

Od rijetkih inozemnih gostiju premijerno održanog dugometražnog Animafesta, prošlog je tjedna projekcije u kinu Tuškanac najredovitije pohodio švicarsko-njemački redatelj Robi Engler. Prema vlastitom priznanju beznadni zaljubljenik u Zagreb, Engler je s neuobičajenim entuzijazmom sudjelovao u manifestaciji, prema kojoj je podosta blagonaklon, iako (argumentirano) dijagnosticira ozbiljne neuralgične točke u njezinoj organizaciji.

Englerov film *Globi i kradljivci sjena*, prikazan u glavnom natjecateljskom programu, govori o rock glazbeniku Benjiju čije nevolje počinju kad mu zli maestro ukrade sjenu, a s njom nestane i njegov glazbeni talent. Uz mnogo poteškoća, problem rješava junak Globi.

Rad na tv-serijama

Tko je Globi?

– Protagonist mog filma, Globi, stariji je od mene; taj lik je protagonist mnogih animiranih tv-serija u Švicarskoj i Njemačkoj koje su vrlo popularne još i danas, s kojima su odrastale generacije. Odmalena sam obožavao Globija, imao sam slikovnice s njegovim likom... nisam ni sanjao da ću jednog dana baš ja preuzeti njegovu animaciju. To se, eto, dogodilo 1996., kad smo krenuli u ovaj projekt. Izvorna je ideja bila napraviti tv-seriju, no kako nismo smogli dovoljno novca ograničili smo se na dugometražni film. Radili smo na njemu dvije godine – iako je ideja nastala mnogo ranije.

Autor ste mnogih animiranih tv-serija. Je li vam to najdraža forma u animaciji?

– U osamdesetim i dobrom dijelu devedesetih godina radio sam gotovo isključivo tv-serije. Rad na njima stimulativniji je od drugih formi jer sigurno znate da ćete imati publiku, i to vas snažno motivira. Kad jednom ugovorite seriju s nekom televizijskom kućom, možete biti sigurni da projekt neće propasti. Samo, teško je danas ostvariti takav aranžman, mi to nažalost nismo uspjeli s *Globijem*.

Važno je mjesto u vašoj filmografiji posvećeno i seriji *Animals*, čija je animacija rađena baš u Hrvatskoj.

– Da, intenzivno sam surađivao s Joškom Marušićem, predsjednikom vijeća ovog festivala, a kao rezultat te suradnje nastala je serija koja

Maja Hrgović

Redatelj filma *Globi i kradljivci sjena* govori o junaku svoga filma, radu na tv-serijama, ljubavi prema Zagrebu, te multikulturalnom pristupu animacijskim tradicijama

Osobno vjerujem da nije stvar u suprotstavljanju dviju tradicija animacije, niti u izdizanju jedne na račun druge; to mi se čini nezrelim. Bilo bi korisnije da od svih postojećih modela – američkog, europskog, dalekoistočnog – po potrebi slobodno preuzimamo one elemente koji nam zatrebaju. Živimo u multikulturalnom društvu, u kojemu takvo rigidno razgraničavanje više nije poželjno

je prikazivana u svim europskim zemljama. Naime, vrlo smo ambiciozno pristupili tom projektu; napravili smo nekoliko verzija; njemačku, francusku, talijansku. Bilo je to zanimljivo iskustvo.

Znači, u Zagrebu niste prvi put?

– Ma ja sam tu već starosjedilac! Već godinama pratim kratkometražni i srednjometražni Animafest, dolazim sam ili s obitelji... ovdje se odlično osjećam, opušten sam, sretan. Zagreb mi je jedan od najdražih gradova na svijetu!

Multikulturalni pristup

Odgledali ste sve filmove koji su se našli na programu Festivala, pa i one u programu Plus. Kako ocjenjujete ovo prvo izdanje dugometražnog Animafesta i kakvu mu budućnost predviđate?

– Ovo je tek početak jedne tradicije koja bi mogla, uz bolju organizaciju i intenzivniju propagandu, postati sjajna stvar. Drago mi je da sam tu, nemam zamjerki na program, no mislim da bi u idućim godinama ovdje trebalo okupiti mnogo više producenata, redatelja, distributera i ulagača. Razmjena iskustava kroz druženje dobra je osnova za ugovaranje zajedničkih projekata – to je, uostalom, jedna od važnijih funkcija svakog filmskog festivala, pa i ovog. Treba dovesti više ljudi iz svijeta animacije! Tada bi valjda i publike bilo više.

U festivalskom vijeću kao najvažniju misiju Animafesta ističu pružanje prilike europskoj animaciji, nasuprot američkoj koja desetljećima drži primat svjetske produkcije. Ide li Festival zbilja u tom smjeru?

– Osobno vjerujem da nije stvar u suprotstavljanju dviju tradicija animacije, niti u izdizanju jedne na račun druge; to mi se čini nezrelim. Bilo bi korisnije da od svih postojećih modela – američkog, europskog, dalekoistočnog – po potrebi slobodno preuzimamo one elemente koji nam zatrebaju. Živimo u multikulturalnom društvu, u kojemu takvo rigidno razgraničavanje više nije poželjno. Skromnost na stranu, mislim da je film *Globi i kradljivci sjena* dobar primjer takvog "miksanja": osim tradicionalnog europskog lika, našlo se tu i zanimljivih japanskih manga-likova, a vidljiv je i Disneyjev utjecaj. ▣

Igor Graovac i Predrag Mirković

Povijest koju piše Haag

Ni deset godina nakon završetka rata na području bivše Jugoslavije nema usuglašenih ocjena o tome što je taj rat bio – agresija, građanski, vjerski ili etnički rat. Nema čak suglasnosti ni o osnovnim činjenicama. Svako ima svoju interpretaciju onoga što se dogodilo. Pored publicista i istoričara, proteklom ratom se bavio i Haški tribunal. Tokom svog desetogodišnjeg postojanja Tribunal je prikupio ogromnu građu o ratu na prostoru bivše Jugoslavije. Kolika je važnost te građe za proučavanje onoga što se dogodilo u prošlom ratu?

– Igor Graovac: Kad ta građa bude dostupna, ona će, kao i svaka druga građa, imati neprocjenjivo značenje za buduće istraživače onoga što se dogodilo pri raspadu Druge Jugoslavije. Ali ono o čemu mi ovdje zapravo pričamo jest je li Haški sud odnosno njegova građa mogu bitno utjecati na interpretacije onoga što se dogodilo pri raspadu Druge Jugoslavije? Mislim da da. Naime, suvremeni povjesničari više nemaju klasičnu vremensku distancu, pa se suvremenost ušuljala u povijest. U tom pogledu Haški sud mora utjecati i na stajališta povjesničara koji se bave najsuremenijim razdobljem. Slična suđenja, kao što su bili nirnberško ili tokijsko, također su utjecala na pisanje povijesti. Samo što je u to vrijeme u svijetu postojao opći konsenzus o tome što je fašizam, što je nacizam, što je japanski militarizam, pa se prihvatanje takvih presuda ili formulacija suda smatralo normalnim. Danas, međutim, sukobljene strane nisu suglasne o svojstvima rata i raspada Druge Jugoslavije. Zbog toga se bolno doživljavaju formulacija i odluke Haškog tribunala. Međutim, ni sud, ni bilo koji drugi izvor, arhiv ili stajalište ne smiju utjecati na povjesničare. Zbog toga sa rezervom, ali onom koja je strogo znanstvena, moramo prilaziti mogućnosti da se presude Haškog tribunala uzimaju kao objektivna povijest. Ipak će trebati proći neko vrijeme da formulacije iz haških optužnica i presuda postanu sastavnim dijelom povijesne znanosti.

Šešeljevo lakrdije umjesto katarze

– Predrag Marković: Gomila podataka koja se čuje u Haškom tribunalu nije gotova istorija već je to građa. To je sirovi materijal vrlo raznolikog kvaliteta. Tu ima svega – od

političkih deklaracija, kao što je Šešelj nedavno izneo ceo svoj politički program, kompletnih državnih programa koje su iznosili Stjepan Mesić i Milan Kučan, pa donekle i Slobodan Milošević, do opisa ratnih operacija i pojedinačnih ljudskih patnji koje su također zanimljiv i značajan izvor za istoriju. Znači, raznolike su mogućnosti te građe. Ne samo izjave krupnih aktera, već i

Predrag Marković: Umesto da doprinosi katarzi i kajanju, Haški sud postaje pozornica za Šešeljev cirkus što ima vrlo nepovoljne posledice na demokratski život u Srbiji

Omer Karabeg

Piše li Haški tribunal povijest posljednjeg rata na području bivše Jugoslavije u emisiji Most Radija Slobodna Europa razgovarali su Igor Graovac, povjesničar iz Hrvatskog instituta za povijest, i Predrag Marković iz beogradskog Instituta za savremenu istoriju

izjave zločinaca i svedočenja žrtava su zanimljiva građa za istraživanje. Što se tiče same prirode Tribunala, on je zamišljen da bude u funkciji katarze i prevaspitavanja lokalnog stanovništva kao što je bio Nirnberg, mada istraživanja pokazuju da Nemci u to vreme nisu baš tako oduševljeno prihvatili obračun sa prošlošću. To je došlo tek dvadeset godina kasnije. A Japanci nikada nisu

prihvatili odluke tokijskog suda, to pokazuje i ova nedavna afera sa udžbenicima. Haški tribunal je želeo da ubrza taj proces i ekspresno prevaspita ovdašnje pučanstvo, ali čini se da su u tome napravili grešku jer se pokazalo da, umesto da doprinosi katarzi i kajanju, taj sud postaje pozornica za Šešeljev cirkus što ima vrlo nepovoljne posledice na demokratski život u Srbiji. Tako da, ako su hteli katarzu, postigli su upravo suprotno.

Haški tribunal se bavio ne samo zločinima nego i prirodom rata definišući ga u pojedinim presudama kao agresiju, zločinački poduhvat ili genocid. Kako na to gledate kao istoričar, gospodine Graovac?

Igor Graovac: Haški sud, čak i kad daje netočne formulacije utječe na stvaranje tekuće povijesti. Naime, svaka njegova odrednica mijenja političku situaciju u zemljama bivše Jugoslavije, pa se Haški sud pojavljuje kao činitelj koji izravno utječe na politički život i prije negoli je okončan njegov rad

– Igor Graovac: Mi ponekad slijepo vjerujemo da su neke pravne formulacije Haškog suda, koje su potrebne zbog pravnog postupka, mjero-davne kao objektivna povijesna istina. To nije tačno, jer Haški sud nije jedino mjesto ni jedini faktor koji može definirati svojstva ratova na području Druge Jugoslavije. Osim toga, odnos prema haškim presudama je različit u zemljama bivše Jugoslavije. Recimo, Hrvatska se veoma zalagala za osnivanje Haškog suda očekujući da će taj sud koristiti formulacije koje odgovaraju hrvatskoj strani. Međutim, kad se dogodilo da Haški sud, zbog svojih pravnih postupaka, mora koristiti formulacije s kojima hrvatska strana nije suglasna, onda se Hrvatska digla na noge. S druge strane, Haški sud, čak i kad daje netočne formulacije utječe na stvaranje tekuće povijesti. Naime, svaka njegova odrednica mijenja političku situaciju u zemljama bivše Jugoslavije, pa se Haški sud pojavljuje kao činitelj koji izravno utječe na politički život i prije negoli je okončan njegov rad. To je svojevrsna dijalektika. S jedne strane, on iz pravnih razloga definira nedefinirano – koji put brzopleto i netočno, a koji put i tačno i ispravno i puno ispravnije nego što se definira u sklopu bilo koje znanosti u zemljama bivše Jugoslavije – a, s druge strane, on svojim djelovanjem izravno utječe na političku situaciju u tim zemljama Haški sud zapravo postaje neki *deus ex machina* koji određuje politička prestrukturiranja, programe pojedinih političkih stranaka, djelovanje oporbe i tako dalje. To je jedan potpuno novi fenomen koji nije bio zabilježen za vrijeme ranijih suđenja zato što u vrijeme oku-

razgovor

pacije Njemačke i Japana nije bilo moguće pratiti refleksije javnosti na ta suđenja.

Tko je kompetentniji – Haag ili domaći sudovi?

– **Predrag Marković:** Kad je riječ o genocidu, tu ima velik problem. Genocid je iznimno teška reč. Postoji, međutim, pritisak da se svaki veći, masovniji ratni zločin definiše kao genocid. Svaki zločin je strašan, ali termin genocid tehnički podrazumeva potpuno drugačiju kategoriju od mnogih zločina koji se u medijima tako olako nazivaju tim imenom. Naravno da je moguće neke od tih zločina tretirati kao genocid, ali vlada velika konfuzija oko toga šta je genocid, a šta zločin protiv običaja rata i humanitarnog prava. Takvu granicu veoma je teško odrediti.

Imam utisak da bi, da nije bilo Haškog tribunala, nedavna prošlost, sa svim zločinima koji su počinjeni u ratu, bila gurnuta pod tepih. Haški tribunal je samim svojim postojanjem temu o zločinima stalno držao otvorenom.

– **Predrag Marković:** Moram da obrnem vašu tvrdnju. Troškovi Haškog tribunala su verovatno narasli na milijardu dolara. To su nezamislivo veliki troškovi. Šta bi bilo da su ta sredstva uložena u edukaciju domaćeg sudstva, u neku vrstu rada sa lokalnim stanovništvom? Zar ne mislite da bi se postigao bolji efekat?

Ali nije u pitanju novac, u pitanju je atmosfera. Mislite li da bi vladajuće garniture, koje ispraćaju zločince kao heroje, to dozvolile? Ma koliko novca da se uloži u domaće sudstvo, ne vjerujem da bi se tim ljudima objektivno sudilo.

– **Predrag Marković:** Vladajuće garniture su se pokazale dosta osetljive na politiku štapa i šargarepe. Pogledajte kako se političari u Bosni i Hercegovini, makar na površini, drže i slažu kad ih na to natera njihov protektor. Sve zavisi od toga u kojoj meri bi vladajuće garniture bile stimulisane da se povinuju tim normama. Ima dosta istine u tome što kažete da je Haški sud bio kao neka stalna opomena i podsećanje na zločine. Međutim, ima tu jedan problem. Nisam siguran da je Haški tribunal vaspitno i otrežnjujuće delovao na ljude koji su bili inficirani šovinizmom. Ne znam kakva je situacija u Hrvatskoj, ali izbori u Bosni i Hercegovini, u Srbiji i na

Kosovu pokazuju da se taj deo stanovništva, koji je podržavao ratobornu politiku, očigledno nije predomislio.

Ali nije stvar u tome da oni promijene mišljenje, nego u tome da zločini budu kažnjeni. A da nije bilo Haškog tribunala, zločini uopšte ne bi bili kažnjeni. Miloševiću i njegovim generalima nikada ne bi bilo suđeno.

– **Predrag Marković:** Za Sadama Huseina se sada organizuje suđenje u Iraku da bi se pojačao autoritet iračke demokratije. Zašto su irački sudovi kompetentniji i manje podložni lokalnim pritiscima od sudova u bivšoj Jugoslaviji? Zašto u slučaju bivše Jugoslavije nije napravljeno to što je napravljeno Iraku – da se suđenjem pred domaćim sudovima demonstrira raskid s ratnom prošlošću?

Pokrenuti "naša" istraživanja

Gospodine Graovac, mislite li da su domaći sudovi bili u stanju da sude zločine počinjene u Srebrenici, na Kosovu, u Oluji i na drugim mjestima.

– **Igor Graovac:** Veoma teško, jer se u domaćoj sredini zločini ne smatraju zločinima. U Hrvatskoj je čak postojala formulacija predsjednika Vrhovnog suda koji je tvrdio da se zapravo u obrambenom ratu zločin ne može ni napraviti. U takvom sklopu razmišljanja teško je očekivati da bi sudovi pokrenuli nekakve procese. Stvar je u tome da se svatko mora pomiriti sa vlastitom prošlošću koja je i divna i gadna. I u tome je, čini mi se, dijelom pomogao Haški sud, a dijelom je i odmogao. A odmogao je najviše zbog toga što se njegove formulacije ne primjenjuje na sva svjetska zbivanja. Jer, ako je riječ o koncentracijskim logorima, onda se mora govoriti i o koncentracijskim logorima i u slučaju američkih zatvora za Irance. Ako je riječ o agresiji, onda je riječ i o agresiji u Iraku, a ne o oslobodenju Iraka. Jer, kad se formulacije tako neoprezno upotrebljavaju, onda se one mogu zlorabiti u zemljama bivše Jugoslavije u interpretaciji prošlih događaja. Zapravo se trebamo malo otkloniti od Haškog suda i početi ozbiljna istraživanja o nama samima, o tome što nam se dogodilo i što smo napravili. Tek kad se pomirimo s vlastitom prošlošću možemo suvislo razgovarati sa susjedima i vidjeti gdje smo jedni drugima naudili, napraviti nekakvu kompenzaciju, nekakvu ideju nove budućnosti koja ne mora biti politička, ne mora biti nikakav zapadni Balkan, ne mora biti nikakva formalna organizacija, ali može biti podnošljiv suživot sa susjedima. **Mislite li da odijem prema Haškom tribunalu, koji je dostava raširen na području bivše Jugoslavije, proističe iz činjenice što taj sud istražuje ružne strane novije istorije naroda koji žive na ovom prostoru?**

– **Predrag Marković:** Sigurno. Potreban je veliki nivo civilizacije i opšte prosvetčenosti da se prihvate ružne strane vlastite istorije. Njemcima je za to trebalo dvadesetak godina, oni su tek šezdesetih–sedamdesetih godina uspjeli da se konačno suoče sa najružnijim delom svoje prošlosti, oni to zovu prevladavanjem istorije. Neki narodi to nikada nisu uradili. Francuzi, recimo, imaju velikih problema da prihvate strahote alžirskog rata, isti je slučaj i sa Japancima. Skoro svi narodi s tim imaju problema. To vam je kao sa ružnom stranom porodične istorije. Malo koja porodica je u stanju da se suoči sa traumama iz svoje prošlosti. Svi mi pomalo idealizujemo naše porodične istorije, pa tako i narodi idealizuju svoju nacionalnu istoriju. I doista bi bilo lekovito i dobro da se narodi na prostoru bivše Jugoslavije suoče sa mračnim stranama svoje istorije i da pogledaju u oči svojoj prošlosti. To je manir koji je sada dosta prisutan u Evropi. Videli ste da se sada svi izvinjavaju jedini drugima za zločine. Izvinio se Kwaśniewski, izvinio se Mitterrand za neke svoje probleme u prošlosti, Nemci se izvinjavaju na sve strane i tako dalje. To je jedan novi bonton u međunarodnim odnosima. Za prijem u zajednicu Evrope zahteva se jedna vrsta, što bi komunisti rekli, samokritike.

Sud na strani žrtve

– **Igor Graovac:** Haški sud po definiciji mora istraživati ružne strane jer se on bavi ružnim stranama. Ali to je nepotpuna istina. Ako se on bavi samo ružnim stranama, onda ne može vidjeti dobre strane. Međutim, ono zbog čega ja smatram djelovanje Haškog suda posebno značajnim, to je da je taj sud zapravo na strani žrtve. A, kako je riječ o nevinim žrtvama, onda je dobro da se bilo tko njima bavi u okolnostima političke hysterije kad je svatko zanemarivao žrtve i stradalnike druge strane, a svoje uzvisivao do neslučenih visina i smatrao ih svetima. Zbog toga je Haški sud dobar, ali nije dobro što on putem nekog oblika nasilnog ponašanja želi sve definirati. Mi ćemo mu biti zahvalni što je ustao u obranu žrtava, ali ne moramo prihvatiti sve njegove formulacije jer će se formulacije o svojstvima rata iznaći tek nakon minucioznih istraživanja koja tek slijede.

Imam utisak da se do istine o ratu na području bivše Jugoslavije ne može doći bez arbitra sa strane. Pogledajte kako danas izgledaju udžbenici istorije u zemljama bivše Jugoslavije. U njima dominiraju potpuno suprotne ocjene o jednom te istom događaju. Ono što je za nekoga agresija za drugog je velika pobjeda, ono što je za nekoga genocid za drugoga je odbrana ugroženog naroda.

– **Predrag Marković:** Udžbenici se polako popravljaju. U nekoliko posljednjih srpskih udžbenika glavna ideološka borba vodi se na liniji četnici-partizani, dok se Hrvati i ostali narodi bivše Jugoslavije skoro i ne pominju.

A kako se tretira posljednji rat?

– **Predrag Marković:** Recimo, u najnovijem udžbeniku za osmi razred se čak pominje i Srebrenica, ali u kontekstu svih drugih ratnih zločina, bez nekog vrednosnog suda. Izbegnuta je direktna referenca na taj događaj, on je topljena je u opšti kontekst, kaže se da je to bio rat u kome su vršeni mnogi zločini nad civilnim stanovništvom, pa između ostalog i u Srebrenici.

To je najviše do čega se može doći – svi smo činili zločine i nema veze. To je ona logika koja ne vodi prema suočavanju s prošlošću.

– **Predrag Marković:** Dobro, ali to je malo bolje nego što je bilo nekoliko godina ranije. Treba biti strpljiv. Ne treba zaboraviti da je Njemcima trebalo dvadeset godina, iako su i njihova država i NATO-struktura i struktura buduće Evropske unije intenzivno radila na tome da stvore novu svest. Ne možemo očekivati da ovdajšnji ljudi budu efikasniji od Nemaca. To ne može da se uradi dekretom. To su pokušali komunisti, pa smo videli kako se završilo.

– **Igor Graovac:** Nasilje u znanosti ne prolazi, ili prolazi neko vrijeme, a onda kasnije izađe na vidjelo objektivna istina. Jedan od oblika nasilja u Hrvatskoj je bila saborska Deklaracija o Domovinskom ratu koja je zapravo definirala prirodu rata i na izvjestan način bila obvezatna i za autore udžbenika. Ali unatoč tome danas u Hrvatskoj nećete naći gotovo niti jedan udžbenik povijesti koji se bavi Domovinskim ratom u kojem se ne rabi formulacija o zločinima u "Oluji". Doduše, ne koristi se formulacija Haškog suda o zločinačkom pothvatu, ali se konstatira da su zločini počinjeni, čak se navodi i broj stradalih, a stradanje dijela hrvatskog stanovništva srpske nacionalnosti stavlja se u kontekst općeg stradanja. To je ogroman pomak koji je sigurno neovisan o Deklaraciji o Domovinskom ratu, a pouzdano je neovisan i o haškim formulacijama. Dakle, približava se nekoj istini koja je zapravo istina o događanjima 1991.–1995. godine u Hrvatskoj.

Golema količina građe za buduća istraživanja

Je li moguće u ovom trenutku napisati objektivnu istoriju posljednjeg rata i koliko bi se u njezinu pisanju koristili dokumentacija i ocjene Haškog tribunala.

– **Predrag Marković:** Dosta se piše, naročito na Zapadu, i koristi se dokumentacija i

Haškog tribunala i svih međunarodnih organizacija. Ne može se staviti tačka na pisanje istorije. To je proces koji stalno traje. Nikada nećemo doći do konačne istine tipa Svetog pisma, ali sve je više i više objektivnih istraživanja.

Ne mislim na potpuno objektivnu istinu, jer se slika o prošlim događajima stalno dopunjuje, ali je li moguće napisati istoriju poput one o Drugom svjetskom ratu.

– **Predrag Marković:** I pogled na Drugi svjetski rat se stalno menja. Uzmimo, na primer bombardovanja nemačkih gradova. Je li to bio genocid? Sada u Nemačkoj, pošto su malo podigli glavu, kažu: "Izvinite, poginulo je nekoliko miliona nemačkih civila, to je itekako genocid". Prema tome, jedna stvar za koju su svi znali i koja nije bila sporna – bombardovanje Dresdena u februaru 1945. godine – sada se tumači kao zločin. Čak se spekulise o tome da li britanski general koji je vodio tu operaciju treba da se posmrtno osudi kao ratni zločinac.

– **Igor Graovac:** Nadam se i vjerujem da je već napisano nekoliko objektivnih knjiga o raspadu Druge Jugoslavije i ratovima na njezinu prostoru. Naravno da to nije konačna istina. Mislim da će biti napisano još stotine knjiga, od kojih će, nadam se, svaka biti bolja i potpunija. S tim da je Haški sud dosad bio u prednosti jer je imao sredstva da prikuplja izvornu dokumentaciju brže i bolje negoli povijesni istraživači. Ne možemo vidjeti ono što je vidio Haški sud, zato je Haški sud za istraživače ključan jer on je došao do transkriptata i dokumenata od kojih mi nismo mogli ni sanjati da ćemo doći prije prolaska pedeset godina. Dakle, Haški sud u istraživačkom smislu već jest i bit će jako koristan.

I na kraju, vratimo se početnom pitanju. Ispisuje li Haški tribunal svojim presudama istoriju posljednjeg rata na prostoru bivše Jugoslavije i koliko će njegove ocjene izdržati probu vremena?

– **Predrag Marković:** Haški tribunal stvara ogromnu količinu građe za buduće istoričare. On istovremeno, kao što je gospodin Graovac dobro primetio, utiče, kao malo koja međunarodna institucija do sada, na lokalnu politiku, ali je potpuno promašio u onome što je verovatno bila njegova ideja, a to je da utiče na promenu raspoloženja i stavova širokih masa.

Gospodine Graovac, vaše mišljenje, ispisiuje li Haški tribunal svojim presudama istoriju posljednjeg rata na prostoru bivše Jugoslavije?

– **Igor Graovac:** Da i ne. Njegova je neprocjenjiva zasluga u samoj činjenici što se bavi tim ratom i što prikuplja golemu dokumentaciju koja će biti ključna za daljnja istraživanja. A njegove interpretacije i formulacije bit će podvrgnute znanstvenoj kritici. ▣

Strukture u žitnim poljima

Ivica Župan

U predvorju sopotske crvene DHL-ove zgrade arhitektica Branke Petković i Alenke Gačić Pojatina (2003.), Galerija 01 izlaže djela zasnovana na arhitektoničnosti i gradbenim načelima, pridonoseći transformaciji Novog Zagreba iz dormitorija u poslovnu zonu i južni kulturni rukavac Zagreba

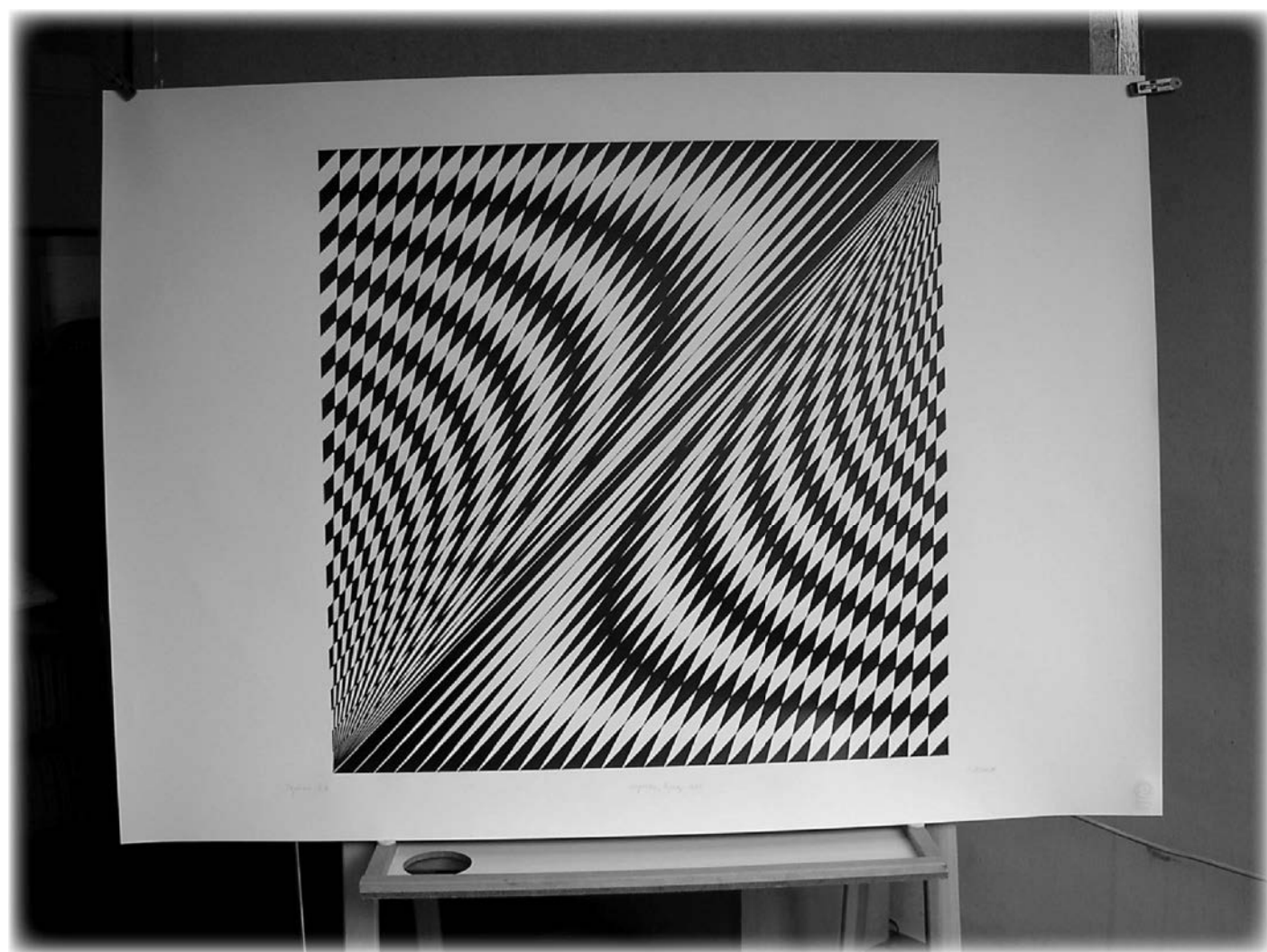
Izložba Ivana Čizmeka *Vizualna istraživanja*, Galerija 01, Zagreb, od 20. listopada do 20. studenog 2005. godine

Istajući knjige, kataloge tih izložaba, osvrte u revijama i materijale posvećene međunarodnom pokretu Nove tendencije (NT), čije su izložbe nakratko Zagreb upisale na europski kulturni zemljovid, na fotografijama dokumentarna karaktera uočiti ćemo gotovo sustavno pojavljivanje lika tada mladog arhitekta Ivana Čizmeka koji je očito – očituje to i neskrivan ushit na njegovu licu – bio pasioniranim pratiteljem aktivnosti NT-a, a 1965., očaran tom manifestacijom, za trajanja susreta *novotendencijsa* u dvorcu Draškovića u Brezovici, čak podastire i prijedlog zastave NT-a.

Prva izložba NT-a prvi put je na jednom mjestu predstavila rezultate nove umjetničke prakse, oblikovne prakse obnovljenih umjetničkih raspoloženja poslije iscrpljenja informela, i zato je bila neobično zanimljiva. Iako u Zagrebu, pa ni u cijeloj Hrvatskoj, na početku šezdesetih godina nije djelovao ni jedan autor koji je stvarao djela koja su utjelovljivala konstitutivne elemente produkcije što su ih namjeravale promicati i afirmirati izložbe NT-a, primjerice kinetičnost, luminokinetičnost i programiranu umjetnost, već na prvoj izložbi NT-a organizator je uvrstio i djela nekolicine domaćih autora, a na trećoj i Čizmekove radove.

Uoči prve izložbe NT-a Čizmek je na početku karijere – kao arhitekt i likovni umjetnik – razapet između tih dviju vokacija i dvaju izričaja, ali između tih dviju praksa kod njega istodobno postoji i snažna pomirujuća korelacija. Kao likovnjak zaokupljen je vizualnim istraživanjima, vrtnjom i konstrukcijama u prostoru, a kao arhitekt od 1961. do 1963. uposlen je kao pomoćno nastavno osoblje na Katedri za crtanje i likovni odgoj zagrebačkoga Arhitektonskog fakulteta, a od 1961. do 1964. godine djeluje i u ateljeu A. Albinija.

Na trećoj izložbi pokreta, tada nazvanoj Nova tendencija 3, pod radnim nazivom *Divulgacija primjeraka istraživanja vizualne percepcije* uvrštena su

i dva Čizmekova rada, *Struktura I* i *Struktura II*, crteži tušem, djelić njegove obilate *novotendencijske* produkcije koja je mahom ostala u zanimljivim skicama, dakle nerealizirana, čemu treba pridodati i brojne bilješke što ih je dugo i pomno, s mnogo akribije vodio, sačuvane u posebnoj bilježnici.

Priroda umjetničkog mišljenja

Čizmekov materijal nedvojbeno korespondira i s kvintesenacijom novotendencijskog pokreta, s temeljnim ideološkim intencijama i motivacijama NT-a, da se "drži" izvjesne jezične i ideološke *novotendencijske* matrice, personalnog, jezičnog i idejnog pristupa. U prvom planu Čizmekovih nastojanja je spoznaja da umjetnost treba odgovarati pitanjima, izazovima, iskusejima, problemima i nadasve potrebama vremena, te da umjetnička proizvodnja treba omogućiti potpunu društvenu i kulturnu promjenu u svom miljeu.

Neporecivo je i to da se Čizmekova likovna produkcija, formalno gledano, u svim bitnim točkama, prerogativima, premisama i parametrima poklapa s novotendencijskom produkcijom, posebice usporedimo li te skice i bilježnice s Arganovom definicijom novotendencijske produkcije. Argan, naime, tvrdi, što opetuje i u katalogu NT 3, da su to djela koja se ostvaruju oslanjanjem na geometrijske oblike, operiraju s numeričkim nizovima i sva su ostvarena od suvremenih, industrijskih materijala.

I Čizmekovim naporima imanentno je novo shvaćanje umjetnosti – ustrajavanje na optičko-perceptivnim proble-

mima, optičkom istraživanju površine, strukture i objekta, matematičkim načelima, egzaktnim oblicima, istraživanju, unutarnjeg dinamizma djela, dimenziji prostora, aktivnom sudjelovanju perceptora u percepciji djela, novim materijalima u konačnoj realizaciji uratka... Tematika djela potpuno je transparentna, nije ju teško percipirati niti na odgovarajući način shvatiti, "što znači da se iz prirode umjetničkog mišljenja svjesno odstranjuju svi ekspresivni i subjektivni momenti" (Jerko Denegri).

I tu se vizualno polje uspostavlja određenim matematičkim operacijama, s propozicijama koje autor sam određuje, primjerice kao mjesto početka, nakon čega slijedi operacija ponavljanja, ali se ono redovito događa s određenim pomacima – u koraku, rotaciji i u drugim slikovnim operacijama. Čizmek je u oba rada obavio sva istraživanja s određenim setom propozicija, a u skicama ima i istraživanja koja hrabro kroče prema trodimenzionalnim objektima.

Čizmekov napor poklapa se s novotendencijskim, danas možemo reći, utopističkim zanosima i motivacijama da se u svakoj konkretnoj sredini inauguriše novo poimanje umjetnosti u skladu ne samo s tehnološkim iznašaćima, nego najvećma s naprecima u društvu i politici, tj. da bi umjetnost trebala pomoći u kreiranju novog svijeta, u kojemu bi – u idealnom skladu – funkcionirali znanost, kultura, umjetnost, socijalna svakodnevnica i međuljudski odnosi.

Iako je pokret NT već 1965. u krizi, on kao pokret općenito i izložba Nova tendencija 3, na kojoj sudjeluje,

Čizmekovi novi radovi dokazuju kako ljudsko oko, tj. "motorika oka", ne može recipirati sve što se zbiva u optičkom polju i da je u perceptivnoj operaciji subjektivno, a samim tim i inferiorno

vizualna kultura

ostavili su dubok, sudbonosan trag na Čiřmekovu umjetničku praksu, tijekom koje je slijedio avangardna načela, naravno onakva kakvim ih je on doživio, koja je držao svojim prirodnim stanjem. NT je ostavio dirljiv trag na sav njegov kasniji rad, opredjeljenja, stvaralačke kriterije, koji su uvijek i nepovredivo i beskompromisno – unatoč tomu što je informacija o tome što se zbiva u svijetu tada bila oskudna – ostali europski.

Europski kriteriji, što god se činilo i poduzimalo, na kojima je ustrajavao radeći 1964. i 1965. kao stručni suradnik u zagrebačkom Centru za industrijsko oblikovanje i kao dizajner postava izložbi u Galeriji suvremene umjetnosti i nadasve u Galeriji Studentskog centra, tada fokusnoj točki predstavljanja novoga likovnog izričaja u Zagrebu, postali su njegova utopistička fiksacija, nešto o čemu je sanjao, dio iluzija o svijetu u koji je tek nakratko, turistički, provirio.

Papir i tuř kao arhitektonski alati

U NT-u, koje su njegov civilizacijski i kulturni izbor, Čiřmek prepoznaje i prihvaća njihov izrazit i naglašen internacionalizam, a u susretu s radovima i samim autorima NT raste njegov osjećaj potpunog pripadništva svijetu.

Zahvaljujući NT-u Čiřmek se duhovno i psihološki otvara i u sebi nadasve potvrđuje od prije utjelovljeno optimističko raspoloženje da Istok može sustići zapadni svijet.

Kodovi novotendencijskog ponašanja nisu uočljivi samo u Čiřmekovoj slikarskoj produkciji – na nekoliko slika, pregršti skica i bilježnici novotendencijskih razmiřljanja – nego ih je lako prepoznati i u Čiřmekovim arhitektonskim naporima. Tu su također utjelovljeni duh vremena, istraživački duh, stvaralačka metoda, veza/spoj između likovne i arhitektonske produkcije, što je i u Čiřmekovu likovnom radu formalno naglašeno uporabom isključivo arhitektonskog alata, papira i tuřa, bez pikturnosti, što je istodobno bilo i u duhu NT-a. Čiřmekovi su projekti morfološki pripadali novoj

arhitekturi, među ostalim i zato što su ostvareni u geometrijskom kodu, nizovima i u novim industrijskim materijalima.

Čiřmekova je umjetnička inicijacija išla kroz NT. Mlad, sposoban i ambiciozan arhitekt, s neskrivanim umjetničkim ambicijama, oduvijek je želio ući u europske tokove i ravnopravno sudjelovati u njima, a upravo mu je NT bio medij koji će mu olakšati ostvarivanje visokih ambicija.

Čiřmeku je sudjelovanje na izložbi NT 3 i doslovce bila ulaznica za Europu, Pariz, u koji je, s preporukama svojih zagrebačkih profesora i sudionika izložbe, kao arhitekt, slikovito rečeno sa svojim novotendencijskim portfolijom i Brechtovim pjesmama u ruci, tražio posla u pariškim ateljerima koji su već tada stvarali modernu europsku arhitekturu, drukčiju od one kojoj je Čiřmek hrlio i koja mu se iz zagrebačke perspektive činila najvažnijom.

Skice sačuvane u toj bilježnici Čiřmek tijekom devedesetih sporadično, u grafičkom mediju, pretvara u vremenski zakašnjele, ali stalno atraktivne *remake-ove*, koji očituju da je Čiřmekov novotendencijski opus uistinu dijete duha tog vremena i autentično korespondira s njim i da je nošen umjetničkim vrijednostima, težnjama, umjetničkim idealima, motivacijama, problemskim inovacijama, ideološkim entuzijazmom i utopijama burne epohe, a produkcije mu odiše duhom, jezičnom i ideološkom matricom, plastičkim problemima svoga

prevratničkog vremena te oblikovnom praksom, prerogativima i premisama NT-a.

Igra vibrantnih polja

Međutim, u novom tisućljeću Čiřmek se emancipira od obveza i ograničenja što ih mu je stvarala odanost tradiciji i ostavštini NT-a. Zacijelo ga je vodila i svijest da je naslijeđe NT-a nepristupačno i strano današnjem receptoru, zadojenom novim ideologijama, koje zatiru utopiju *novotendencijska* da svojim naporima utiru put prema novome, racionalističkom, boljem svijetu, čiji se boljitak trebao transformirati i transferirati znanjem. Od te se sad već povijesne "bagaže" Čiřmek emancipira i uporabom računala (i računalnim sustavima) kao danas nezaobilaznog alata, čije su mu mogućnosti otvorile i nove horizonte u reinterpretaciji vlastitih skica i obogatile situaciju u formalnom vokabularu.

Tako je nastala grafička mapa *Strukture III*, proljetos predstavljena u predvorju NSK-a. Čiřmek je ponovo zagrabio u bilježnicu sa skicama, ali one su mu sada tek polazišta za nova istraživanja. Iz *Struktura*, nastalih 1964. a pokazanih 1965., nastaju *Ispune*, obnavlja se i *Vizualni šok* iz 1966., koji izaziva receptora. Tu su i trodimenzionalne *Konstrukcije u prostoru* iz 1966. i 1967.: Čiřmek je, naime, tada stvorio crteže flomasterom različitih struktura za izvedbu u metalu i postav u francuskim žitnim poljima i po planinama i na kraju crteže "čiste" kocke.

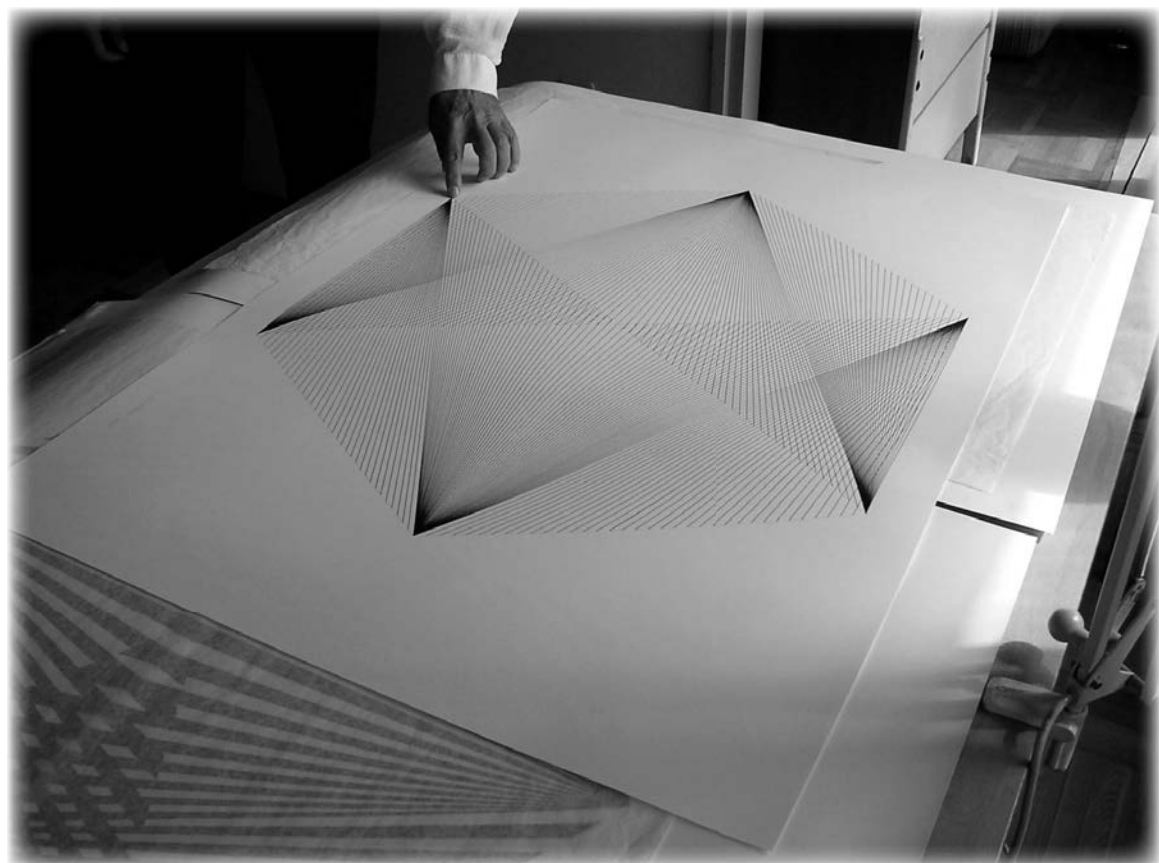
U novozagrebačkoj Galeriji 01 Čiřmek je na izložbi *Vizualna istraživanja* predstavio nove razrade skica iz bilježnica. Novi su radovi-objekti izvedeni u predvorju DHL-ove zgrade, u kojoj je smještena Galerija 01, i crteži, a izložena je i mapa *Strukture III*.

Novo su razrade starih ideja optički sve suptilniji uradci, tu Čiřmek još aktivnije stvara – pomoću novih kombinacija krivulja, igri, vizualnih ritmova i lepeza vibrantnih polja, uvijek drukčijih – začudne optičke efekte. S relativno oskudnim brojem upotrijebljenih elemenata Čiřmek postiže maksimum kompozicijskih odnosa i efekata i nadasve vizualnu raskoš te vizualno snažan učinak, čime još intenzivnije aktivira recipijentovu percepciju.

Čiřmek se sporadično oslobađa obveza što su ih pred njega stvorila *novotendencijska* iskustva, razrade su djelo novog čovjeka, iskusnijega, čijem su plastičkom refleksu imanentna četrdesetogodišnja iskustva u međuvremenu, mnogo toga što ga je u međuvremenu inficiralo.

Očito da gradbena načela nekih radova više nisu ni matematičke ni znanstvene kalkulacije, nego se tu sve temelji na iznimnoj sposobnosti opažanja i osjećaja za percepciju. Novi radovi kod receptora uspijevaju stvoriti određene učinke, ali i dokazati kako ljudsko oko, tj. "motorika oka", ne može recipirati sve što se zbiva u optičkom polju i da je u perceptivnoj operaciji subjektivno, a samim tim i inferiorno.

Recentna ostvarenja očituju da je Čiřmekov opus i dalje atraktivan, vizualno snažan i nadasve tehnički inovativan i da je zadržao visoki sjaj vizualne senzacije. ■

Pazi, psihodelici na putu

Charles T. Tart

Iskustva budističkih praktikanata pokazuju da je opasno i uzimanje i neuzimanje psihodelika

Tijekom pedesetih godina prošlog stoljeća, još kao tinejdžer suočio sam se s nizom pitanja bolno poznatih svim istinskim vjernicima koji su odrastali u sekularnom i ciničnom društvu. Ima li u životu obrazovanoga čovjeka mjesta za vjeru i ideale? Je li dobri (i zastrašujući) Bog mojeg djetinjstva samo primitivno praznovjerje koje je moderna znanost potpuno oborila? Zar su osjećaji povezanosti s nečim višim bili samo puki proizvod mog neukog i uplašenog dječakog jastva? Kako da znam što je točno, a što pogrešno?

Znanstveni pristup duhovnosti

Nastojeći riješiti spomenutu dvojbu moji su prijatelji slijedili dva smjera: jedni su zastupali potpun materijalizam i smatrali to znakom znanstvenog habitusa i učenosti, te su vrlo često upozoravali na patološke sastavnice organiziranih religija koje su snažno utjecale na sve nas. Drugi su, pak, svoju vjeru uspjeli pospremiti u zaseban odjeljak uma, vjerovali sat-dva subotom i nedjeljom, a ostalo vrijeme posve zanemarili vjerski život. Nakon višegodišnjeg iskustva postalo mi je jasno da su oba smjera imala visoku psihološku cijenu. Potpuno poricanje odsjeca čovjeka od njegova duhovnog jastva, a odjeljivanje zapravo uopće ne rješava problem, nego čovjeka prepušta izvornoj dvojbi koja se seli na podsvjesnu razinu. Kako sam iznimno mnogo čitao, naišao sam na treći smjer koji je otvarao dvije nove mogućnosti.

Jednu sam našao u tekstovima osnivača parapsihologije: obrazovanih i inteligentnih muškaraca i žena s kraja devetnaestog stoljeća koji su se također borili s pitanjima o zbiljnosti religije u doba kada se činilo da znanost mete sve pred sobom. Religija nedvojbeno sadržava mnogo praznovjerja i patoloških elemenata; no znači li to da je treba potpuno odbaciti? Tim ljudima postalo je jasno da je temeljno obilježje znanstvenog pristupa – istinski slobodoumno razmatranje svega – moguće primijeniti na sve dijelove života, uključujući i vjerski; znanost nije nužno morala biti sputana sustavom uvjerenja u čijem je temelju stajala dogmatska pretpostavka kako je stvarno samo ono što je materijalno. To stajalište presudno je utjecalo na moja kasnija istraživanja parapsihologije. Služeći se najstrožim znanstvenim metodama, moji suradnici i ja na temelju istraživanja potvrđivali smo kako postoje dijelovi ljudskog uma koji nadilaze poznat materijalni svijet. To nam je omogućilo postaviti znanstveni temelj pretpostavci da su neke duhovne ideje itekako nešto stvarno.

Drugi misaoni put otvorio se nakon iščitavanja religijske, antropološke i teozofijske literature, te knjiga o yogi i budizmu. Osobito važnim pokazao se Swami Vivekenanda koji je tvrdio da yoga nije sustav uvjerenja, ni religija; yoga je (ili bi barem mogla biti) znanost. Primjena raznih tehnika meditacije donijet će određena iskustava i spoznaje koje će vam pak omogućiti da sami donesete sud o zbiljskoj pozadini yoge. Budizam iznosi slične tvrdnje, što potvrđuju poznati navodi iz *Kalama Sutte* gdje Buddha zahtijeva od ljudi da ne prihvate njegovo (ili bilo čije) mišljenje o autoritetu i vjeri, nego da se pouzdaju u vlastito iskustvo i "sami sebi svijetle put".

Meditacija mi je također otvorila vrata dubljega duhovnog života zasnovanog na neposrednom iskustvu, a ne na dogmi. No javio se i problem: meditacija se pokazala mnogo težom nego što sam očekivao, a "meditiranje" se uglavnom svodilo na maštanje, samoprijekor zbog maštanja i izostanak bilo kakvih

rezultata. Iz vlastita iskustva postalo mi je jasno da mi Zapadnjaci imamo toliko hiperaktivne umove i složenu psihodinamiku da nam je vrlo teško ušutjeti i dostići razinu koncentracije potrebnu za napredovanje na stazi meditacije. Iako sam, dakle, "intelektualno" vjerovao da postoji stvarno duhovno iskustvo, ta je vjera bila plitka i krhka. Iako sam budizam shvaćao kao znanost o umu, u osnovi je on za mene bio samo sklop ideja s obzirom na to da nisam znao baš ništa o temeljnim obilježjima prirode uma.

Eksperimenti s meskalinom

Život mi se korjenito izmijenio jednog subotnjeg jutra 1961., tijekom apsolvantske godine na sveučilištu Duke. U parapsihološkom laboratoriju J. B. Rhinea gostujući profesor psihologije iz Europe Ivo Kohler stavio je pred mene šalicu mlake vode u kojoj je prije rastvorio četiristo grama čistog meskalinova sulfata. Tridesetih godina prošlog stoljeća profesor Kohler je u Europi eksperimentirao s meskalinom i zanimalo ga je hoće li Amerikanci reagirati jednako kao Europljani. U Americi nisu načinjene nikakve studije, pa sam se javio kao predstavnik svoje zemlje.

Mješavina je imala okus tople bljuvotine, ali sam u interesu znanosti ispio sadržaj. Dva smo sata čekali da se nešto dogodi, ali se ništa nije događalo. Rekli su mi da mogu ići kući; činilo se da meskalin na Amerikance ne djeluje isto kao na Europljane, pa su odlučili povećati dozu za još sto miligrama. Nakon dvadeset minuta u trenu sam iz normalnog stanja svijesti prešao u potpun psihodelični trans; moje prijašnje zamisli o umu i duhu postale su izravno iskustvo.

Iako je moja svijest bila otvorena prema novim idejama, podsvjesno sam se opirao djelovanju droge

sve dok količina nije svladala obrambeni mehanizam. Ugledao sam nevjerojatnu ljepotu. Običan blijedi laboratorij starog parapsihološkog odjela sveučilišta Duke postao je najbogatija soba koju sam u životu vidio. Ljudi su postali bogovi, a cvijeće oko zgrade poprimalo je zadivljujući oblik.

Otkrio sam mehaničku, skućenu prirodu vlastita uma. Um je funkcionirao poput stroja: pritisnete gumbić i mentalne radnje obavljaju se bez stvarne svijesti. Postalo mi je jasno da je moja zbiljska priroda, kakva god bila, u svakom slučaju nešto "stvarno" (ali ne u smislu "stvari") i da uvelike nadilazi moje normalno jastvo i moje zamisli.

Iako je od eksperimenta s meskalinom prošlo gotovo trideset godina, njegov utjecaj osjećam i danas. Nadahnut tim iskustvom godinama sam meditirao i bavio se svakovrsnim duhovnim vježbama. U trenucima kad život postane odveć zamoran, a meditacija ne daje rezultate ili je jednostavno dosadna, nadahnucé nalazim u sjećanju na ljepotu, prostranost, razboritost i blaženstvo što sam ih iskusio na tom putovanju.

Studija o zastupljenosti psihodeličnih iskustava

Znam da moja osobna povijest nikako nije jedinstvena u sklopu euro-američkog kruga: beživotnost konvencionalne religije, borba za očuvanje nečeg svetog pred naletom moćne plime materijalizma i cinizma, frustriranost zbog duhovnih praksi koje nisu donijele rezultate, možda i ljubomora prema onima koji su postigli rezultate, nenadano otvaranje pod utjecajem psihodelika, te povratak meditaciji i drugim praksama zbog iskustva koje nas je uvjerilo da u duhovnom svijetu postoji nešto zbiljsko čemu treba težiti.

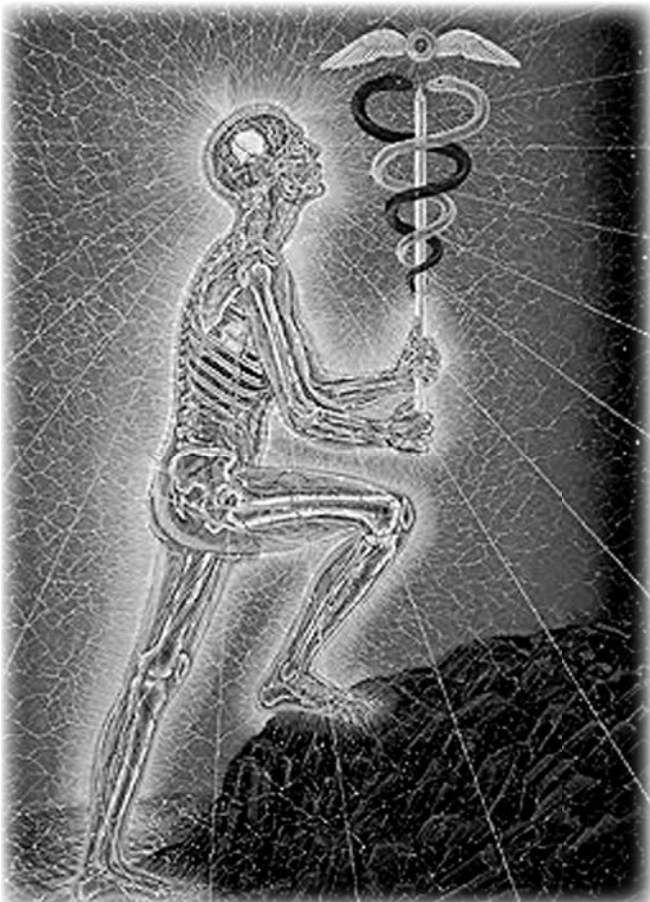
psihodelija

Služeći se najstrožim znanstvenim metodama, moji suradnici i ja na temelju istraživanja potvrđivali smo kako postoje dijelovi ljudskog uma koji nadilaze poznat materijalni svijet. To nam je omogućilo postaviti znanstveni temelj pretpostavci da su neke duhovne ideje itekako nešto stvarno

Godine 1990. proveo sam studiju o zastupljenosti psihodeličnih iskustava na stotinjak sljednika Dharme. Uz pomoć Soyala Rinpochea, poznatog tibetanskog učitelja budizma i autora *Tibetanske knjige života i smrti*, uspio sam razdijeliti upitnike među članovima njegove Rigpa sljedbe koji su došli na skup koji se svake godine održava na Zapadnoj obali.

Tu skupinu budista nisam odabrao zato što su među njima psihodelična iskustva osobito učestala, nego zato što sam godinama dolazio na spomenuto okupljanje pa su me učenici poznavali i vjerovali mi.

Koliko je ta skupina bila tipična za budističke učenike općenito pitanje je na koje će odgovoriti neka buduća istraživanja, no riječ je o skupini predanih nezaređenih sljednika različitih dobi. Šezdeset četiri ispitanika od njih stotinu vratilo je posve ispunjene, anonimne upitnike, što je vrlo dobar postotak za takvu vrstu ankete. Među onima koji su vratili upitnike, 75 posto bilo je žena, što je jasno upućivalo na općenitu višebrojnost žena koju sam zapazio na većini skupova transpersonalista i budista u Kaliforniji. Osamdeset tri posto ispitanika smatralo se članovima Rigpa Sanghe, a članstvo se kretalo u opsegu od mjesec dana do jedanaest godina. Prema vlastitim procjenama, ispitanici su u prosjeku vježbali oko sat na dan, tj. pola sata do najviše dva sata na dan.

U odnosu prema drugima, srodnim skupinama koje sam istraživao godinama, članovi te skupine bili su izrazito dobro upoznati s drogama. Devedeset četiri posto ispitanika potvrdilo je iskustva s marihuanom, a 77 posto iskustva s poznatim psihodelicima kao što su LSD ili meskalin. Pitanja o marihuani uvrstio sam u upitnik jer marihuana kod nekih ljudi može potaknuti psihodelična iskustva, osobito u velikim dozama.

Osvježivanje iluzornosti osobnog svijeta

Budistički učenici uglavnom su prestali rabiti psihodelike.

Njih 76 posto prestalo je konzumirati marihuanu, a 90 posto više

ne uzima poznate psihodelike. Iako to pitanje nisam izravno postavio u upitniku, jedan od razloga zbog kojeg su ispitanici odustali od konzumacije droge vjerojatno je sam budizam koji ustraje na oslobađanju od svih oblika ovisnosti, a treba spomenuti i mišljenje mnogih uzivatelja koji su mi rekli da im je droga pokazala mogućnosti koje su onda odlučiti učiniti sastavnim dijelom svojih života uz pomoć svakodnevnih duhovnih vježbi. Sve opcije su otvorene, pa tako polovica bivših uzivatelja ističe kako će možda u budućnosti povremeno uživati marihuanu ili psihodelike.

Učenici su uglavnom ustvrdili kako je marihuana umjereno utjecala na njihov duhovni život, a još manje na prakticiranje budizma. Kao što se moglo i očekivati, poznati su psihodelici zbog svog snažnog učinka kod tri četvrtine uzivatelja označeni kao donekle ili izrazito važna sastavnica njihova duhovnog života; petina ih je napomenula kako ih je među ostalim i uporaba psihodelika privukla tibetanskom budizmu. No, iznenadnost i intenzitet mogu biti dvosjekli mač. Nekoliko ispitanika navelo je kako su im psihodelička iskustva otvorila neposredan, ponekad i bolan uvid u "iluzornu", samsaričku prirodu pojavnog svijeta. Jedna žena spomenula je kako je iskustvo praznine do razine rastvaranja svih konkretnih fenomena bilo više zastrašujuće, nego prosvjetljujuće, "pa mi se zatvorenost učinila bitno sigurnijom od mogućeg otvaranja. Strah je velika smetnja."

Druga je žena rekla: "... snažno djelovanje uma na tripu pomoglo mi je da shvatim kako se naša stvarnost temelji na osobnim stajalištima i pristupima stvarnosti." Jedna starija žena opisala je iskustvo s MDMA-om na sljedeći način: "... postalo mi je jasno da čovjek stvara vlastiti život. Sve je u vašem umu. Iako sam imala tešku, burnu i nepoticažnu mladost, postalo mi je jasno da su naši roditelji i učitelji samo izgovor."

Ljepota pukog postojanja stvari

Na putu od intelektualnih procesa prema nekim fundamentalnim iskustvima, budizam izrazito poštuje logiku (ali ne i racionalizacije koje se u pravilu provlače pod terminom logika). Jedna žena izjavila je kako je "... potpuno nadišla intelekt i izgubila mogućnost verbalne komunikacije..." Druga je dodala kako je "... postala svjesna iskustva uzvišene svijesti koja ju je uputila na ljudski kapacitet puno širi od uobičajenog opsega iskustva."

Opisujući iskustvo s pejtloom, što ga je doživio u društvu američkih Indijanaca, jedan muškarac navodi kako je dva sata proživljavao iskustvo nevjerovatne lucidnosti. "Svaki list, svako drvo, biljku, životinju i čovjeka vidio sam onakvima kavi jesu – u potpunom skladu sa svojom okolinom i mjestom u prostoru. Ugledao sam ljepotu pukog postojanja stvari... um mi je bio čist, prisutan, prazan i potpuno svjestan." Jedna je žena rekla da je "sve fenomene doživjela kao nešto promjenjivo i jasno, ali lijepo i blistavo". Kao što poimanje može dosegnuti nove dubine i nove razine jasnoće, tako i osje-

tilna percepcija može dosegnuti jasnoću koja se doima poput jedne vrste znanja. Kako budizam tvrdi da svi mi živimo u samsari, tj. stanju zamućene percepcije i rasudbe, puni neznanja, ovisnosti i odbojnosti, dostizanje jasnoće izrazito je cijenjeno.

S obzirom na naše veličanje sirova individualizma, izrazito čest problem u zapadnoj kulturi jest osjećaj izoliranosti. To uključuje osjećaj izoliranosti od drugih pojedinaca i osjećaj izostanka veze s univerzumom, često praćen osjećajem besmislenosti života u jednako besmislenom univerzumu. Osjećaj odvojenosti ili zasebnosti budizam smatra prividom koji se javlja kao posljedica privida postojanja zasebnog jastva. Psihodelici ponekad snažno i neobično naglo razbijaju taj privid. Jedna žena napisala je kako joj je uporaba pejtla omogućila iskustvo "dublje međupovezanosti sa svim bićima i pojavama... a time i svojevrsnu pripremu za vjeru – neupitnu vjeru u tibetanski budizam koja se javlja na temelju iskustvenog znanja."

Pomoć ili opasnost psihodelika

Pišući o iskustvu s pejtloom, jedan je čovjek napomenuo: "Svi smo mi u ovome zajedno; svaki pojedinac dio je svih ostalih ljudi". Uz razvoj mudrosti i pronicivosti, razvoj suosjećanja glavna je sastavnica budističkog učenja. "Osjećao sam ljubav prema svakome i svemu", zapisala je jedna žena opisujući iskustvo s psihodeličnim supstancijama, a druga je opisala iskustvo "duboke privrženosti koja je nalikovala univerzalnoj ljubavi više od bilo čega drugog."

Za učenike budizma koji posjeduju prirodni dar za meditativne i srodne prakse, te na zadovoljavajući način prolaze tim putem, odnos između psihodelika i budizma možda i je trenutčan predmet interesa, ali nikako nešto presudno. Za one koji su pak frustrirani vlastitim neuspjesima i pitaju se mogu li im možda psihodelične supstancije pomoći na putu prema određenju, ta je tema bitno privlačnija, ali nedostaje znanja i pravih savjeta. Uzimanje psihodelika je opasno: oni mogu izmijeniti vaš odnos prema stvarnosti na posve nepredviđen – a ponekad i patološki – način. No, opasno je i ne uzimati psihodelike: vaš život može do vijeka ostati zatočen u sirovoj i mučnoj samsari svakodnevice. Volio bih da nam je na raspolaganju široko i jasno znanje koje će nam pomoći, kao što su, primjerice, svjedočanstva o različitim psihodeličnim iskustvima prosvjetljenih Buddha koji su također rabili psihodelike – ali to ne postoji. Nalazimo se, zato, na onom dijelu staze na kojem učenici uvijek borave: krećemo i nastavljam tamo gdje smo stali, sa svojim osobitim, jedinstvenim, boljim ili lošijim osobnostima i stanjima – te želimo motriti, vježbati, učiti i dosegnuti mudrost i suosjećanje. ▣

S engleskoga preveo Višeslav Kirinić.

Pod naslovom *Psychedelic On the Path: Help Or Hindrance?* objavljeno u *Allan Hunt Badiner i Alex Gray, eds., Zig Zag Zen, Chronicle Books, San Francisco, 2002.*

Michele McDonald-Smith

Droge nas vežu za iskustva

Vaše centre za meditaciju posjećuje velik broj mladih ljudi. Jeste li obaviješteni o problematici uporabe psihodelika?

– Jesam. Pitanje droge često je na dnevnom redu. Kao učiteljica meditacije, morala sam ozbiljno razmatrati tu problematiku kako bih svojim učenicima mogla ponuditi neke korisne informacije u vezi s drogom. Zaključak je sljedeći: bez obzira na to kakvo duboko iskustvo otvaranja doživjeli pod utjecajem droge, osobno iskustvo poučilo me da ne postoji način da to iskustvo doživite prirodno, bez uporabe droge. Neki će reći da su droge svojevrсна vrata, ali mislim da droge ne otvaraju baš ništa. Ne razvijaju duhovnu staloženost, ne razvijaju pronicavost; ukratko, ne razvijaju ni jedan od čimbenika prosvjetljenja.

Kakvo je prema vašemu mišljenju djelovanje droge?

– Droge izrazito opterećuju tijelo i um. One u vaš sustav unose golemu količinu energije koja vas katapultira u izmijenjeno stanje svijesti i koja istodobno djeluje na vaše tijelo, um i srce. Iako se vašem pogledu otkriva uzvišena panorama svijeta, zapravo ste sve bliže podnožju planine.

Mislite li da to vrijedi za sve psihodelične supstancije? Neki ljudi tijekom meditacije, rabe MDMA ili ecstasy i tvrde da su otvaranja pod utjecajem spomenutih psihodelika itekako izmijenila njihov svakodnevni život. Mislite li da su u zabludi?

– Droga može pomoći čovjeku da iskusi poriv za ljubavlju i toplinom, ali svakodnevno iskustvo toga poriva traži mnogo vježbe. Droga vam ne može pomoći da stvorite ili razvijete svoju sposobnost da s ljubavlju i toplinom pristupate ljudima oko sebe.

Droga vas, drugim riječima, ne može dovesti do cilja. Može li vam barem pokazati da takav cilj postoji?

– Ne. Uvjerena sam da vam iskustvo koje ste s drogom imali prije pet godina ili tri sata neće učiniti ono meta dostupnim. To možete postići ako iskustvu posvetite mnogo vremena svakodnevnim razmišljanjem i razvijete sposobnost duboke koncentracije koja će vam omogućiti da ljubav i toplinu doživite u automobilu, u trgovini ili u razgovoru s djecom. Oslanjati se na drogu kao izvor tog iskustva potpuna je antiteza onome što volim nazivati razvojem uma. Iako, dakle, droge mogu

potaknuti zanimanje za takva stanja uma, čovjek uvijek mora imati na umu sva opterećenja koja droga nameće umu i tijelu.

Droge su zapreka

Kakva su vaša iskustva s učivateljima koji su došli u centar?

– U centar su dolazili ljudi koji su uzimali velike količine droge i moram reći da većina njih nije imala snage otići u dublje sfere. Droga je spalila mostove. Svako iskustvo s drogom ima svoju cijenu. Dok boravite u centru i produbljujete vlastitu svijest posve prirodno, vaše tijelo i um ne moraju platiti tu cijenu.

Droge, dakle, ne samo da ne pomažu nego su i zapreka na putu prema cilju?

– Na dubljim razinama puštanja droge su zapreka. To osobito vrijedi za čvrsto začahurene osobe.

To vaše stajalište oprečno je tvrdnjama nekih konzervativnih budista; ako ste čvrsto začahureni i očajnički vam treba otvaranje, tada je – i samo tada – prema njihovom mišljenju uporaba droge u redu. Vi tvrdite da drogu baš tada treba izbjegavati jer će ona samo dodatno ojačati već snažan otpor prema teškom poslu koji slijedi.

– Upravo tako. Govorim o snažnoj ovisnosti na dubokoj razini svijesti. Ako je čovjek prisiljen ponoviti određeno iskustvo, ta je ovisnost sve veća. Kad čovjek osjeća da mu je droga potrebna za napredovanje na njegovu duhovnom putovanju, on samo ojačava svoju ovisnost o određenim stanjima svijesti.

Allan Hunt Badiner

Istaknuta učiteljica meditacije tvrdi da droge ne otvaraju baš ništa: ne razvijaju duhovnu staloženost, ne razvijaju pronicavost – ne razvijaju ni jedan od čimbenika duhovnog prosvjetljenja

Mislim da droge pojačavaju ovisnost o iskustvu. U skladu s mojim stajalištima o oslobađanju, mislim da one otežavaju dubinsko napuštanje iskustva

Po čemu se ta stanja razlikuju od onog koje postižete meditacijom?

– U centru prolazite kroz faze pospanosti, nemira; zapravo uopće ne težite određenom stanju. Vipasana meditacija koju ja poučavam ne smjera određenim stanjima. Osnovna zamisao jest da se sloboda ne zasniva na iskustvu, pa ovdje razvijamo svijest koja nije spurtana ovisnošću o određenim iskustvima. Kad uzimate drogu, nedvojbeno ste ovisni o iskustvu, što je i jedini razlog zbog kojeg uopće uzimate drogu.

Jeste li imali osobno iskustvo s psihodelicima?

– Mogu s radošću reći da sam pod utjecajem droge imala neka vrlo duboka, čak duhovna iskustva.

Ali ne preporučujete drogu?

– Ne preporučujem. Iako sam pod utjecajem droge doživjela vrlo snažna iskustva, mnogo snažnija i dublja iskustva doživjela sam kroz meditaciju. Kad sam uzimala drogu, nisam tragal za nekim određenim iskustvima; uzela sam je zato što su moji prijatelji mislili da je krajnje vrijeme da i ja probam trip i popušim džoint. Dolaskom u centar čovjek će se otvoriti a da pritom tijelo i um ne izlaže naporu, što je u dugoročnom smislu daleko isplativije. Svakome bih preporučila rad.

Niste postali ovisni?

– Nisam. Mislim da droge pojačavaju ovisnost o iskustvu. U skladu s mojim stajalištima o oslobađanju, mislim da one otežavaju dubinsko napuštanje iskustva. Taj zaključak donosim na temelju iskustva.

Svaki pokušaj bijega čini sam bijeg sve teže izvedivim

Biste li mogli dodatno objasniti razliku između psihodeličnog i meditacijskog transa?

– Meditacija jača vašu sposobnost nošenja s usponima i padovima života; nosite se s depresijama, umorom i razvijate staloženost i svijest koji će vam pomoći nositi se kako s vedrim, tako i tmurnim životnim epizodama. Sljedeći puteve meditacije, ojačat ćete i profitirati u svakom smislu. Naučit ćete kako biti "ushičen" i kako na pravi način prizvati ushit. Tada ćete izlaziti na kraj s padovima bez uporabe droga. Jedino što vam iskustvo droge daje jest žudnja za ponovnim uzimanjem droge. U temelju svega stoji žudnja za slobodom; no prava sloboda je svijest koja nije povezana s iskustvom. Temeljni poriv je zdrav i ja ga pozdravljam, ali droge ne olakšavaju dugačak karmički put kojim svi moramo proći.

Zašto onda toliko ljudi smatra da psihodelične supstancije pomažu?

– Naše duhovno putovanje ima dvije etape: jedna je transformacija, a druga transcendentija. Čovjeku se može učiniti da droge pomažu. Svaki udisaj kojeg postajemo svjesni iz dana u dan tijekom našega svakodnevnog života, svaki korak koji svjesno učinimo u početku se čini posve običnim, ali se kultivacijom može dosegnuti istinska sloboda. Visoku razinu svijesti moguće je dosegnuti bez uporabe droga. Pred sobom imamo 24 sata svakog dana i postoje mnogi trenuci – kad peremo suđe ili vozimo automobil – tijekom kojih možemo vježbati vlastitu svijest. U centru je ta praksa dodatno pojačana i dugo vremena pratimo disanje ili vlastite korake. Tim često izrazito zamornim ponavljanjem učimo kako dosegnuti svijest koja je slobodna od svakog iskustva. Svaki pokušaj da to izbjegnute ili uštedite na vremenu pomak je unatrag. U dugoročnom smislu, svaki pokušaj bijega čini sam bijeg sve teže izvedivim. ▣

S engleskoga preveo Višeslav Kirinić.

Pod naslovom On the Front Lines: An Interview with Michele McDonald-Smith objavljeno u Allan Hunt Badiner i Alex Gray, eds., Zig Zag Zen, Chronicle Books, San Francisco, 2002.

Sloboda i LSD

John Perry Barlow

LSD nije ilegalan jer ugrožava zdrav razum, nego zato što ugrožava dominantnu američku kulturu, kulturu Kontrole i, što je još gore, autoritete čini smiješnim

U proteklih 25 godina upoznao sam mnoge zanesenjake, budiste i svakovrsne slobodoumnike koji su konzumirali LSD. Uživao sam ga i sam. Još ga povremeno uzimam u gotovo ritualnom duhu. Na temelju njihovih i vlastitih iskustava, znam da se strah što ga javnost osjeća prema LSD-u ne temelji na znanju o učincima te droge, nego na praznovjerju što su ga proširili mediji.

Znao sam to i – poput većine ljudi – šutio.

No, napokon mi je postalo jasno da šutnjom iz straha i skrivanjem vlastitih uvjerenja o bilo kojem pitanju od javnog interesa zapravo pridonosim opasnoj pojavi koja prijete mladeži i mnogo je opasnija od LSD-a. Riječ je o ustoličenju dopuštene istine u Americi ili, riječju, o totalitarizmu.

Najopasnije su legalne droge

Nedugo nakon prihvaćanja *Povelje o ljudskim pravima*, engleski filozof John Stuart Mill zapisao je kako *sloboda počiva na pravima osobe koju smatrate najodbojnijom*. Buddha je mudro istaknuo kako ljudi moraju imati slobodu da na temelju vlastita iskustva dokuče što je istina i da to svoje uvjerenje izražavaju bez cenzure.

Otići ću korak dalje i reći da sloboda počiva na njezinoj konzumaciji. Čuvaju je očitovanja onih najodbojnijih gledišta. Pronose je – i oduvijek su je pronosili – hrabri i usamljeni otkaćenjaci.

Čini se da su u posljednje vrijeme ti nužni otkaćenjaci nekako utihnuli, zagušeni masovnim napadom na slobodu u Americi. Nije ovdje riječ o desničarskoj uroti s vrha. Poput većine totalitarnih poticaja i ovaj je nastao među običnim ljudima. Prestravljeni virtualnim krampusom koji nam je poznat isključivo s televizijskih ekrana, zamolili smo vladu da skрати lanac i kavez. Predana zakonima tržišta, vlada nam je udovoljila.

To je podloga našeg Rata protiv nekih droga. U tom uzaludnom džihadu Amerikanci su gotovo posve zanemarili *habeas corpus*, dopustili vladi da bez optužbe i suđenja trajno zaplijeni naša dobra, odbili 4. amandman ustava i svojevolumno osakatali 1. amandman, barem kada je riječ o slobodi govora o drogama.

U mračnim razmišljanjima često sam se zapitao nije li eliminacija slobode u Americi zapravo pravi cilj rata protiv nekih droga.

U taj pohod zasigurno se nismo upustili zato što su psihoaktivne supstancije koje tako odlučno nastojimo iskorijeniti mnogo opasnije od onih koje se u izobilju prodaju na tržištu. Od svih droga koje sam probao, one najopasnije – koje najviše potiču antisocijalno ponašanje i najbrže stvaraju ovisnost – bile su legalne.

Alkohol, nikotin i sedativi svaki dan učine više štete nego ju je LSD počinio od 1943., kad su prepoznata njegova psihoaktivna svojstva. Svake godine alkohol ubije stotine tisuća Amerikanaca, od kojih većina umire nasilnom smrću.

LSD je opasan zato što potiče ideju da stvarnost nije nešto što treba bezrezervno prihvaćati, nego nešto čime se manipulira. Ta spoznaja može ozbiljno ugroziti sposobnost nekih ljudi da se nose sa životom, iako ponovo napominjem da alkohol i televizijske reklame tu sposobnost ugrožavaju mnogo uspješnije od LSD-a. Gotovo ne treba niti reći da čovjek krhke psihe vrlo lako može prolupati

Alkohol je jedan od čimbenika u većini ubojstava i samoubojstava u Americi, a rijetki su slučajevi nasilja u obitelji ili zlostavljanja gdje alkohol nije prisutan.

No, usprkos tomu ljudi ne zahtijevaju da ga se zabrani, čime ne želim reći da bih podupro takav prijedlog. Znam da bi zabrana bila beskorisna.

Beskorisna je, dakako, i za LSD. Dietilamid-25 lizergijske kiseline aktivan je u dozama tako malim da ih se ne može niti vidjeti. Bezbojan je, nema miris i ne pokazuje se na testiranju na droge. Uz to, čovjek mora uzeti podosta tripova da ljudi oko njega primijete kako nije tek izrazito živahan.

Zašto je LSD opasan

Znači li to da smatram kako je LSD posve bezopasan i da ga preporučam svima? Nikako. LSD je teška droga, koja je dovoljno snažna da neki ljudi pod njezinim utjecajem vide Boga ili Dharmu. To je teška droga. Treba istaknuti sljedeće: kao prvo, umanjivanjem opasnosti koje nam prijete od naših kulturalnih droga i demoniziranjem psihodelika, vlastitu djecu usmjeravamo na najopasniju stazu na koju će ih odvesti njihov mladalčki avanturizam. Drugo, LSD je opasan, ali ne u smislu u kojem se to obično misli. Pokrivajući ga kostimom koji nalikuje na neuvjerljivu masku iz kakva jeftinog horror filma, potičemo vlastitu djecu da misle kako su naša upozorenja o stvarnim opasnostima također lažna. Da, LSD je opasan.

Opasan je zato što potiče ideju da stvarnost nije nešto što treba bezrezervno prihvaćati, nego nešto čime se manipulira. Ta spoznaja može ozbiljno ugroziti sposobnost nekih ljudi da se nose sa životom, iako ponovo napominjem da alkohol i televizijske reklame tu sposobnost ugrožavaju mnogo uspješnije od LSD-a. Gotovo ne treba niti reći da čovjek krhke psihe vrlo lako može prolupati.

No, LSD nije ilegalan jer ugrožava zdrav razum.

Ilegalan je jer ugrožava Kontrolu. Što je još gore, autoritete čini smiješnim. A probajte se nasmijati autoritetima u Americi pa ćete vidjeti što slijedi. LSD je ilegalan prvenstveno zato što ugrožava dominantnu američku kulturu, kulturu Kontrole.

Nije riječ o zdravoj primjeni zakona. Pravedni zakoni donose se kako bi poduprli etiku cijelog društva, a ne kao sredstvo preko kojeg će jedna od njegovih kulturalnih frakcija nametnuti moć drugima.

Otprilike 25 milijuna Amerikanaca probalo je LSD i, vjerujte mi, da bi vam svi oni pod prisilom rekli kako im je to iskustvo bitno promijenilo život, i to ne nužno na gore.

Spremno priznajem da su neki od njih praznoglavi obožavatelji kristala ili psihodelični otkaćenjaci koji bauljaju šumama Oregona. No, mnogo veći broj njih uspješni su članovi društva, predsjednici upravnih odbora, političari, učitelji budističke meditacije, ministri i lokalni čelnici.

To je istina. Svidalo se to nama ili ne.

Činjenica da se, u navodno slobodnoj zemlji, tako malo njih usuđuje reći tu istinu, simptom je kolektivne duševne bolesti.

Ne očekujem niti tražim od bilo koje mlade osobe da me smatra svojim uzorom. Postoje mnogo lakši putevi kroz život od ovog kojim sam ja prošao. I nadam se da ću svoje tri kćeri odgojiti da budu dovoljno hrabre za vlastita uvjerenja, kakva god ona bila, i dovoljno hrabre da ta uvjerenja iznesu u javnosti, bez obzira na rizik. Sanjam o danu kad će sve kćeri na svijetu biti dovoljno hrabre da to učine.

Jedino što mogu učiniti kako bih im osigurao život u svijetu u kojem će im sloboda biti zajamčena jest da konzumiram vlastitu slobodu. ▣

S engleskoga preveo Višeslav Kirinić.
Pod naslovom *Liberty and LSD objavljeno u Allan Hunt Badiner i Alex Gray, eds., Zig Zag Zen, Chronicle Books, San Francisco, 2002.*

Halucinogeni lijekovi

John Horgan

Klinička ispitivanja halucinogenih droga provode se, ili su u planu, na bezbroj mjesta u svijetu kako bi se utvrdio njihov učinak u liječenju stanja u rasponu od anksioznosti do alkoholizma

John Halpern vrlo se dobro sjeća razloga koji ga je natjerao da promijeni mišljenje o halucinogenim drogama. Dogodilo se to početkom devedesetih, kada ga je, kao mladoga njujorškog studenta medicine u bolnici u Brooklynu, počela frustrirati činjenica što ne može poduzeti ništa učinkovitije kako bi pomogao alkoholičarima i ovisnicima s kojima je radio. Požalio se jednome starijem psihijatru, koji mu je spomenuo kako su se LSD i slične supstancije nekada smatrale obećavajućim lijekovima za liječenje ovisnosti. "To me je toliko zaokupilo da sam prionuo na istraživački rad," prisjeća se Halpern. "Čitao sam sve te znanstvene radove iz šezdesetih i čudio se, pitajući se zašto danas nitko o tome ne govori?"

Nakon više od deset godina Halpern je danas član uprave istraživačkog tima za zlorabu droga u bolnici McLean harvardskog sveučilišta i najistaknutija je osoba ponovnog pokretanja istraživanja halucinogenih lijekova. Nedavno je dobio dopuštenje Državne uprave za hranu i lijekove (FDA) da prepisuje pacijentima koji imaju posljednji stadij raka halucinogeni lijek MDMA, također poznat pod imenom *ecstasy*. Uz to, on postavlja i temelje za ispitivanje LSD-a kao lijeka za vrlo bolne migrene poznate i kao opetovane glavobolje.

Legalni recepti za psihodelike

Halpern nije jedini koji se time bavi. Klinička ispitivanja halucinogenih droga provode se, ili su u planu, na bezbroj mjesta u svijetu kako bi se utvrdio njihov učinak u liječenju stanja u rasponu od anksioznosti do alkoholizma. Možda neće proći mnogo vremena do trenutka kada će, prvi put nakon nekoliko desetljeća, liječnici legalno izdavati recepte za psihodelike.

"Među njima su lijekovi koje se previdjelo, a koji imaju svoju temeljnu vrijednost," kaže Halpern. Takav razvoj događaja izniman je preokret. Znanstvenici su se prvi put zainteresirali za psihodelične droge – koje se još nazivaju i halucinogene supstancije zbog svoje snažnog učinka na percepciju – nakon što je 1943. Albert Hoffman, kemičar koji je radio za švicarsku tvrtku Sandoz, progutao LSD. Hofmannov opis tog iskustva, koji je smatrao istodobno ocaravajućim i zastrašujućim, potaknuo je zanimanje znanstvenika za LSD, kao i za spojeve koji postoje u prirodi, a imaju slične učinke: meskalin – aktivnu supstanciju kaktusa peyotl, psilocybin – tvar prisutnu u čarobnim gljivama, i DMT iz *ayahuasce*, napitka amazonskih šamana.

Na početku su mnogi znanstvenici te droge nazivali "psihotičkim mimeticima" jer se činilo da učinak koji imaju oponaša simptome shizofrenije i ostalih mentalnih bolesti. No, usprkos tome, mnogi ljudi koji su se koristili tim supstancijama oduševljeno su opisivali uvide do kojih su pod njihovim utjecajem došli, a koji su im promijenili živote, i to su činili toliko oduševljeno, da je 1957. britanski psihijatar Humphry Osmond predložio da se tim spojevima ime promijeni u "psihodelici", od grčke riječi za "ono što razotkriva um". Taj je pojam ubrzo bio prihvaćen i psihijatri su počeli eksperimentirati s drogama kao lijekovima za mentalne bolesti. Do sredine šezdesetih objavljeno je više od tisuću znanstveno provjerenih studija koje opisuju liječenje više od četrdeset tisuća pacijenata od shizofrenije, depresije, alkoholizma i ostalih poremećaja.

Istaknuti član tog pokreta bio je Timothy Leary, psiholog s Harvarda, koji je, između ostalog, testirao može li se psilocybinom i LSD-om liječiti alkoholizam i mogu li se oni rabiti za uspješnu rehabilitaciju zatvorenika. Iako su njegova istraživanja na početku bila dobro prihvaćena, Leary je na kraju došao na zao glas, te je naposljetku izgubio i posao – nakon što je počeo zagovarati upotrebu psihodelika kao prečac do duhovnoga prosvjetljenja. Learyjeva ekscentričnost pripomogla je pokretanju protureakcije i do kraja šezdesetih psihodelici su stavljeni izvan zakona u SAD-u, Kanadi i Europi. Očekivano, zaustavljena su i klinička ispitivanja, djelomice zato što je postalo mnogo teže prikupiti sve potrebne dozvole za njihovo istraživanje, ali i zato što je vrlo malo istraživača željelo riskirati ugled proučavajući ozloglašene supstancije.

Obnavljanje proučavanja psihodelika

No, za nekolicinu hrabrih, halucinogeni lijekovi nisu nikad izgubili svoju privlačnost. Jedan od njih je Rick Doblin, koji je 1968. utemeljio Multidisciplinarnu udrugu za istraživanje psihodelika (MAPS u Sarasoti na Floridi), te je doktorirao na harvardskoj Kennedy School of Government disertacijom o federalnim zakonima o psihodelicima. Već gotovo dvadeset godina MAPS lobira kod FDA i ostalih vladinih agencija da dopuste nastavak istraživanja psihodeličnih supstancija. Uz to, uvjeravaju znanstvenike da nastave s radom, te prikupljaju sredstva kojima bi ih financirali. Sličnu organizaciju, Istraživački institut Heffter u Santa Feu u New Mexico, osnovali su 1993. znanstvenici koje zanimaju halucinogene droge.

Protetkih nekoliko godina njihovi su se napori počeli isplaćivati. Doblin prilično optimistično misli da se proučavanje psihodelika zauvijek obnovilo, i da će se ovaj put sve obaviti kako treba. "Ovo nam je prigoda da pokažemo kako smo naučili svoju lekciju," kaže. I Halpern, također, želi što prije baciti Learyjevu ostavštinu u zaborav. "On je zeznuo stvar za mnoge ljude", tvrdi.

Imajući to na umu, Halpern kaže da im je prvi zadatak procijeniti sigurnost psihodelika. Pritome se moraju suprotstaviti ukorijenjenome ortodoksnome mišljenju: u uvodniku časopisa *The Journal of American Medical Association* iz 1971. stoji upozorenje koje kaže da uzimanje psihodelika uzrokuje poremećaj osobnosti. "Toga su pošteđeni samo rijetki koji su iskusili više od pedeset 'tripova'", upozorava dalje spomenuti tekst. Zbog toga je Halpernov prvi veliki pothvat u istraživanju psihodelika bio usmjeren na procjenu rizika. Krajem devedesetih proveo je istraživanje među pripadnicima Crkve američkih Indijanaca, kojima američki zakon dopušta konzumaciju peyotla. Halpern je pregledao 210 stanovnika rezervata Navajo na jugozapadu Sjedinjenih Država, koje je svrstao u tri kategorije: pripadnike crkve koji su uzeli peyotl barem 100 puta, ali su bili slabo izloženi drugim narkoticima i alkoholu; stanovnike koji ne pripadaju crkvi i apstiniraju od droge i alkohola; i liječene alkoholičare koji su apstinirali barem tri mjeseca. Halpern im je testirao IQ, pamćenje, sposobnost čitanja i ostale funkcije. Privremeni rezultati pokazali su da članovi crkve u odnosu prema apstinentima nisu imali nikakvih kognitivnih oštećenja i da su imali mnogo bolje rezultate od liječenih alkoholičara. Također, nisu govorili ni o kakvim *flashbackovima* – iznenadnim ponovnim stanjima uzrokovanim psihodelicima dugo nakon njihove konzumacije. Halpern vjeruje da ta studija, za koju očekuje da bude ubrzo objavljena, dokazuje upravo suprotno od spomenutog uvodnika iz 1971.: barem se peyotl može više puta uzimati bez štetnih učinaka.

Doblin prilično optimistično misli da se proučavanje psihodelika zauvijek obnovilo, i da će se ovaj put sve obaviti kako treba. "Ovo nam je prigoda da pokažemo kako smo naučili svoju lekciju," kaže. I Halpern, također, želi što prije baciti Learyjevu ostavštinu u zaborav. "On je zeznuo stvar za mnoge ljude", tvrdi

psihodelija

Trenutačno provodi sličnu procjenu u vezi s *ecstasyjem*. Ta se droga ponekad naziva i "empatogen" jer pojačava mogućnost suosjećanja i smanjuje anksioznost. Anegdotalni izvještaji govore o njegovu terapijskom potencijalu, a neki su se psihijatri njime koristili kao dodatkom psihoterapiji prije nego što je zakonom zabranjen 1985. Pa ipak, anegdotalni i znanstveno utvrđeni dokazi također povezuju MDMA s oštećenjima mozga, unatoč kontroverznom istraživanju.

Učinak *ecstasyja* i halucinogena

Prosbu o stvarnom učinku *ecstasyja* dodatno otežava činjenica da ga konzumenti često uzimaju zajedno s drugim drogama i alkoholom. Kako bi to zaobišao, Halpern je regrutirao skupinu Amerikanaca sa srednjeg zapada koji su priznali da su uzimali *ecstasy*, ali su se klonili drugih supstancija. Razdvojio ih je u "umjerene" korisnike, koji su konzumirali *ecstasy* od 22 do 50 puta, i "teške" korisnike, koji su ga uzeli više od 50 puta.

Halpern je nedavno u časopisu *Drug and Alcohol Dependence* objavio da, u usporedbi s kontrolnom skupinom, teški korisnici pokazuju "znatan manjak" u brzini mentalnih procesa i impulzivnosti. Pa ipak, umjereni korisnici nemaju nikakvih većih poteškoća. Halpern vjeruje da to pokazuje da bi, za određene pacijente, pozitivni učinci *ecstasyja* mogli prevagnuti nad njegovim rizicima. Prema svemu sudeći, i FDA i bolnica McLean slažu se s time s obzirom na to da su i jedni i drugi odobrili Halpernov plan da testira *ecstasy* kao lijek protiv anksioznosti kod dvanaest pacijenata u poodmakloj fazi kancerogenih bolesti. Halpern još treba dozvolu Odjela za suzbijanje uporabe narkotika (DEA), no očekuje da će ubrzo početi s novačenjem pacijenata.

Zanimaju ga i potencijalni korisni učinci pravih halucinogena. Godine 1996. proučio je gotovo 100 sudskih procesa koji su se vodili zbog zlorabe LSD-a, psilocybina, DMT-a i ibogaina – ekstrakta afričke grmolike biljke latinskog naziva *Tabernanthe Iboga*. Halpern je pronašao opipljive dokaze o tome da spomenute supstancije mogu umanjiti ovisnikovu želju tijekom "produženog djelovanja" tripa koje traje još mjesec ili dva nakon konzumacije. Kako točno to nastaje, još nije potpuno poznato. Popularna teorija kaže da blagodat proizlazi iz psiholoških učinaka droge, koji podrazumijevaju dubokoumne uvide i katarzične emocije, no Halpern smatra da bi moglo postojati i biokemijsko objašnjenje. Za sada, ipak, Halpern ne planira provoditi terapije liječenja ovisnosti. Više ga zanima jedna druga moguća medicinska uporaba LSD-

a i psilocybina: liječenje stanja koje može jako oslabiti pacijenta, poznatog kao opetovana glavobolja. Čini se da napadaje te vrste glavobolje uzrokuje oticanje krvnih žila u mozgu i bolnija je od migrena. Ljudi koji pate od tih glavobolja kažu da jačina boli nadilazi bol koju uzrokuje prolazak bubrežnog kamenca kroz tijelo ili porađanje bez anestezije. Takva glavobolja pogađa troje na svakih tisuću ljudi kao povremena tegoba, a jednog od deset tisuća kao kronično stanje. "Postoji golemo potencijalna potreba za time", kaže Halpern, koji se počeo baviti tim problemom nakon što mu se obratila skupina pacijenata.

Mnogim pacijentima analgetici vrlo malo pomažu, ali neki od njih tvrde da male doze LSD-a ili psilocybina mogu smanjiti glavobolje ili ih čak potpuno ukloniti. Halperna je taj podatak zainteresirao; LSD je kemijski srodan ergotu, spoju koji se u tom obliku pojavljuje u prirodi, suzuje krvne žile, a njegove preradevine ergotamin i methysergid često se prepisuju kao lijekovi za migrene.

Halpern i njegov harvardski kolega Andrew Sewel trenutačno skupljaju dokaze kojima bi uvjerali tijela vlasti koja im mogu za to izdati dozvolu, a i sebe same, da LSD i psilocybin zaslužuju kliničke pokuse. Sewel je prikupio više od šezdeset svjedočenja osoba koje pate od opetovanih glavobolja, a same su se liječile LSD-om ili psilocybinom.

Najdulji program liječenja halucinogenima

Još nekoliko znanstvenika neprimjetno provodi istraživanja psihodelika. Od 2001. psihijatar Francisco Moreno s tucsonskog Sveučilišta u Arizoni testira psilocybin kao lijek za opsesivno-kompulzivne poremećaje. Psihoterapija i antidepresivi poput Prozac pomažu mnogim pacijentima, ali neki pacijenti imaju toliko jake simptome i ne reagiraju na liječenje da ih se podvrgava elektrošokovima ili čak operacijama mozga. Kao što je to bio slučaj i kod tegoba s opetovanim glavoboljama, i Morenovo istraživanje motivirale su izjave pacijenata s tim poremećajem koji su tvrdili da im psilocybin pomaže ublažiti simptome.

Dosad je Moreno devetorici pacijenata koji nisu reagirali na dotadašnje liječenje opsesivno-kompulzivnog poremećaja davao doze psilocybina koje su manje od onih potrebnih za izazivanje psihodeličnih reakcija, ali davao im je i one veće, tijekom 29 terapijskih seansi. Preliminarni rezultati, kao prvo, pokazuju da uzimanje psilocybina nije opasno, što je bilo najvažnije pitanje u pokusnom razdoblju. Osim toga, Moreno smatra rezultate istraživanja "obećavajućim", ali ih ne želi potanje komentirati, jer namjerava ove godine u stručnom časopisu objaviti rad o toj temi.

Istodobno u Charlestonu, u Južnoj Karolini, liječnik Michael Mithoefer, pod pokroviteljstvom MAPS-a, provodi klinička istraživanja učinka *ecstasyja* na posttraumatski stresni poremećaj. PTSP pogađa oko dvadeset posto ljudi koji su izloženi traumatičnom događaju i uključuje simptome tjeskobe kao što su noćne more i napadaji panike. Konvencionalno liječenje uglavnom se sastoji od kognitivne terapije i antidepresiva, ali mnogi pacijenti ne reagiraju ni na jedno od toga. Lani je Mithoefer provodio "MDMA-om potpomognutu" psihoterapiju nad šestoro pacijenata otpornih na dosadašnje liječenje, od kojih su svi trumatizirani nasilnim zločinima; planira na taj način liječiti ukupno dvadeset pacijenata.

Najdulji program liječenja halucinogenima počeo je prije gotovo dvadeset godina u Rusiji Evgenij Krupitsky, psihijatar na čelu klinike za odvikavanje od ovisnosti u Petrogradu, koji je ketaminom liječio više od 300 alkoholičara i oko 200 ovisnika o heroinu. Ketamin se primarno rabi u veterini; anestetik je koji može izazvati ekstremno dezorijentirajuće halucinogene epizode koje traju oko jedan sat. Krupitskyjevi pacijenti najčešće s tretmana izlaze ispunjeni gađenjem prema svojim proteklim životima i odlučni da se promijene. Terapeuti im te osjećaje izazivaju poduzimajući različite trikove kao što su prisiljavanje pacijenta da, kada je djelovanje ketamina najjače, pomirišu otvorenu bocu votke, a tako izazvano pacijentovo gađenje često ostaje još dugo nakon što učinak ketamina oslabi.

U jednom od Krupitskyjevih istraživanja, 73 od 111 alkoholičara ostajalo je trijezno najmanje godinu dana nakon tretmana, u usporedbi s 24 posto onih iz kontrolne skupine. Pa ipak, njegov je program, koji su financirali MAPS i institut Heffter, nedavno ukinut jer je ruska vlada pooštrila ograničenja vezana uz ketamin. Iako Krupitsky kaže da bi "njegovi kolege i on uskoro trebali dobiti dozvole za nastavak istraživanja", moglo bi proći i nekoliko godina prije nego što se ono nastavi.

Rehabilitacija droga

Iako ga je taj privremeni neuspjeh razočarao, Doblinu nadu pruža činjenica da se stvari pozitivno razvijaju na drugim mjestima. Lobira kod vlasti u Španjolskoj i Izraelu da odobre istraživanja učinka MDMA na ljude oboljele od PTSP-a, i u suradnji s Institutom Heffter prikuplja novčana sredstva za eksperimente liječenja ovisnosti ibogainom izvan SAD-a. MAPS također podupire rad Fransa Vollenweidera, psihijatra sa sveučilišta u Zürichu u Švicarskoj, koji se bavi početnim istraživanjima psiholoških učinaka psilocybina i *ecstasyja*, te se nada brzom početku kliničkih studija.

Doblinov je osnovni cilj da halucinogene supstancije postanu pravno priznate kao lijekovi. No, također se nada da će jednoga dana i zdravi ljudi moći uzimati te supstancije zbog psiholoških ili duhovnih ciljeva, kao što to prakticiraju članovi Crkve američkih Indijanaca i pripadnici crkve União Do Vegetal, i kao što ih je i on sam uzimao u mladosti. Na kraju krajeva, lijekovi poput Prozac i Viagre već se sada prepisuju ne samo radi liječenja nego i da bi se poboljšala kvaliteta života zdravih ljudi.

No, predstoji mu naporna borba. Teško je pridobiti vladu da financira istraživanja halucinogenih lijekova, a tvrtke ne pokazuju ni najmanje zanimanje za novčano pomaganje takvih istraživanja. Ali postoje naznake pozitivnih promjena. Unatoč tome što su u Sjedinjenim Državama psihodelici klasificirani kao droge prvoga stupnja, i kao takvima zabranjena im je uporaba u bilo koje neznanstvene svrhe, u studenom 2004. je američki federalni žalbeni sud u Coloradu presudio u korist tijela crkve União Do Vegetal iz Santa Fea u New Mexico, te im omogućio uvoz *ayahuasca* za potrebe crkvenih ceremonija. Među znanstvenim dokazima koji su bili citirani u sudnici našli su se i rezultati Grobovih istraživanja koja dokazuju izostanak bilo kakvih loših učinaka *ayahuasca*. Ministarstvo unutarnjih poslova podnijelo je žalbu na odluku suda, ali ako Vrhovni sud odbije njihovu žalbu, pripadnici UDV-a u Sjedinjenim će Državama moći legalno konzumirati *ayahuasca*.

Možda postoji mogućnost da je nakon tridesetak ili više godina provedenih u divljini, ta snažna, neshvaćena skupina droga koje iscjeljuju um spremna za to da bude društveno rehabilitirana. ▣

S engleskoga prevela Lada Furlan.
Pod naslovom *Psychedelic Medicine: Mind Bending, Health Giving objavljeno u New Scientist Magazine, 26. veljače 2005.*

Halucinogeni naćin umiranja

Judith Lewis

Dr. Charles Grob vjeruje da će se otkriti kako psilocibin, najmoćniji od mnogih sastojaka psihodeličnih gljiva, ublažava strah od smrti umiruće osobe

Gotovo odmah nakon što je dr. Charles Grob dobio odobrenje da istražuje učinke psilocibina na pacijente u ćetvrtoj fazi raka, suoćio se s drugim izazovom, gotovo podjednako teškim: pridobiti dvanaestero sudionika. Za razliku od toliko drugih pokusa u radikalnom lijećenju raka, Grobov pokus ne nudi lijek: on se samo nada da će se otkriti kako psilocibin, najmoćniji od mnogih sastojaka psihodeličnih gljiva, ublažava strah od smrti umiruće osobe. Njegovo istraživanje cilja na pacijente kojima je dodijeljena "palijativna" skrb, ljude s metastaziranim rakom za koje nema razumne nade da će im bolest stagnirati. To je dio stanovništva, kaēe nacionalni odbor za maligne bolesti medicinskog instituta – koji je uputio poziv za "novim" pristupima palijativnoj skrbi – uglavnom zanemaren u medicinskoj znanosti.

No, u ovom slućaju to nije zanemarila agencija za nadzor lijekova, koja Grobovo istraživanje podvrgava istim strogim zahtjevima koje primjenjuje u istraživanju svakog novog lijeka. Sudionici istraživanja moraju dovoljno ozbiljno bolovati od raka, ali moraju također biti oslobođeni većine drugih zdravstvenih problema: visokoga krvnog tlaka, anemije, srćanih bolesti ili disfunkcije jetre, tumora mozga ili metastaza u mozgu, bolesti bubrega. Drugim rijećima, kaēe sestra Marycie Hagerty koja sudjeluje u Grobovu istraživanju, "ono što traēimo zapravo su zdravi umirući ljudi".

Promjena percepcije boli

Psilocibin je razmjerno siguran – znatno sigurniji od lijeka koji je Grob na početku htio rabiti za istraživanje, MDMA (poznatog kao *ecstasy*): prema većini istraživanja, da biste se otrovali morali biste progutati "magićnih gljiva" koliko iznosi vaša tjelesna teēina. No to je ipak droga prvog reda, za koju savezne vlasti misle da ima velik potencijal za zlorabu i da nije primjenjiva u medicini.

Prema dr. Charlesu Schusteru, šefu klinićkoga istraživaćkog odjela za zlorabu lijekova pri sveučilištu Wayne, savezna vlada ponekad prigovara takvim istraživanjima zbog zabrinutosti ne samo za pacijente nego i za opće raspoloēenje u zemlji. "Ako se pokaēe da psilocibin ima neku medicinsku vrijednost", kaēe on, "to bi moglo oslabiti vladin argument protiv njega kao lijeka koji se zlorabi. Razumijem njihove brige i dijelim ih, ali ako se dokaēe da psilocibin ili *ecstasy* ili bilo koji od tih agensa ima jedinstvenu terapijsku vrijednost za nešto što trenutaćno ne moēemo dobro tretirati, onda imamo moralnu odgovornost da to istražujemo." (Kokain se, dodaje on, upotrebljava u stotinama tisuća operacija nosa svake godine.)

Grob se nada da će otkriti da je psilocibin, uz to što smanjuje psihološki nemir povezan s nadolazećom smrti, ujedno i ona rijetka supstancija koja moēe sigurno smanjiti potrebu za lijekom protiv bolova kod oboljelog od raka – ne zato što otupljuje bol, kao što ćini morfij, nego zato što "mijenja percepciju boli". Odustao je od *ecstasyja* zbog uglavnom politićkih razloga, nakon što je istraživanje Georgea Ricardea utvrdilo da jedno uzimanje te droge moēe uzrokovati trajno oštećenje mozga. Ali on misli da je psilocibin ionako bolji: "Briuo sam se o mogućnosti srćane aritmije povezane s *ecstasyjem*" – kaēe on. "A psilocibin bi mogao otvoriti dublju duhovnu dimenziju u nekih ljudi."

U kontroliranom okruēju pod utjecajem psilocibina "nadilaziš taj ego. A osobi koja se više ne identificira s tim 'tko sam ja', gubitak tog sebstva nije više tako prijeteći kao što je bio prije". Trip psilocibinom bio je, prisjeća se Young, "prilićno duboko iskustvo"

Godine 1962. lijećnik i svećenik Walter Pahnke proveo je istraživanje s dvadeset protestantskih studenata bogoslovije, koji su prije sluēbe za Veliki petak u bostonskoj crkvi dobili kapsule s 30 miligrama psilocibina ili placebo. Među njima je bio i velećasni Mike Young, koji je poslije izvjestio da je ušao u mistićko stanje u kojem je izgubio strah od smrti. Onako kako on to sad tumaći, ta droga djeluje zato što "ljudska bića definiraju svoje identitete prema toj iluzornoj stvari nazvanoj ego, koja je konstruirana od sjećanja i iskustva i koja određuje tko mi mislimo da jesmo." U kontroliranom okruēju pod utjecajem psilocibina "nadilaziš taj ego. A osobi koja se više ne identificira s tim 'tko sam ja', gubitak tog sebstva nije više tako prijeteći kao što je bio prije". Trip psilocibinom bio je, prisjeća se Young, "prilićno duboko iskustvo".

Halucinogeni razotkrivaju istinu

Dvanaest osoba koje će biti odabrane za Grobovo istraživanje dobit će psilocibin ili placebo u dvije zasebne sesije. Poćetna doza u probnom istraživanju – koja bi primarno trebala utvrditi sigurnost i učinkovitost lijeka za potrebe šireg istraživanja jednom u budućnosti – je 0,2 miligrama sintetićkog, jednoalkaloidnog psilocibina po kilogramu tjelesne teēine, što je, kaēe Grob, "dopuštena doza". Nakon nekoliko sesija, od dobrovoljaca bi se zatraēilo da ocijene svoje iskustvo. Neka od njih mogu biti i neugodna. "Halucinogeni razotkrivaju istinu." Grob kaēe da je "ponekad jedini naćin da se dođe na drugu stranu proraditi nešto od tog mraka. Svima koji se podvrgnu pokusu ruke će biti cijelo vrijeme vezane."

Psilocibin je već bio testiran u klinićkom kontekstu, a najsvježiji je primjer istraživanje dr. Francisca Morena sa Sveučilišta Arizona koje se bavi učincima psilocibina na simptome opsesivno-kompulzivnog poremećaja te Franza X. Vollenweidera, koji je prošlog proljeća završio istraživanje, utvrdivši minimalni rizik lijeka za ljudsko zdravlje ili psihološko blagostanje. U ranim šezdesetima, Stanislav Grof rabio je drugi halucinogen, DPT, zajedno s LSD-om, da bi

proućavao egzistencijalnu tjeskobu pacijenata u završnoj fazi raka; otkrio je da su ljudi koje je proućavao razvili bolji odnos prema smrti, poboljšali svoje odnose s ćlanovima obitelji i traēili manje lijekova protiv boli u tjeđnima i mjesecima nakon eksperimenta.

Ništa od toga nije ušlo u ocjenu odbora za procjenu Grobova pokusa u ćijoj je prvoj verziji pisalo: "Prednosti za pacijenta: nema ih." I Grob i Hagerty prosvjedovali su i govorili da doista postoje prednosti, ali da su teško mjerljive u medicinskim terminima. Oni znaju i da će se javljati malo dobrovoljaca jer većina ljudi koji imaju rak ne traēi bolji naćin umiranja. Oni traēe nadu da će živjeti. Hagerty se prisjeća žene koja je odgovorila vrlo brzo nakon što su joj prvi put poslali obavijest za dobrovoljnu prijavu. "Bila je u ranim tridesetima i imala je rak pluća. Imala je malo dijete i oćajnićki je tragala za bilo ćime što bi joj pomoglo da živi dulje. Nije znala što je psilocibin i malo sam joj objasnio i uputio je na web stranicu www.canceranxiety.study.org da proćita o tome. Naravno, nikad mi se nije javila."

Jedan je ćovjek nazvao u vezi sa svojom ženom, koja je nedavno upućena na palijativnu skrb, ali nije nikako mogla prihvatiti da umire. "Rekao nam je 'ona ćak i ne razmišlja o smrti'" kaēe Hagerty. "Priznat će da je u ćetvrtom stupnju raka, ali ne misli da je to terminalno." Ćuli smo to i promijenili malo jezik, jer kako definirati 'terminalno'? To je tako promjenljivo, tako negativno. Medicina 'terminalnom' pacijentu kaēe: 'Idite i brinite se o sebi: laka vam smrt.' Ali mnogo ljudi moēe godinama živjeti s rakom u ćetvrtom stupnju."

Hagerty kaēe da ne manjka zanimanja za njihovo istraživanje, ali ne nužno odgovarajućih kandidata. "Javlja nam se mnogo ljudi koji nas pitaju trebamo li neke 'normalne kontrole'. To znaći da bi vrlo rado uzeli psilocibin – samo što nemaju rak." ▣

S engleskoga prevela Irena Matijašević.
Pod naslovom *The Hallucinogenic Way of Dying* objavljeno u listu *LA Weekly*, 24. oēujka 2004.

psihodelija

Psihodelični zen

Rick J. Strassman

Najpoznatiji klinički istraživač DMT-a tvrdi da halucinogene tvari same po sebi nisu ni pozitivne ni negativne te da iskustvo s njima ovisi o složenoj kombinaciji čimbenika koji uključuju samu drogu, dobrovoljevo psihofizičko stanje i njegov odnos prema okolini

Siječanj je, 1991. Prije točno 23 minute ubrizgao sam veliku dozu droge DMT u Eleninu ruku. Elena je 42-godišnja psihoterapeutkinja, udana je i ima mnogo iskustva s halucinogenim drogama. DMT je snažna halucinogena tvar kratkotrajnog djelovanja koja se nalazi u čovjekovim tjelesnim tekućinama i nekim biljkama. Elena leži na krevetu na petom katu istraživačkog centra Sveučilišta u Novom Meksiku. Trideset sekundi nakon ubrizgavanja prestala je biti svjesna svega oko sebe. DMT postiže maksimalan učinak dvije do tri minute nakon ubrizgavanja, a pacijent ne može govoriti idućih 15 minuta, kad DMT već polako prestaje djelovati. Zatvorenih očiju, Elena se počinje smijati, a lice joj se crveni. "O, Bože! Srela sam Buddha! Ne želim otići odavde, želim ostati zatvorenih očiju kako bi mi se sve što dublje urezalo!"

Istraživanje droga sponzorirala američka vlada

Elenino iskustvo, koje dijeli 10 do 20 posto dobrovoljaca, predstavlja najzanimljivije rezultate od početka eksperimentiranja s halucinogenim drogama u centru u Novom Meksiku. Moje zanimanje za budizam i halucinogene droge u njezinom su se "iskustvu prosvjećenja" spojili na najbolji mogući način. Naš je projekt prvi u 25 godina koji je sponzorirala američka vlada, a nastao je kao rezultat moga osmogodišnjeg medicinskog i psihijatrijskog iskustva. Osim toga, zen-budizam prakticiram već više od 20 godina. U molekuli DMT-a, ta su se dva interesa savršeno spojila.

Postoje važni medicinski razlozi za proučavanje učinka halucinogenih droga. Uporaba LSD-a i "gljiva" je u porastu. Razumijevanje načina na koji te droge djeluju na ljudski mozak pomoći će u liječenju njihovih negativnih učinaka. Osim toga, s obzirom na to da postoje određene sličnosti između simptoma uzimanja halucinogenih droga i shizofrenije, naše bi istraživanje moglo pomoći u liječenju te razorne bolesti.

Drugi, "nemedicinski" razlozi za proučavanje učinaka halucinogenih tvari također su vezani za zdravlje, a tiču se točke preklapanja duhovnih i halucinogenih stanja. Privukli su me opisi tih stanja kao dio meditacije u nekim budističkim tradicijama. Budući da se u njihovim spisima ne spominje droga, a opisi meditativnih stanja zvuče istovjetno opisima stanja nakon uzimanja halucinogenih tvari, pomislio sam da u ljudskome mozgu možda postoji neka halucinogena supstancija koja se aktivira tijekom duboke meditacije, ili bilo kakvih neobičnih mentalnih i psihičkih stanja. Takva se stanja javljaju tijekom iskustva tik-do-smrti, u trenutku rođenja, prilikom visoke temperature, meditacije, gladovanja, i osjetilne uskraćenosti.

Put me je doveo do epifize. Taj maleni organ, "sje-dište duše" ili "treće oko," kako ga još nazivaju, mogao bi proizvoditi DMT ili neku sličnu supstanciju s pomoću jednostavnih kemijskih promjena u hormonima melatoninu i serotoninu. Možda je upravo DMT koji luči epifiza, to što otvara ljudski um prema duhovnim, nematerijalnim sferama.

Epifiza me već dugo fascinira jer se taj organ počinje razvijati 49 dana nakon začeća. To je, istodobno, i vrijeme kad je moguće odrediti spol djeteta. Prema budističkim vjervanjima, razdoblje između susljednih inkarnacija duše traje upravo 49 dana. Jednako tako, nakon smrti, duša napušta tijelo upravo kroz epifizu. Taj dolazak i odlazak praćen je lučenjem DMT-a.

Sinteza biologije, psihologije i duhovnosti

Osim te znanstvene zagonetke koju stvaraju sličnosti između halucinogenih i mističnih stanja, njima me privukao i njihov iscjeliteljski aspekt. Osjećaj da postoji "nešto više", koji se u meni javio nakon najintenzivnijih halucinogenih doživljaja, naveo me na pomisao da bi halucinogene tvari mogle pomoći ljudima koji imaju psihičke, fizičke i duhovne probleme. Važno je izbjeći skučenost koja je dovela do odbacivanja svih dosadašnjih tvrdnji da bi halucinogene tvari mogle zaista biti korisne, i ostati otvorena uma. Moj novi, trostruki pogled na svijet sastojao se od biologije, psihoanalize i istočnjačkih religija. Prvo dvoje utjecalo je na moju odluku da upišem medicinu, a ovo me posljednje potaknulo da se počnem baviti budizmom.

Obeshraben nedostatkom duhovnosti u medicini, uzeo sam slobodnu godinu i počeo istraživati zen-budizam preko meditacije. Njegov naglasak na izravnom iskustvu, ravnopravan pristup svim mentalnim fenomenima koji se javljaju tijekom meditacije, te isticanje važnosti prosvjećenja, uklapali su se u moju sliku savršene religije.

Naše istraživanje u Novom Meksiku bilo je tradicionalnoga biomedicinskog tipa. Promatrali su se učinci DMT-a na krvni tlak, tjelesnu temperaturu, širinu zjenica, i razinu određenih kemikalija u tijelu koje ukazuju na aktivnosti mozga. U svrhu istraživanja regrutirali smo dugogodišnje korisnike halucinogenih droga koji su i psihički i medicinski "u formi", kako bismo dobili što preciznija i vjerodostojnija izvješća o njihovim iskustvima, te izbjegli paniku ili negativne posljedice koje bi se mogle javiti u manje iskusnih korisnika. Oni vjeruju da halucinogene droge pomažu "unutarnjem razvoju" i prijavili su se, barem većina, radi vlastita razvoja.

Postoji li duhovni aspekt iskustva s DMT-om? Ako da, na koji nam to način može pomoći? Ta su pitanja bila jedan od glavnih razloga za pokretanje našeg istraživanja.

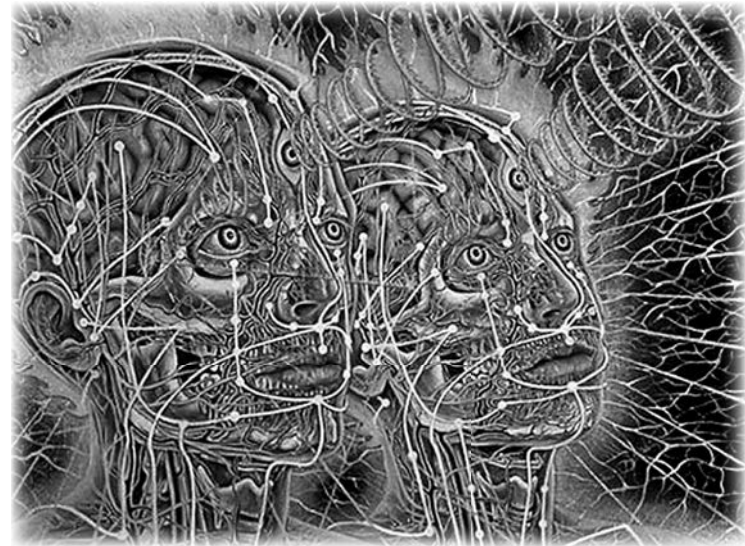
Primjer spajanja halucinogene i budističke meditacije jest novi upitnik koji je razvijen kako bi se moglo mjeriti stanje svijesti.

Oduvijek mi se sviđalo budističko shvaćanje mozga kao sastavljenog od pet "skandha" (nakupina) koje zajedno stvaraju dojam vlastitog "ja"; to su oblik, osjećaji, percepcija, svijest i volja. Činilo se kako bi upitnik zasnovan na tim "skandhama" bio savršen za neutralno, deskriptivno razumijevanje psihodeličnih stanja. Htio sam popričati s ljudima koji su uzeli DMT, i to sam javno objavio. Nakon što sam obavio nekoliko razgovora, odlučio sam upitniku dodati i šestu "skandhu" – intenzitet.

Realističan pristup nematerijalnim sferama

Tijekom iduće četiri godine, upitnik, nazvan "halucinogena ljestvica," ispunilo je pedesetak ljudi, a rezultati su proanalizirani više od 400 puta. Skupina pitanja sastavljenih prema načelu "skandha" dala je bolje rezultate nego biološka mjerenja poput mjerenja krvnog tlaka i temperature, te mjerenja razine određenih kemikalija u organizmu.

Za većinu dobrovoljaca prva jaka doza bila je poput iskustva tik-do-smrti i izazvala je snažna mistična iskustva. Nekoliko je dobrovoljaca čak pomislilo da su umrli ili umiru, a većina ih je vidjela božanstva, anđele i kojekakva druga bića, kao i sam izvor stvaranja. Gotovo svi su napustili svoja tijela tijekom sesije.

S budističkog stajališta, sva su ta iskustva ista.

Realističan pristup nematerijalnim sferama u budizmu služi kao čvrsto uporište za razumijevanje i prihvaćanje tih iskustava. Isto tako, budizam ne kategorizira nematerijalne sfere kao bolje ili lošije od materijalnih, što je obilježje mnogih *new age* religija. Vizije i razgovori s drugim bićima tijekom DMT-iskustva jesu upravo to – vizije i razgovori s drugim bićima, koja nisu ni pame-tnija ni gluplja od nas.

S druge strane, kako pristupiti dobrovoljcu koji je doživio prosvjećenje? Kako farmakološkim rječnikom opisati to nevjerovatno iskustvo?

Bili smo zbunjeni. Isprva se činilo da je iskustvo s DMT-om zaista imalo transformativan učinak, no kako je vrijeme prolazilo, a mi smo i dalje pratili naše dobrovoljce, promijenio sam mišljenje. Za razliku od većine koji su imali pozitivna iskustva, nekoliko ih je krajnje negativno reagiralo na DMT i bila im je potrebna posebna njega. Osim toga, javile su se i određene suptilne negativne posljedice, poput oholosti (koja se može javiti i kao posljedica budističke prakse) koja rezultira podjelom ljudi na one sa i bez "razumijevanja," kao i "rješavanje" problema u promijenjenom stanju, ali bez bilo kakve konkretne akcije.

Na temelju toga zaključio sam da halucinogene tvari same po sebi nisu ni pozitivne ni negativne. Iskustvo s njima ovisi o složenoj kombinaciji čimbenika koji uključuju samu drogu, dobrovoljevo psihofizičko stanje i njegov odnos prema okolini.

Dobrovoljci koji su imali najviše koristi od tog iskustva bili su oni najiskusniji. Problemi bi nastajali u onih manje iskusnih zbog njihove nespremnosti da prekinu unutarnji dijalog i svijest o tijelu, te zbog njihove nesigurnosti prema drugim ljudima u sobi. Dakle, "religiozni," "negativni" ili "banalni" učinci halucinogenih tvari ovise više o pojedincu i tome što su on i svi ostali donijeli sa sobom na sesiju, nego o samoj drogi.

Uzajamna korist

Problem s ovisnošću o transformativnim psihodeličnim iskustvima kao praksi jest u tome što ne postoji nekakav okvir koji bi se bavio svakodnevnicom između dviju psihodeličnih sesija. Određene amazonske religije koje koriste halucinogene tvari u svojim obredima mogle bi sa svojim obredima i moralnim kodeksima poslužiti kao model za kombiniranje religijske i psihodelične prakse.

I na kraju, smatram da bi i budizam i psihodelična zajednica mogli imati koristi od otvorene i iskrene razmjene ideja, prakse i etike. Tisućljetna budistička tradicija sa svojom etikom, disciplinom i iskustvom, ima mnogo toga ponuditi psihodeličnoj zajednici. Ta razvijena tradicija unijela bi značenje i dosljednost u izolirana psihodelična iskustva, koja bi se bez ljubavi i suosjećanja lako mogla izgubiti u narcizmu i samodopadnosti. Iako se to može dogoditi i u budističkoj meditaciji, dinamična zajednica praktikanata spriječit će da se to dogodi.

S druge strane, budisti koji nisu baš posebno uspješni u svojim meditacijama, no dosegli su potrebnu moralnu i intelektualnu razinu, mogli bi imati koristi od pažljivo pripremljene i kontrolirane psihodelične sesije koja bi ubrzala njihov razvoj. Halucinogene tvari mogu motivirati na dug i naporan rad da se budistički snovi pretvore u zbilju. ■

S engleskoga preveo Kristian Göttlicher. Pod naslovom DMT Dharma objavljeno u Allan Hunt Badiner i Alex Gray, eds., Zig Zag Zen, Chronicle Books, San Francisco, 2002.

Daniel Pinchbeck

Psihodelične države postojanja

Daniele, što mi možeš reći o svojem zanimanju za psihodelična stanja uma i slične teme? Koje su te okolnosti navele da tražiš iskustva kojima se baviš u svojoj knjizi?

– Najprije sam probao gljive i LSD na koledžu – kao i mnogi drugi – i moja su me iskustva zaintrigirala, ali i zburnila. Činilo se zapanjujućim da takve nepregledne alternativne dimenzije svijesti mogu biti otkrivene tako šokantno izravno. I isto je tako bilo zapanjujuće da mainstream kultura nije smatrala da je to tema vrijedna rasprave ili promišljanja. Nakon koledža, ostavio sam psihodeliju kako bih ušao u "stvaran svijet". Kada sam bio u kasnim dvadesetim počeo sam se osjećati sve utučenijim i očajnijim. Imao sam dovoljno sreće da budem povezan sa svijetom medija u New Yorku, svijetom umjetnosti i književnosti, ali sve te scene počele su mi izgledati nepodnošljivo prazne. Shvatio sam da trebam doznati postoji li duhovna dimenzija postojanja – doista sam mislio da bih mogao doslovce poludjeti ili radije umrijeti bez pristupa nekom obliku dubljeg znanja. Nisam mislio da ću to postići s malo joge. U knjižari sam čuo za ibogu, afričku plemensku psihodeličnu biljku koju su upotrebljavali u Gabonu i Kongu, za koju je rečeno da otkriva put u afrički svijet duhova. Većina ljudi je uzme samo jedanput u životu – to traje trideset sati. Dogovorio sam put u Afriku i inicijaciju, i tako je započela moja potraga.

Protokol za postupanje s drugim sferama

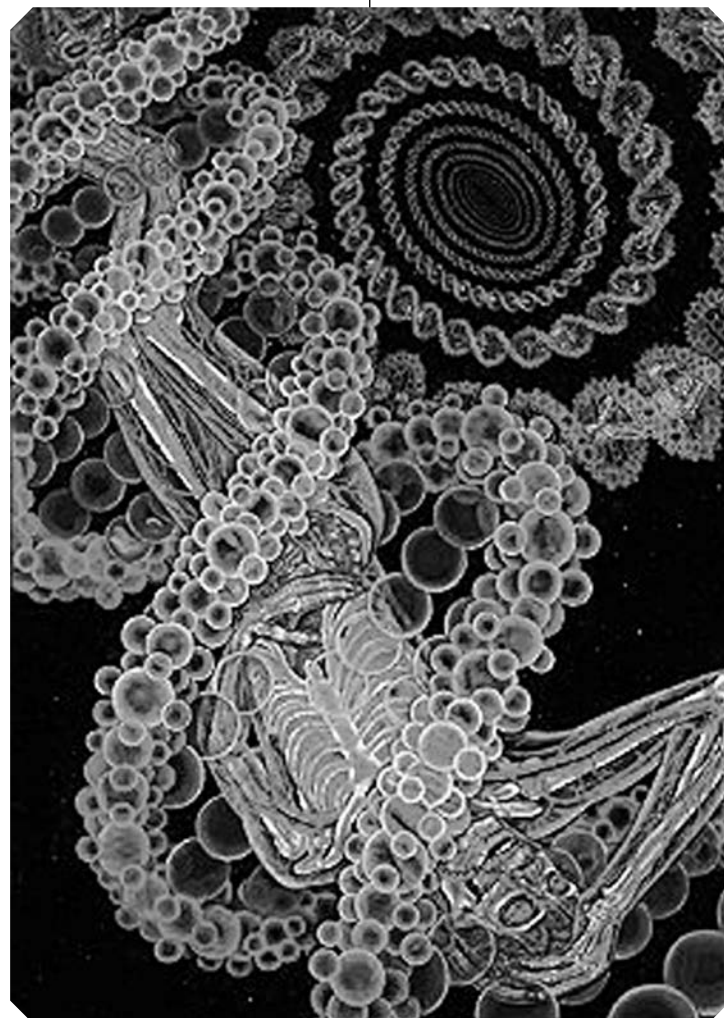
U psihodelijskoj zajednici mnogo se raspravlja o uocnim razlikama između "prirodnih" i "sintetskih" kemikalija; nove knjige o sintetskim supstancijama kao što su ketamin i ecstasy možemo supostaviti ozbiljnim upozorenjima Andrewa Weila i Terencea McKenne protiv sintetskih droga. U svojoj knjizi pišeš i o biljnim psihodelicima i o onima proizvedenim laboratorijski. Kako bi opisao svoje stajalište o toj prijepornoj temi?

– Ponajprije, kao suvremeni zapadnjački istraživači moramo dobro razmisliti o tome što činimo prije nego što uzmemo bilo koji moćni psihodelik. Te su supstancije moćno oružje. U plemenskim zajednicama koriste se samo u posebne svrhe – najčešće za iscjeljenje – i općenito postoje stroga pravila o tome kako bi se trebale pri-

mjenjivati. Na primjer, gljive se mogu konzumirati samo noću. Ako je neki zapadnjak uporan u istraživanju, na kraju će dobiti moćnu demonstraciju toga zašto ti rituali postoje – ja za sigurno jesam. Zato što je naša kultura poricala postojanje duhovnih i demonskih sfera, nemamo tradicijsko znanje koje bi nam pomoglo kada krene po zlu. Zato nam je teško zamisliti da ta druga područja mogu biti stvarna, još je teže shvatiti ih ozbiljno – sve dok jednom ne otkrijemo kako se kockamo s doista velikim ulogom. Što se tiče prirodnih spojeva, barem postoji zapisana ostavština na koju se možemo osloniti – možete pronaći kako su se Mazateci i Navajo Indijanci nečime služili i prilagoditi njihove rituale ako to želite. Također možete sami pitati šamane. S novim sintetskim psihodelicima čak ne znate ni kakva bi pravila trebala biti ili što bi nam šamani mogli reći o tome što će se dogoditi kada ih uzmemo. Prepušteni smo sami sebi, istraživači smo u novom području, i to može biti i uzbuđljivo i zastrašujuće. Osim toga, mnogi sintetski psihodelici krajnje su osjetljivi u smislu doziranja – nekoliko miligrama može potpuno promijeniti kvalitetu iskustva. Zato ih je teže koristiti i izazivaju više tjeskobe.

Joseph Durwin

*Njujorški pisac i novinar koji je pisao tekstove o umjetnosti, psihodeliji i izmijenjenim stanjima svijesti za različite časopise, u povodu svoje nove knjige o psihodeliji i šamanizmu, *Breaking Open the Head*, govori o stapanju kulturalne historije, osobne priče i metafizičkih razmatranja, te zastupa razvoj ekstremnih metafizičko-duhovnih sportova*

Ketamin je zanimljiv slučaj. Postao je vrlo popularan zato što je fizički opuštajući i nevjerojatno vizionarski. Ljudi koji uzimaju ketamin mogu stvoriti zamršene univerzume za vlastiti gledateljski užitek. Premda ketamin ima tendenciju da pretvara ljude u sablasti. Imam osjećaj da je ketamin droga koja duhovno potkopava uživatelja i slabi njegovu volju, a ayahuasca te, osobito kada se koristi u tradicionalnoj ceremoniji, čini duhovno jačim. Vjerujem da naše društvo sada treba nekakve duhovne ratnike – ne više umrtvljene žrtve, obmanute glamurnim tvorevinama s astralne razine.

Moja je teza da psihodelici zapravo razotkrivaju druge dimenzije u kojima drugi oblici bića postoje u svojim sferama. Trebamo učiti – zapravo, čak znanstveno precizno – o tim drugim sferama i razviti neku vrstu protokola za postupanje s njima. Općenito na psihodelicima ne vidimo da nas ta bića žele iskoristiti. Ako ne znamo što radimo, pokušat će nas iskoristiti na načine koje doista ne razumijemo. Također mislim da možda ima nečega u ludoj ideji Williama Irwina Thompsona, da je naša naivna uporaba droga jedan od čimbenika nagrizanja granice između fizičkog svijeta i astralne razine.

Potpuna društvena transformacija

Kao potomak beat-generacije, kako bi usporedio (ili suprotstavio) svoju potragu i iskustvo s ayahuascaom s Burroughsovom i Ginsbergovom legendarnom potragom? Koje je tvoje stajalište o modernoj psihodelijskoj sceni, u usporedbi s prijašnjim godinama?

– Naravno, dok god ayahuasca djeluje, imam koristi od desetljeća otkrića – njihovih i mnogih drugih – sve od onih prvih ekspedicija. Beatnici su djelovali prema instinktu i intuiciji. Shvatili su da se suvremeno društvo pretvara u *horror-show*, i da je njihov zadatak bio započeti otkrivanje, riječima Allena Ginsberga "izgubljenog znanja ili izgubljene svijesti". Radili su na tom procesu koliko god su to mogli u kontekstu vlastita vremena i svojih pojedinačnih osobnosti. Mislim da su moj pristup – i moja knjiga – mnogo znanstveniji i analitičniji, zato što je to zadaća "kontrakulture" našeg vremena. Možda sam ja jedina osoba koja osjeća tako, ali ispred sebe vidim jasan cilj. Taj cilj je izravna ostavština kontrakture – ali

je zapravo, možda čak milijune godina starija od nje. Zapravo, to je misija koju moramo nekako ostvariti. Razmišljati o tome kao o tajnom upadu koji treba poduzeti duboko iza neprijateljskih linija, unatoč nevjerojatnim izgledima i bez mogućnosti da ne uspije.

Beatnici i hipiji gledali su kroz abrazivno ludilo koje glode dušu Amerike – ta ratnohuškačka, opsjednuta novcem, klimouništačka monstroznost, koja sada baca strašnu sjenu preko planeta. Dok su beatnici djelovali intuitivno, iz srca, mi danas imamo prijeko potrebno znanje da zajedno sastavimo novu paradigmu koja je istodobno politički, ekološki, duhovno i ponajviše znanstveno točnija od zastarjelog njutonovsko-darvinovskog modela koji podupire spiralno prokleti *status quo*. Psihodelično iskustvo podržava viziju "holografskog svemira" fizičara Davida Bohma, koja je također istovjetna alkemijskom stajalištu "kako gore, tako i dolje". Danas imamo oruđa za ponovno uspostavljanje arhaičnoga kozmološkog stajališta na čvrstim znanstvenim osnovama. Jednom kada utonemo u to, postat će očito da je istinski cilj ljudske egzistencije psihički i duhovni razvoj, te da je svekoliko nadiranje kapitalističkog sustava samsarička iluzija koja sprječava čovječanstvo od obnavljanja svojega prirodnog prava.

Možda postoji razlog zašto je čovječanstvo mahnitno išlo za razvojem "globalnoga mozga" putem Interneta, mobitela, i satelita: očekujem da će doći trenutak kada će potpuna društvena transformacija biti ne samo moguća, nego i neizbježna. Taj trenutak je bliži nego što mislite. Oruđa su danas u funkciji novih ideja koje je moguće odaslati preko zemljine kugle u roku nekoliko trenutaka.

Šamanistički prijenos energije

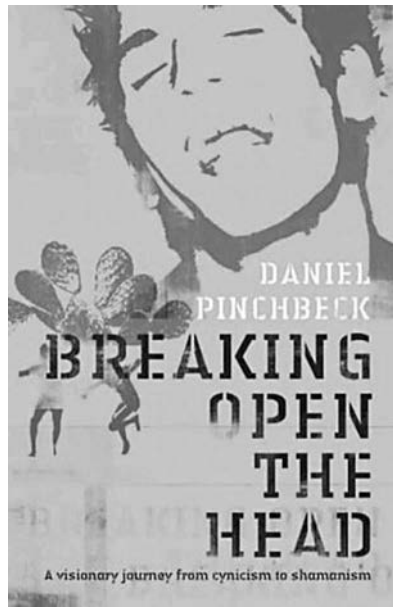
Opisao si svoja iskustva, putovanja i fascinaciju šamanizmom kao najvažnije u osobnoj šamanskoj inicijaciji. Možeš li mi reći nešto više o tome? Kada si to shvatio, i kako? Što su bile posljedice toga?

– Prvo, otkrio sam da sam podvrgnut nekoj vrsti procesa koji je izgleda pojačana korespondencija između psihičkih iskustava i vanjskih događaja. Na primjer, posljednje noći mojeg prvog posjeta Burning Man Festivalu satima sam sjedio ispred metalne skulpture plamtjećeg srca. Te je noći, kako sam kasnije otkrio, moj

psihodelija

otac umro od srčane kljenuti. Godinu dana poslije upravo sam počeo uređivati knjigu o korporativnoj globalizaciji, nafti i ekološkoj krizi ujutro 11. rujna, gledao sam kako se ruši World Trade Center. Drugo, počeo sam neprestance sanjati snove koji su upozoravali na šamansku inicijaciju – snove o raščlanjivanju i smrti, kako me kličući razapinje na križ afričko pleme, ili provodi kroz neku vrstu kozmičkog stroja za punjenje kobasica. Treće, kada sam uzeo moćni sintetski psihodelik, našao sam se u nekoj vrsti okultne bitke ili natjecanja s rastjelovljenim bićem što je potrajalo još dugo nakon tripa – zapravo nekoliko tjedana. Ta je borba uključivala fenomen *poltergeista* i druge tipove manifestacija za koje nikad ne bih vjerovao da su moguće da ih nisam sam doživio. Upravo ta ista supstancija uvela me u zapadnu okultnu tradiciju, i otada proučavam Kabalu i Tarot, i bliski su mi postali veliki vizionarski mislioci poput Rudolfa Steinera, Gurdijeva i Dion Fortune.

Jedna od posljedica mini-inicijacije je da sada imam uvelike različiti odnos prema svojim snovima nego što sam imao prije. Sada shvaćam da je sanjanje način održavanja kontakta s duhovnim silama ljudi koje poznajemo, ali i s duhovima umrlih. Snovi također proriču budućnost i priopćavaju sve vrste nevjerojatnih informacija. "Racionalno" stajalište da su snovi samo nekakva vrsta psihičke buke potpuna je besmislica. Šamanske kulture vjeruju da su snovi stvarniji od uobičajene stvarnosti – oni su emanacije iz dubljih slojeva psihe. Druga posljedica je da se na potpuno drukčijoj razini osjećam sposobnim shvatiti što se sada događa planetu. Sudionici smo okultnog procesa, ne samo bitke za materijalne izvore i bogatstvo. Korporacije su okultni entiteti koji se ponašaju poput "deva" u potrazi za iznuđivanjem ljudskog vjerovanja i žrtve; televizija i mediji su oblik crne magije, moćna tehnika neizravne metode kontrole misli i ponašanja. To možda na prvu loptu zvuči smiješno, ali ako malo bolje razmislite o tome, shvatit ćete da je doslovce tako. Prevladati tu općinjenost sadašnja je zadaća čovječanstva. Moram napomenuti jednu stvar: što to znači biti šaman bez plemena, bez znanja o iscjeljivanju? Odgovor sam pronašao u rečenici Crnog Jelena (iz knjige *Black Elk Speaks*): "Svako mjesto je središte svijeta". Šamanizam je u svakom slučaju za mene nelocirani fenomen. Nadam se da će moja knjiga donekle djelovati kao neka vrsta šamanističkog prijenosa energije svakome tko je bude čitao. Treba istaknuti još nešto: osnovno iskustvo šamanističke inicijacije je u velikoj mjeri depersonalizacija, barem u početku. Moraš napustiti svoj ego, što se potpuno opire kulturalnim predrasudama za

koje smo skloni zakačiti svoj ego po svaku cijenu. To je jedan od razloga zašto se establišment tako boji i mrzi psihodelike: oni ugrožavaju strukturu ega koja je temeljna bolest našeg društva. Na kraju ćete kroz šamanistički proces reintegrirati ego na drukčijoj, rekao bih višoj razini. U smislu da ćete shvatiti riječi budista: "Nikad nije bilo ničega na što bi se moglo osloniti" – konvencionalni ego je samo iluzija bez značenja.

Unatoč svim suprotnim pojavama, živimo u magičnom svijetu. Milijuni ljudi stoje u redu kako bi gledali *Zvezdane ratove*, *Gospodara prstenova*, *Harryja Pottera*. Ne slute da zapravo žive tu priču u svojim svjetovima – ili bi barem mogli ako se probude i uvide potrebu da se bore s bučnom mašinerijom i lažima kojima nas napadaju, kao da je naš planet sveden na hrpu vulkanske šljake. Sada je vrijeme da upotrijebimo silu, pridružimo se Bratstvu, uzmemo metlu i, uopće – da se prihvatimo posla.

Arhajski preporod

Prije desetak godina bio si suosnivač književnog časopisa Open City, što je sad mala izdavačka tvrtka koja se u njujorskom tisku smatra modelom uspješnog učinkovitog nezavisnog izdavaštva. Što te je potaknulo da se u to uključiš? Kako je tvoja uloga u Open Cityju utjecala ili kakve ima veze s tvojim drugim interesima i pothvatima?

– Bez idealizma i nostalgije, htio sam pomoći stvoriti nešto poput postmoderne verzije beat generacije, ili izglubljene generacije. Nisam shvaćao da bi neki čimbenici – ekonomski i kulturalni – mogli učiniti takav pothvat nemogućim. Nažalost, danas smatram većinu suvremene proze i poezije, bez obzira na to je li riječ o konvencionalnoj ili "avangardnoj", nečitljivom – to je kao da gledate kako netko polako pere zavjese dok je cijela kuća oko njega u plamenu. Bio sam sretan što smo mogli izdati *World on Fire* Michaela Brownsteina, dugačko poetičnu priču o korporativnoj globalizaciji i ekološkoj noćnoj mjeri depersonalizacija, barem u početku. Moraš napustiti svoj ego, što se potpuno opire kulturalnim predrasudama za

dovoljno jednostavno "oglasiti zvono za uzbunu" – moramo pronaći način kako da koncipiramo dostižnu ljudsku budućnost. Pjesnici, umjetnici i pisci mogli bi biti ključni u tom procesu, ako prevladaju abnormalnu fiksaciju na vlastite ego strukture.

U članku The Fire this Time objavljenome u Rolling Stoneu ističeš zapanjujući razvoj i tehnološki žarite festivala Burning Man. Kako ga vidiš u kontekstu drevnih okupljanja poput Elizejskih misterija? Misliš li da zajednica Black Rock Cityja može biti model za trajniji oblik zajednice?

– Burning Man je postmoderni nastavak tih drevnih festivala – on je čudesna manifestacija "arhajskog preporoda" koji je opisao Terence McKenna. S okultnog stajališta, gotovo da smatram da Burning Man na astralnoj razini tvori model na koji način će sve ljudske zajednice postojati u budućnosti. Jedna izvanredna značajka Burning Mana je kako taj događaj prodire u svijet snova – nakon što sam bio tamo, sanjao sam slične snove gotovo svake noći mjesecima poslije. Znam da mnogi ljudi slično reagiraju. Kako možemo ravnopravnu, slobodnu, besplatnu, utopijsku formu Burning Mana provesti na neki trajniji način, ili u većoj mjeri? Nemam pojma.

Obračun s judeokršćanskim naslijeđem

Kako vidiš tradiciju ezoterijskeg znanja – zapadne, istočne, domorodačke?

– Šamanizam domorodaca uporište je za sve druge ezoterijske sustave. Osnovni model "stabla svijeta" – s duhovima i bogovima na granama, demonima i prikazama zapletenima u korijenju – univerzalan je. Izgrađene na tim temeljima, imamo istočnjačke sustave hinduizma i budizma, zapadnu okultnu tradiciju koja potječe iz drevnog Egipta i Izraela preko srednjovjekovnih kabalista i rozenkrojčera do Rudolfa Steinera, Gurdijeva, Crowleyja i tako dalje.

Bolna je činjenica da se kao moderni zapadnjaci moramo obračunati s judokršćanskim naslijeđem. Nalazimo se u zanimljivom trenutku, budući da se tri velike monoteističke religije razotkrivaju kao prevare – katolicizam sa svojim seksualnim skandalima, judaizam i islam sa svojim masovnim ubojstvima za političke ciljeve. Čini se očitim da su te institucije duhovno i moralno propale. Možda je čovječanstvo doseglo točku u kojoj takve strukture kontrole više za nas nisu upotrebljive.

Odrastao sam kao ateist. Prije nego što sam napisao knjigu, mislio sam da je Biblija praznovjerna prevara i prezirao sam sve manifestacije organiziranog kršćanstva. Neugodno mi je priznati, ali danas mislim da je Krist bio

upravo ono što je tvrdio i da su se čuda opisana u evanđeljima dogodila upravo onako kako je napisano. Iz vlastita iskustva i priča mnogih ljudi s kojima sam razgovarao znam da se "čuda" – oskvrnuća poznatih zakona fizike – stalno događaju. Krista možemo gledati kao vrhunskog šamana, s obzirom na vizije i čudotvorna iscjeljenja. Očito je, čak ako pročitate samo *Markovo evanđelje*, da je Krist parabola izvanrednog ezoterijskog učenja, čija je bit ljubav. Za mene, danas ne postoji poruka koja bi imala više odjeka od Kristova komentara iz *Gnostičkih evanđelja*: "Ako otkriješ ono što je u tebi, ono što otkriješ spasiće te. Ako ne otkriješ ono što je u tebi, ono što nisi otkrio uništiti će te". U ovo vrijeme, kada izgleda da se svijet na mnogim razinama doslovce raspada na komadiće, imamo izvanrednu mogućnost spasiti Kristovu izvornu poruku ljubavi, bratstva i izravne potrage za istinom – bez obzira na cijenu – iz izopačenih ostataka službenog kršćanstva koje predstavljaju Ashcroft, Bush i Scalia.

Upravo sad, budizam i joga nevjerojatno su popularni u Sjedinjenim Državama. No, kao sustavi samorazvoja, pitam se jesu li prikladni za zapadnjake. Ako prihvatite ezoterijsko stajalište da je reinkarnacija u određenom smislu činjenica, ako se netko inkarnirao u tijelu zapadnjaka, mora postojati razlog za to. Dion Fortune je napisala da Zapad ima drukčiju dharmu nego Istok: naša je dharmu da pobijedimo ograničenu materiju. Rudolf Steiner je mislio da je transformacija Zemlje dio svrhe ljudske evolucije. Sada nam treba Yoga ili Tantra društvene transformacije, ne više razrađene vježbe disanja – ništa što bi nas gurnulo dublje u opsjednutost samima sobom.

Tibetanski budizam, sa svim svojim prekrasnim povorkama i svečanostima, bio je izgrađen oko otkrivenja praznine. Mora da te ošine poput groma, biti brižljivo iniciran kao redovnik u razrađenu hijerarhijsku religiju, a onda, u određenom trenutku, odbaciti sve te rekvizite i naučiti da je prirodno stanje uma praznina. Ipak, ne mislim da taj sustav funkcionira na isti način za današnje zapadnjake, zato što mi već živimo točno iznad ponora. Trebamo otkriti da postoji nešto prije nego što možemo shvatiti da ništa ne postoji, ako to ima nekog smisla.

Kada sam završio svoju knjigu, počeo sam proučavati Kabalu. Otkrio sam da su neka od mojih šamanističkih iskustava podudaraju s putovima na Stablu života. Za mene, to je postao dragocjeni put istraživanja. Također sam otkrio djela Rudolfa Steinera, vizionara koji

je imao neuobičajen pristup višim razinama i Akaškim zapisima te znao "prizemljiti" svoje uvide stvarajući Waldorfsku školu i biodinamičku poljoprivredu, te antropozofijski pokret. Potajno se kladim da će Steiner – kojeg danas rijetko proučavaju izvan antropozofijskih krugova – postati najvažniji mislilac 21. stoljeća, kao što je to Nietzsche bio u 20. stoljeću.

Bungey jumping uma

Zašto forsiramo granice?

– Preuzimanje svjesnog rizika uključuje prevladavanje naših nagona. Nijedna druga životinja ne dovodi se svjesno u opasnost. Ljudska je vrsta u usporedbi s drugim vrstama specifična po preuzimanju rizika. Oni koji riskiraju imaju osobnost tipa T, a Sjedinjene Države su nacija tipa T, nasuprot nacijama nesklonim riziku kao što je Japan. Fizičkom tipu T pripadaju ekstremni sportaši, a intelektualnom tipu T Albert Einstein, Terrence McKenna, Karl Jansen, Alex Grey i Galileo. Postoji i negativni tip T, a to su oni koje privlače loše frizure, delinkvencija, kriminal, hedonističko upadanje u ovisnost o drogi, nezaštićeni seks i destruktivna ponašanja. Svi su ti tipovi T povezani, i možda su samo različiti aspekti istog karakternog profila. Postoji izravna veza između Einsteina i BASE-skakača Chancea McGuirea. Oni su različite manifestacije onog dijela naših karaktera koji traga za uzbuđenjem: Einsteina je uzbuđivao njegov mentalni život, a McGuirea – pa, Chance skače sa zgrada.

Pitanje glasi – koliko je dovoljno? Bez nekakva oblika riskiranja nikada ne bismo spoznali svoje granice i prema tome tko smo kao pojedinci. "Ako ne preuzmeš određeni rizik", kaže 51-godišnji pilot padobranskog jedrenja Wade Ellet, "propuštaš određeni dio života". I preuzimajući rizik možemo koketirati s uzviše-nošću. Stvaramo tehnologije, radimo nova otkrića, pojačavamo stapanje stvarnosti, ali kako bismo to radili, moramo prodirati iza skupa pravila kojima se u određenom trenutku vodimo. Zapadne zajednice vrlo rado prihvaćaju fizičke izazove i prekoračuju fizičke granice – zapravo, to se smatra vrlo zdravim i prihvatljivim djelovanjem – ali istraživanje dubina uma na sličan ekstremni način može se shvatiti kao nešto nezakonito, ako ne i heretičko. Kako bilo da bilo, ritmički transcendentalizam *trance*-glazbe mogli bismo smatrati *bungey jumpingom* uma. ☒

S engleskog prevela Sanja

Kovačević.

Pod naslovom Interview with Daniel Pinchbeck objavljeno na web-stranici www.brainmachines.com/index2.html

Temat priredio Zoran Roško.

Ilustracije: Alex Grey

Prostor – kao odnos i događaj

Sandra Uskoković

Arhitektura paviljona dovodi u pitanje konvencionalnu koncepciju parka kao zelenog otvorenog prostora

**Dekonstruktivizam u arhitekturi:
Bernard Tschumi, Parc de la Villette,
Pariz, Francuska, 1986.**

“Kritika obuhvaća međuprostor na granici entuzijazma i sumnje, poetske simpatije i analize. Njena svrha nije (osim u rijetkim slučajevima) da veliča ili osuđuje, jer nikad ne može proniknuti u bit djela koje analizira. Ona mora ‘zaobići’ očiglednu originalnost djela i izložiti njegov ideološki okvir a da ga se pri tome ne pretvori u običnu tautologiju”.

Alan Colquhoun, *Sign and Substance: Reflections on Complexity, Las Vegas and Oberlin, Oppositions 14*, 1978.

Glavno Lefebvreovo pitanje u djelu *Proizvodnja prostora* glasi: “Je li jezik logično, epistemološki ili općenito govoreći – prethodi, prati ili slijedi prostor kao takav? Do koje mjere se prostor može čitati ili dekodirati, dešifrirati?” Tragom Lefebvreove analize prostora, nužno je osvrnuti se na koncept arhitekture kao jezika tj. semiotičke dimenzije arhitekture – teorije koju je

izvorno postavio Charles Jencks (*The Language of Post Modern Architecture*) a Venturi nadalje razradio (*Complexity and Contradiction in Architecture*) ukazujući na nužnost komunikacijske funkcije arhitekture. Arhitektura kao kulturni objekt koji emanira moć komunikacije, te koji privilegira oblik kao jezični izričaj i narativnost vidljiva je u djelu Bernarda Tschumija – Parc de la Villette u Parizu. Ta arhitektura ne samo da ima snažnu komunikacijsku funkciju kao kulturni objekt, već na urbanoj razini upravo putem kontrasta u odnosu na ranije urbane realizacije unosi novu ravnotežu putem prostora koji je na granici filozofski osmišljenoga i materijalnoga.

Gotovo je besmisleno definirati ili pokušavati sažeti filozofiju dekonstruktivizma no implicitno je za ovaj Tschumijev rad da se Derridina filozofija dekonstruktivizma “prevodi” kao nemogućnost značenja u “tekstu”, ili jezika općenito, zahvaljujući dekonstrukciji jezika u svojim temeljima, gdje se mogu otkriti mnogostruka značenja. Ipak za razliku od njegovih suvremenika, Tschumijeve reference na dekonstruktivizam odvijaju se više na formalnoj razini.

Dekonstrukcija semantike arhitekture

Za prenamjenu nedovršenih “market halls” u *Cité des Sciences et de l’Industrie*, objavljen je međunarodni natječaj za “park 21. stoljeća” na parceli od 36 hektara nekorištene zemlje. Arhitekt Bernard Tschumi je pobijedio na natječaju primjenjujući ideju diskontinuiranih zgrada, gdje je cjelina prekinuta u

brojne glavne zgrade rasporedene unutar čitave parcele. Natkrivene galerije uzduž glavne osi te staze oblika serpentine povezuju glavne fokusne točke ove lokacije, čiju osnovu predstavljaju crveni paviljoni – *folies*. Avenije formiraju geometrijski plan i zatvaraju otvorene dijelove ove zelene površine. Ne promatraju se ovdje samo zgrade kao objekti, nego i prostori između njih, koji poput materijalizirane poezije određuju čitanje

Veza između arhitekture i tržišta postala je tako jaka i međuovisna da je uspjeh slavni arhitekata uvijek rezultat učinka stvorenog od mikrokrugova simpatizera umjetnosti i to upravo putem medija

vizualna kultura

arhitekture putem prostornih cezura i ritmičkog ispuštanja. I upravo je poezija jedina riječ koja može opisati "ritam" iste arhitekture.

Tschumijevi paviljoni su zapravo oblikovno razigrani paviljoni za razne rekreacijske aktivnosti te se trebaju promatrati u ovom kontekstu kao doprinos dijalogu o mogućim transformacijama arhitekture unutar stvorenog referentnog sustava sačinjenog od točaka, linija i ravnina. Ovi paviljoni prvenstveno, ali ne i isključivo dekonstruiraju semantiku arhitekture. Riječ je o društveno oblikovanom jeziku oblika, koji je ključ općeg razumijevanja arhitekture. I dok se Lefebvre i Jencks koriste lingvistikom i semantikom za dekodiranje prostora, Tschumi se okreće filozofskim izvorima pomoću kojih iznalazi "poetsko" čitanje arhitekture.

Svojim oblikom crveni paviljoni ne nose posebno značenje niti su tako zamišljeni. Mreža Tschumijevih crvenih paviljona koji stvaraju referencijalne točke, jesu ne-kontekstualne po svojoj formi i boji te idu u prilog intertekstualnosti koja vodi razlaganju *a priori značenja*. Proces oblikovanja paviljona i ideja koje su inheretne istima, predstavljaju svjesnu reakciju na mnogostruka značenja koja su usko povezana s filozofijom *dekonstrukcije* Jacquesa Derride. Nedostatak povijesne reference u Tschumijevim paviljonima je važna jer potvrđuje ideju "anti-značenja" i odnosi se na smisao upotrebe klasičnih stilova i njihovih elemenata (stupovi, arkade, itd.). Tschumijeva namjera je da "uznemiri" tradicionalne aspekte arhitekture, ili citirajući samog autora: "Arhitektura može opstati jedino na način da negira formu koju društvo očekuje od nje, negirajući samu sebe kroz okvire koje joj je povijest zadala..."

Nema arhitekture bez događaja...

Arhitektura u parku La Vilette predstavlja znakovit događaj gdje glavno pitanje nije otkriti značenje, već što se uistinu događa s tim značenjem. Isto značenje Tschumi ovdje ostvaruje kroz urbanu razinu egzistencijalnog prostora koji je određen društvenom interakcijom, te izravno reflektira Tschumijevu teoriju "prostora kao događaja".

Tschumijev prijedlog za isključivo drukčiji urbani park unosi brojne apstraktne strukture koje su bez programa, tzv. pripadajuće, crvene *folies* (paviljone). Njihova namjena je vezana za različite rekreacijske aktivnosti parka. Arhitektura paviljona dovodi u pitanje konvencionalnu koncepciju parka kao zelenog otvorenog prostora. Park je koncipiran na način da izražava upravo vlastitu artifičijalnost. Nekoliko tematskih parkova je inkorporirano u shemu, nudeći mjesta otkrivanja, neočekivanih susreta i jukstapozicija između tvorevina potvrđujući time društveni prostor. No za razliku od mjesta u prirodi koja su jednostavno suprotstavljena, ova mjesta društvenog prostora su puno složenija. Naime, realitet društvenog prostora je dualan, mnogostruk. Tschumijevi

crveni paviljoni zapravo otkrivaju mjesta (susreta) društvenog prostora koji postaje događaj.

Tschumi je, osim dizajna paviljona, izradio plan parka uključujući superponiranje tri sustava: točke paviljona, linije staza i ravnine (plohe) sportskih

područja. Sam koncept ignorira osnovne postavke arhitekture definirane kroz povijest – kompozicija, hijerarhija i red. Svaki paviljon je koncipiran kao kocka i destrukuiran, po pravilima preobrazbe: repeticija, distorzija, superimpozicija, prekid i fragmentacija, istodobno isključujući funkcionalne aspekte. Upravo prethodno navedenim jezikom oblika Tschumi iznalazi disjunkciju između arhitektonskog prostora i događaja koji se odvijaju unutar njega, no isti oblici ne negiraju prostor *per se* već ga upravo u svojoj disjunkciji potvrđuju prvenstveno kao odnos.

"Meka" i "tvrda" arhitektura

Metafora Tschumijeva prostora proizlazi iz filozofskih i književnih izvora. Tschumijeva teza da arhitektura treba importirati iz ostalih područja kulture kako bi utjecala na društvo, pridonijelo je arhitekturi koja dovodi u pitanje tradicionalne postulate i kanone koji su postavljeni tijekom povijesti a koja odgovara razdvojenosti, fragmentiranosti prirodi suvremenog svijeta.

Isto kao što arhitektura crpi izvore iz kulture i proizlazi iz iste, tako isto i kultura medija danas formira "novu" arhitekturu na granicama svojih svjetova. U globaliziranoj i umreženoj kulturi 21. stoljeća, Internet se popularno doživljava kao fluidni medij koji

circulira našim planetom u kaotičnim krugovima. Ova cirkulacija informacija podrazumijeva kreativnu moć koja također utječe na arhitekturu, a koja je pak više permanentna po svom karakteru. Globalizirana, fluidna "meka arhitektura" digitalnih medija preplavljuje lokalnu, materijaliziranu i "tvrdnu arhitekturu" naših suvremenih gradova, pri tom stvarajući neodređenu "lebdeću okolinu", granicu između javnoga i privatnoga, kolektivnoga i subjektivnoga, provincijskoga i planetarnoga koja zapravo jest "prostor kao događaj". Gledajući iz ove perspektive, nova arhitektura se formira na mjestu gdje se ta dva svijeta susreću, u nedefiniranom, razbijenom "Nečemu" u kojem komunikativno aktivni korisnici najnovijih *high-tech* dostignuća organiziraju svoje međusobne granice potvrđujući prostor te iste nove arhitekture kao "odnos" i "događaj".

Ikonološki aspekt arhitekture

U "globalnom selu" medija, upravo slike (TV, Internet) a ne urbani prostor ili arhitektura otkrivaju priču o gradovima, građevinama 21. stoljeća uvodeći nas u dimenzije "prostora kao odnosa i događaja". Dodatno, parafrazirajući riječi Jeana Louisa Cohena, veza između arhitekture i tržišta je postala tako jaka i međuovisna da je uspjeh slavni arhitekata uvijek rezultat učinka stvorenog od mikro-krugova simpatizera umjetnosti, i to upravo putem medija. Arhitekti se često u današnjem arhitektonskom sustavu "zvijezda" pojavljuju poput poznatih modnih dizajnera, u potrebi za proizvodnjom i potrošnjom "simboličkog kapitala". Tome ide u prilog i ponovno uspostavljeni naglasak na ikonološkom aspektu arhitekture, koji je pomakao samu profesiju bliže prema strategijama marketinga. A upravo je ista popularnost i tržišna orijentacija odvušla arhitekturu daleko od socijalnih i estetskih pitanja prema svijetu medija i "trendova", te ju je uvela u proces komodifikacije čemu su dodatno pridonijeli suvremeni ekonomski i politički čimbenici.

Bez obzira na to što je očit i neupitan povratak na teorijsku praksu (veza arhitekture i filozofije) o čemu najbolje svjedoči Tschumijevu djelo – gdje se arhitektura suprotstavlja komercijalnom poimanju, ironija je da se arhitektura uglavnom, ipak i naposljetku, odredila u smjeru institucionalnog i medijskog priznanja. ■

Željezne ruske ruke

Trpimir Matasović

Čajkovskijeva posljednja simfonija, kakvom je predstavlja Veronika Dudarova, postaje poprište prave dijalektičke borbe, ali ne između kontrastnih glazbenih odsjeka, nego unutar glazbe same

Uz koncerte Ruskog simfonijskog orkestra pod ravnanjem Igora Štegmana i Veronike Dudarove, te Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije pod ravnanjem Rudolfa Baršaja, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 25. i 27. listopada 2005.

Gotovo mitski status koji uživaju ruski glazbenici uvelike je rezultat visoke kvalitete sustava glazbenog života u Sovjetskom Savezu. U tranzicijsko doba najbolji su se ruski glazbenici, međutim, razmisljeli po cijelom svijetu, a reproduktivna u njihovoj domovini prepuštena je onima koji su ostali. Kvantiteta raznih komornih i orkestralnih sastava posljednjih se godina u Rusiji, doduše, povećala, no kvaliteta je opala. Uz nekoliko još relevantnih ansambala, iznikao je tako i niz onih koji u međunarodnim okvirima prvenstveno računaju na staru slavu ruske škole, premda je kakvoća njihova glazbovanja nerijetko tek blijeda sjena najboljih sastava iz sovjetskih vremena. Sličan je problem i s ruskim dirigentima, čiji je pristup željezne ruke danas već posve pregazilo vrijeme, pa tako najčešće nailaze ili na sastave koji nisu kadri zadovoljiti njihove kriterije, ili pak one koji bi takve kriterije mogli zadovoljiti, ali nisu osobito skloni suradnji s dirigentima-diktatorima.

Beživotnost atraktivnih partitura

Ruski simfonijski orkestar, osnovan u doba Perestrojke, još je jedan u nizu ruskih tranzicijskih orkestara, a u internacionalnim je okvirima prepoznatljiv prvenstveno kroz osobu svoje utemeljiteljice i voditeljice Veronike Dudarove. Ova dirigentica, rođena još u osvit Oktobarske revolucije, već je prije pola stoljeća bila

jednim od glavnih glazbenih izvoznih aduta Sovjetskog Saveza, i nema sumnje da je upravo ona bila i glavni motiv kako Koncertnoj direkciji Zagreb da je pozove u svoj prestižni ciklus *Svijet glazbe*, tako i publici koja je prilikom gostovanja njezina orkestra dupkom napunila dvoranu Lisinski.

No, kada je koncert jednom i počeo, činilo se da će biti riječ, ako ne baš o fijasku, onda svakako o velikom razočaranju. Naime, prvim je trima djelima na programu ravnao asistent Veronike Dudarove Igor Štegman, osrednji dirigent koji je uspio beživotnima učiniti čak i tako atraktivne partiture kao što su Prokofjevljeva kantata *Aleksandar Nevski* i Rahmanjinovljeva *Rapsodija na Paganinijevu temu*. Pritom je orkestar zvučao ne samo neujednačeno i nesigurno nego čak i neuvježbano, a mnogo koristi nije bilo niti od pijanistice Vedrane Kovač, koja je svojom svirkom, doduše, zaslužila ocjenu 5+ iz strojopisa, ali i čistu jedinicu iz nepostojeće interpretacije. Uredno pripremljeni Zbor "Ivan Goran Kovačić" i dobra mezzosopranistica Olga Aleksejeva ostali su prepušteni sami sebi u bezličnoj izvedbi kantate, pa je tako sa Štegmanom sreće imao tek Ivo Josipović, čiji je *Epikurov vrz*, mladenačko, ali još i danas itekako zanimljivo djelo (mnogo više od nekih Josipovićevih recentnijih opusa!), čak i pod Štegmanovim vodstvom za divno čudo zazvučao sasvim pristojno.

Bez i trunke doslovnog shvaćanja

Čekanje se, međutim, isplatilo, jer je za izvedbu posljednje točke na programu, Čajkovskijeva *Patećične simfonije* na podij konačno došla Veronika Dudarova. Njezin orkestar je, doduše, i u tom djelu povremeno zvučao prilično neusklađeno. U tom pogledu, ovu bismo dirigenticu radije čuli s nekim drugim ansamblom – primjerice Zagrebačkom filharmonijom, koja je istu simfoniju na istom mjestu izvodila samo večer prije. No, snaga interpretacije koju donosi Dudarova čini tehničke zamjerke posve irrelevantnima. U njezinu čitanju *Patećične* nema ni trunke doslovnog shvaćanja naslova simfonije, na kojem inače počinju i završavaju interpretacije većine drugih dirigenata. Naprotiv, njeno se čitanje isprva čini izrazito suzdržanim, kalkuliranim, pa čak i hladno mehaničkim. No, malo-pomalo postaje jasno što je ono što ovu izvedbu čini posebnom.

Dudarova, naime, ne samo da izbjegava standardne interpretacijske obrasce nego ih i posve izokreće. Ona tako ne stavlja naglasak na *patećične* melodije, poduprte diskretnom pratnjom, nego upravo suprotno na određeni način *negira* te melodije podcrtavanjem naizgled nevažnih i banalnih pratećih elemenata. Tako u bombastičnoj završnici trećeg stavka upravo vrište beskrvne silazne skale limenih puhača, koje kao da navještauju iskeženu ironičnost Šostakovičevih socrealističkih koračnica. Čajkovskijeva posljednja simfonija, kakvom je predstavlja Veronika Dudarova, postaje tako poprište prave dijalektičke borbe, ali ne između kontrastnih glazbenih odsjeka, nego unutar glazbe same. Poanta *Patećične*, uostalom, i jest oslikavanje rastrzanosti jednog slomljenog čovjeka, i toj podvojenosti Dudarova daje najadekvatniju tonsku sliku. Ta slika nije ugodna – dapače, ona je izrazito mračna i ostavlja grč u želucu nakon izvedbe. No, to je upravo ono što je Čajkovski i htio postići – a Veronika Dudarova u tome mu je pomogla u mjeri o kojoj većina dirigenata može samo sanjati.

Interpretacija nedostojna Mahlera

Jedan od takvih dirigenata je i Rudolf Baršaj, još *polutarac* u odnosu na Veroniku Dudarovu, ali po svim drugim mjerilima već prilično vremenšan glazbenik. Njegove reference su, doduše, impresivne – kao violist je prije više od pola stoljeća bio suosnivač danas već legendarnog *Kvarteta*

tijekom proteklih pola stoljeća, dokazale su suprotno. Među njima se posebno ističe ona engleskog muzikologa Derycka Cooka (zapravo, posljednja od tri njegove verzije), koja je danas već postala relativno dobro poznata na koncertnim podijima diljem svijeta – premda u Hrvatskoj još nikad nije bila izvedena.

Nepotrebna rekonstrukcija

No, Rudolf Baršaj nije bio zadovoljan niti jednom od postojećih verzija, pa se odlučio na izradu vlastite. Naravno, postojeći Mahlerov tekst je dovoljno višeznačan – a ponegdje čak i unutar sebe kontradiktoran i neprecizan – da je moguće pripremiti više jednako legitimnih verzija za izvođenje. Pa ipak, u tom slučaju treba ili pokušati dosljedno slijediti Mahlerov stil, ili pak stvoriti skladbu u kojoj će biti jasno prezentno što je Mahlerovo, a što obradivačevo. Baršaj, međutim, nije učinio ni jedno ni drugo. Za početak, već ni zvukovna slika njegova čitanja Mahlerove *Desete* nema previše veze s Mahlerom, pogotovo ne kasnim. Gargantuanski bi orkestar koji koristi Baršaj možda i mogao koliko-toliko korespondirati sa majstorovom srednjom fazom (posebice *Petom*, *Šestom* i *Sedmom simfonijom*), ali nipošto ne i kasnom (*Deveta simfonija*, *Pjesma o zemlji*). Osim toga, Baršaj koristi i instrumente kojih kod Mahlera nikad nije bilo (iznimno eksponirani ksilofon), ili se pojavljuju sporadično (gitaru, koje ima u *Sedmoj simfoniji*, ali tek u jednoj epizodi).

U orkestraciji je Baršaj zaboravio i na jednu od osnovnih značajki Mahlerova orkestralnog sloga – jer, kod Mahlera je, koliko god velik bio izvodilački sastav, prezentacija glazbene građe uvijek iznimno transparentna, čak i u situacijama kad istovremeno barata s nekoliko različitih a jednako bitnih glazbenih misli. Baršaju, pak, to ne uspijeva čak niti kad barata jednom jedinom temom, kao primjerice u instrumentacijski prenatrpanom prvom scherzu njegove obrade *Desete simfonije*, u kojem mnoštvo limenih puhača više odmaže nego pomaže jasnoći zvukovne slike.

Naposljetku, i ta je zvukovna slika prečesto nedovoljno mahlerovska, a istovremeno previše priziva asocijacije na, recimo, Šostakoviča i Wagnera. A ni u tome Baršaj nije dosljedan – njegova je rekonstrukcija Mahlerove *Desete* jednostavno previše nekonzistentna da bi mogla zaživjeti kao zaseban glazbeni entitet. U tom smislu, čak ni prilično loša izvedba Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije nije nanijela preveliku štetu. Jer, dok postoji Cookeova verzija (i još nekoliko drugih prilično uspješnih), ona Baršajeva jednostavno je – nepotrebna. ▣

Najposjećeniji filmski festival

Krešimir Košutić

Istaknuo bih američko-britanski *Ti i ja i svi koje znamo*. Iako labavo strukturirane pripovjedne cjeline, ono što ga čvrsto drži na okupu je osobeno, izrazito toplo odušje filma, začudno u svojoj jednostavnosti i dobrohotnosti s nizom prekrasno ocrtanih karakternih minijatura. Ne bi me začudilo da se film *Mirande July* prometne i u veliki nekomercijalni filmski hit poput *Izgubljenih u prijevodu* Sofije Coppola

3. Zagreb Film Festival, Zagreb, od 17. do 22. listopada 2005.

Ovogodišnji ZFF potvrdio je kako je, uz Motovunski filmski festival, zasigurno najposjećenije filmsko događanje u nas. Gužve s prošle dvije ZFF-ovske smotre ne samo da se nisu smanjile nego su se skoro pa udvostručile. Na prvoj je ukupna posjećenost filmskih projekcija bila oko petnaest tisuća gledatelja, na drugoj je bila negdje oko sedamnaest, a na ovogodišnjoj se popela na doista zapanjujućih dvadeset i sedam tisuća. Svatko tko voli film morao bi zbog takva interesa publike biti presretan jer to je putokaz i distributerima i filmskim prikazivačima da publika postoji, samo je treba znati privući. I to je ono što se Borisu T. Maticu, organizatoru Festivala, jednostavno mora priznati. Čovjek jednostavno zna kako pridobiti gledatelje, kako stvoriti ozračje u kojem zapravo i nije najpresudnije koji i kakvi filmovi se puštaju.

Prikazivački ekvilibrizam

Jedini pravi "nedostatak" takva, malne, koncertno-stadionskoga događanja leži u dvjema stvarima. Prvo što je takav tip filmskoga okupljanja rastjerao gledatelje srednjega i starijega naraštaja. Publiku ZFF-a mahom čine studenti i

studentice "alternativne" provenijencije. Činjenica jest da je, u kulturološkome smislu, primarna namjera organizatora oživljavanje urbaniteta unutar gradskoga prostora, kao i kulturno dinamiziranje područja središta grada sa Studentskim centrom kao središnjim mjestom zbivanja. I to je neprijeporno postignuto. I hvale vrijedno. Posebice nakon i više od desetljetnoga zatiranja bilo kakve gradske mladalačke živosti. Druga pak stvar koja bi se mogla eventualno spocitnuti tiče se programske koncepcije Festivala. Vezan za prve i druge redateljske uratke, čini mi se da je ipak premalo tragalački usmjeren, a više osvjetljen oko sheme: malo "žestokoga arta", pa nešto blažega, i na koncu, s neizostavnim udjelom "domaćega" (ex Yu) populističkoga filmotvorstva. Ovo treće nekako mi je i najmanje zamjerivo jer ako nešto treba popularizirati onda je to svakako to. I ako nešto treba uočiti, treba to da je nagradu publike odnio Hrvoje Hribar sa svojim filmom *Što je muškarac bez brkova?*. A kada u jednome danu neki hrvatski film pogleda negdje oko tri tisuće gledatelja, broj koji većina hrvatskih filmova u redovitoj kino-distribuciji jedva dosegne u razdoblju od nekoliko tjedana, onda je to zaista najveća moguća marketinška podrška što je domaći film može negdje dobiti. Slično, samo možda u nešto manjoj mjeri, vrijedi i za strane filmove. Svaki film prikazan na ZFF-u, a koji će kasnije biti prikazan na redovitom kino-repertoaru, vjerojatno ima osiguranu barem pristojnu gledateljsku posjetu. I to, dašto, nije loše. No, dok marketinški dio tog konceptijsko-prikazivačkoga ekvilibrizma funkcionira besprijekorno, dotle onaj estetski, otkrivački dio, ipak je donekle zakazao!

Prijeporna Zlatna kolica

Prije nego krenem u analizu filmova koji bijahu prikazani na Festivalu, naglašavam da pogledati tridesetak filmova u pet dana zahtijeva izuzetan psihofizički napor te da će, zasigurno, zbog dekoncentracije, umora i zasićenosti neki filmovi biti oštećeni. Nažalost, budući da se filmska prosudba najvećim dijelom temelji na subjektivnome dojmu, to je – neizbježno!

Glavni dio programa sastojao se od dugometražnih igranih, kratkometražnih igranih, te dokumentarnih filmova.

Brojčano: deset dugih i kratkih te dvanaest dokumentarnih. Po mojem, a i po mnjenju mnogih kolega, program dugometražnih igranih filmova ipak bijaše nešto ispod očekivanja. Festivalski probir kao da se rascijepio točno na pola: pet slabih i pet vrlo dobrih filmova. U prvu grupu zapada, na žalost, i festivalski pobjednik te dobitnik *Zlatnih kolica*, belgijski film *Ledenjak*. Koliko sam uspio načuti, taj film imao je vrlo, vrlo rijetke poklonike. Ni većine kolega po peru nije se previše dojmio. Belgijski film autorskoga trojca najkraće bi se mogao opisati kao svojevrsan filmski i prijemni (receptijski) pokus. Film pripovijeda o ženi koja nesretnim slučajem proboravi noć zatvorena u ledenici. Nakon toga događaja primjećuje se se i muž i djeca prema njoj odnose kao da ne postoji. To je potakne da se otputi od njih te završava u ribarskome mjestu gdje je počinje privlačiti neobičan nijemi mornar. Za njom kreće i muž s djecom koji tek tada počinje shvaćati da ju je dotle uzimao "zdravo za gotovo". Po stilu belgijski film veoma podsjeća na filmove kulturnoga finskoga redatelja Akija Kaurismäkija. Gotovo u cijelosti sastoji se od statičnih kadrova, često višeploških, počesto geometrijske kompozicije kadra, te osobita cjelokupna vizualna dojma koji se postigao snimanjem širokokutnim objektivom. No, po meni, ta stilska neobičnost nije mogla nadvladati nedostatke filma jer koliko god bio ho-timice anarativan i nedijaloški, film ipak mora imati nešto zbog čega će zaokupiti gledateljsku pažnju. A tu je *Ledenjak* najslabiji. Prvenstveno osvjetljen oko gega, priziva pripovjednu logiku crtanoga filma, no, sve u svemu, tek djelomično je zanimljiv – i to je sve! U prijemnome (receptijskome) smislu podosta od toga vrijedi i za *Illuminaciju*, film koji je od žirija dobio Posebno priznanje. Pokazan posljednji dan Festivala, kao zadnji film ovogodišnjega Glavnoga programa, jedini je film od svih prikazanih koji je potaknuo i nešto veći odjev gledatelja iz dvorane. Elegične i skokovite (iako pravocrtne) naracije, pun unutrašnjih monologa glavnoga junaka, djelo je koje, iako mjestimice upečatljivo, ipak nadasve zahtijeva veliku gledateljsku usredotočenost i strpljenje. Nipošto film za kraj natjecateljskoga programa! Od slabijih filmova tu su još: *Napuštena zemlja* – iako prekrasno snimljen (dobitnik je ovogodišnje kanske nagrade za najbolju fotografiju, *Zlatne kamere*, te nedavno dobivene nagrade za najbolji film na festivalu u Bangkoku), za moj ukus je previše artifičijelan; slovensko-hrvatski *Od groba do groba* Jana Cvitkovića, koji se proslavio *Kruhom i mlijekom*, je dobar dok se zadržava na terenu crnohumorne komedije, no prelazak u tragediju krut je, nemotiviran, izvještačen i usiljen; i, na kraju, Hribarov *Što je muškarac bez brkova?* lako je gledljiva, no i još brže zaboravljiva *light* komedija. Treba istaknuti tek to da bi nakon Brešanovih komedija ovo mogao biti uistinu gledan hrvatski film. Za veliku pohvalu je i gluma Zrinke Cvitešić.

Novi Izgubljeni u prijevodu

Od onih filmova koji spadaju u gornji razred kvalitete istaknuo bih američko-britanski *Ti i ja i svi koje znamo*. Iako labavo strukturirane pripovjedne cjeline, ono što ga čvrsto drži na okupu je osobeno, izrazito toplo odušje filma, začudno u svojoj jednostavnosti i dobrohotnosti s nizom prekrasno ocrtanih karakternih minijatura. Ne bi me začudilo da se film *Mirande July* prometne i u veliki nekomercijalni filmski hit poput *Izgubljenih u prijevodu* Sofije Coppola. Iranski *Gorki san* Mohsena Amiryousefija također je iznimno djelo, crnohumorna, ali i duboko egzistencijalna pripovijest o strahu od smrti. A osim što je dojmiv sam po sebi, značajan je i po tome što ukazuje na doista veliku tematsku i kakvoćnu širinu suvremenoga iranskoga filma. *Laku noć, i sretno!* Georgea Clooneyja uspjela je rekonstrukcija novinarske borbe protiv makartizma i prikaz rušenja zloglasnoga senatora. Strogo političan, jedan je od rijetkih suvremenih biografskih filmova koji se u potpunosti zadržava u javnoj sferi, ne ulazeći u osobne i intimne živote svojih likova ako se oni ne tiču i njihova političkoga djelovanja. Vrlo dobri su još i kanadski film *Život s ocem* Sébastiena Rosea, kojem se kao jedina veća skvrna može uzeti to da nevjerojatno podsjeća na proslavljene *Barbarske invazije* Denysa Arcanda, također kanadskoga redatelja s frankofonskoga područja, te izraelski film *Oženiti se brata i sestre* Alkabetz, navlastito prvi dio filma koji je snimljen u stilu *Dogme*, kamerom iz ruke, bez glazbene podloge i na autentičnoj lokaciji (stan); drugi dio filma koji je više u stilu francuskoga simboličkoga modernizma nešto je slabiji i pomalo ideologiziran.

Izvanredni kratki i vrlo dobri dokumentarni filmovi

Za razliku od djelomično kvalitetnog dugometražnoga filmskoga programa, onaj kratkometražni je bio izvanredan. Od deset prikazanih filmova, osam ih je, bez prevelike dvojbe, moglo sasvim zasluženo zaraditi glavnu nagradu. Pobjednik, *Zimski san* Britanca Johna Williamsa svakako spada u tu skupinu.

Pobjednik dokumentarnoga dijela programa, ruski film *Prvi na mjesecu*, je pseudodokumentarac i kao takav trebao je biti u konkurenciji dugometražnih igranih filmova. Inače je dobar. Ove godine dokumentarci su prebačeni u dvoranu SC-a, a gledateljski odziv potvrdio je da je to bio dobar potez. *Prelazeći most: zvuči Istanbula* Fatiha Akina, *Šutka, knjiga rekorda* Aleksandra Manića i *Made in Serbia* Mladena Đorđevića uspjeli su najveću kino-dvoranu u jugoistočnoj Europi ispuniti do posljednjega mjesta i tako potvrditi sve veći suvremeni interes za dokumentarni film, a *Srebrenička sećanja* Suzane Vasiljević ukazati i na veliku snagu dojma koju on može potaknuti. ■

Nagrade na 3. Zagreb Film Festivalu:

- *Ledenjak*, D. Abel, F. Gordon i B. Romy, Belgija – najbolji cjelovečernji igrani film
- *Illuminacija*, Pascale Breton, Francuska – posebno priznanje žirija za dugometražni igrani film
- *Zimski san*, John Williams, V. Britanija – najbolji kratki igrani film
- *U sjeni*, Olivier Masset Depasse, Belgija – posebno priznanje žirija za kratkometražni igrani film
- *Prvi na mjesecu*, Aleksej Fedorčenko, Rusija – najbolji dokumentarni igrani film
- *Što je muškarac bez brkova*, Hrvoje Hribar, Hrvatska – nagrada publike
- *Posljednja pričest*, Ivan Goran Vitez, Hrvatska – nagrada za najbolji film u popratnome programu (*Kokice*)
- *Kolica*, Danilo Dučak, Hrvatska – Red Bull Flash Award
- *Sašavi dvori*, Ana Ogrizović, *Simboli*, Ivica Juretić i *Sređeni*, Emil Matešić – nagradeni radovi na Festivalu prvih

Obilnica u crnom talogu dominacija

Suzana Marjanić

Od dvadeset i dva prijavljena projekta za Treći festival prvih četiri su demonstrirani kao performansi, što dokazuje kako raskrinkavanje dominacija zahtijeva i izravnu re/akciju aktivističkoga tijela

Uz performanse na Trećem festivalu prvih na temu dominacije, od 17. do 22. listopada 2005., SC, Zagreb

Istina, ono što je ostalo nevidljivo na ovogodišnjoj demonstraciji Festivala prvih, a na zadanu temu (pluralnih) *dominacija*, jest dominacija ljudske vrste nad životinjskom s kojom se, na žalost, svakodnevno susrećemo od šetališnoga fetišizma do raščerečenih životinjskih lešina u supermarketima, a od *krvave nedjelje* (23. listopada 2005.) medijski je vidljiva i kao cinička navodna "eutanzija" čijim su sanitarnim značenjem Ministarstvo poljoprivrede i mediji prekrivali stvarnu istinu zavrtnja vratom i strategije "metak u čelo" *peradi* na seoskim domaćinstvima. Navedena nevidljivost zapravo je hoćemo-nećemo logična s obzirom na to da odražava apsolutnu ravnodušnost dominantne većine prema *specifičnoj* dominaciji – dominaciji jedne vrste nad *ne-ljudskom* vrstom, i s obzirom na to da *Hrvatski enciklopedijski rječnik* "dominaciju" definira *samo* kao "vlast, prevlast nad ljudima".

Dominacija ciničke moći na vlasti

Uglavnom, u izložbenim radovima Trećeg festivala prvih dominirala je dominacija cinizma države i moći na vlasti (poslužimo se Sloterdijkovom sintagmom), u okviru koje svakako treba istaknuti multimedijalni projekt *NO EGO* Karmen Dade, koji čini anketa s (utopijskim) pitanjem "Kako uništiti moć?", crne majice s natpisom *NO EGO* (koja se mogla kupiti po cijeni od 40 kuna) i net projekt, dakako, kao parafraza na varijaciju *NO LOGO*. Natpis na crnoj majici, koji je oblikovan u fontu i boji naslovnice knjige *No Logo* Naomi Klein, ujedno djelomično upućuje i na nužnost budističkoga samospaljivanja *EGA*, što ujedno demonstrira mogući odgovor na pitanje-iskaz *zašto je Zapad u svojoj manifestaciji toliko materijalističan, a Istok (naravno, arhetipski) toliko meditativan*. Isto tako, projekt s kombinatorikom riječi *DOM I NACIJA* Jelene Marčetić i Ariane Noršić odražava propitivanje cinizma moći na vlasti. Naime, na tipkovnici su aplicirale crvenu boju kako bi istaknule "morfoloiju iregularnosti" unutar riječi "dominacija" (*DOM I NACIJA*). Inače, u galerijskom postavu bilo je očito i većinsko prisustvo autorica u raskrinkavanju dominacija u svim

spektaklima ciničke moći, a androcentričnu dominaciju sjajno je demonstrirala Slavica Jakobović Fribec triptih instalacijom koja je, među ostalim, uključivala i zrcalo kao središte, izvorište *auto-oltarnoga* triptiha na kojemu je plavom bojom ispisala androcentrične riječi *vršina, kreplost, čednost, djevičanstvo, majčinstvo, brižnost, marljivost*, a crvenom bojom – ženske i feminističko-aktivističke riječi *užitak, strast, moć, ravnopravnost*.

Pritom, od dvadeset i dva prijavljena projekta za Treći festival prvih četiri su demonstrirani kao performansi, što dokazuje kako raskrinkavanje dominacija zahtijeva i izravnu re/akciju aktivističkoga tijela.

Kapitalistički mega-rog obilja

Performansom ironijskoga naslova *Slatki život* Krešimir Bauer, prijatelj životinja (prijatelj 19 mačaka i jednoga psa), anarhist, futurist, sociolog, povjesničar umjetnosti, multimedijalni i konceptualni umjetnik, upozorava kako je samo u Hrvatskoj 170.000 "otkrivenih" dijabetičara s pretpostavkom prema kojoj je još toliko *onih* "neotkrivenih", a pritom dominaciju kapitalističkoga konsumerizma apostrofirao kao neposredni uzročnik "slatkoga života", čija je i sam žrtva. Ili kao što je apostrofirao u svojoj knjizi *Marche aux puces: uvod u drugi dizajn* (2001.): *Obilnica, kako je Senoa nazvao rog obilja, slatki je naslov svih megamarketa koji prodaju sve ono što nam baš nedostaje*. Višesatni performans, koji se odvijao u auli SC-a, strukturiran je kao demonstracija mjerjenja šećera u krvi prisutnima, i navedenim sjedinjenjem umjetnosti i medicinske znanosti Krešimir Bauer izvedbeno je sugerirao kako se umjetnošću može – njegovim riječima – *denuncirati vlastito okruženje*, a rezultate testiranja u okviru socijalno *korisnoga*, primijenjenoga performansa objavio je neposredno nakon mjerjenja. Pogledajmo rezultate testiranja šećera u krvi, što ih je mailom dostavio Željku Zorici Sišu (alias Zabludovskom), inicijatoru i kreatoru Festivala prvih: *Testirano 172 osoba. Povišeni šećer od 7 do 8 mmol/L: 15 osoba. Povišeni šećer od 8 do 10 mmol/L: 7 osoba. Povišeni šećer od 10 mmol/L na više: 2 osobe (12,7 i 14,2). Na ponovljenom testiranju rezultati su gotovo istovjetni! Samo jedna osoba s izmjenjenim šećerom 7,4 mmol/L je na inzulinskom tretmanu (pumpa). Nitko od ostalih nije znao da ima povišeni šećer u krvi. Od ukupno testiranih samo je četrnaest osoba bilo starije od 30 godina. Svi koji imaju povišeni šećer u krvi mlađi su od 30 godina!*

Dominacija vizom

Danas kada Hrvatska na istočnoj granici priprema schengenski režim, što znači da će prijelazi u Zračnoj luci Pleso i na Bajakovu dobiti optičke čitače putovnica kao i mogućnost snimanja registarskih pločica, a oprema za ta dva spomenuta granična prijelaza iznosi 1,5 milijuna eura (usp. *Jutarnji list*, 24. listopada 2005.), naličje ciničke hrvatske stvarnosti razotkriva da se Referentni centar za dijabetes u trudnoći u Petrovoj bolnici nalazi na Odjelu koji je sagrađen 1918. i, naravno,

Slatki život, 3. festival prvih, K. Bauer, performance

neprimjeren je za boravak trudnica dijabetičarki.

Marija Krstić i Bojan Dimitrijević/Q.T. (Srbija i Crna Gora) interaktivni multimedijalni performans *Aplikacija za šengen vizu* vizualizirali su kao reakciju na projiciranje dominacije oko dobivanja viza koje su uvjet za izlazak iz zaparložene ne/kulturne sredine, a takve ne/kulture, nažalost, dominiraju Balkanom kao i njegovim navodnim "predzidom". Performans simulira proceduru apliciranja za *schengensku vizu* tako da i sama publika proživljava administrativnu torturu, s kojom se, kako ističu, umjetnici u Srbiji suočavaju svaki put kad žele kulturno iskoraciiti izvan granica ne/kulture. Putovanje publike-potencijalnih kandidata kroz trajan proces mogućega dobivanja vize odvija se kroz nekoliko postaja kroz koje inače prolazimo kada se nalazimo u realnom, trpnom stanju u *očekivanju vize*. Prva postaja označava ulaz u kojemu publika čeka u redu i pritom istovremeno ispunjava *zahtjev za izdavanje schengenske vize*. Drugu postaju čini šalter na kojemu kandidati mogu predati ispunjene zahtjeve i pritom dobivaju brojeve koji određuju redosljed njihova ulaska u ambasadu (ili veleposlanstvo). U trećoj prostoriji ili zamračenoj čekaonici, kojom dominira treptajuće neonsko svjetlo na izmaku snaga, potencijalni kandidati očekuju (sada u stanju beskonačnoga sjedenja) mogućnost dobivanja vize, a u društvu žive skulpture začahurenoga nagoga kandidata (pokojnika) koji se i dalje nalazi u *trpećem* stanju očekivanja. Četvrti prostor označava sudnicu u kojoj mladić, koji je dolepršao iz manirističko-baroknoga razdoblja, odlučuje o pravu prolaska, a uz pomoć savršene mjere *izgubljene cipelice*. Naime, propušteni kandidati trebaju učiniti nemoguće tako da pokušaju navući malu dječju papučicu, cipelicu na lijevu nogu (navedenom dimenzijom moguće je obuhvatiti samo palac i nožni prst do njega), i pritom odbijeni kandidati dobivaju pečat zabrane na ruci koji ih etiketira *nečistom* socijalnom kategorijom. I posljednja postaja performansa *Aplikacija za šengen vizu* otvara kuću straha za kandidate koji nisu prošli test. Ili kao što navode autori performansa: riječ je o "uspomenama na upečatljive događaje iz naše novije historije". Naravno, kroz sve navedene postaje/prekretnice ciničke birokracije moći na vlasti vodi nas hostesa *iliti* lijepa i zamamna đavolica u školskoj ili možda pionirskoj uniformi.

Majice/a s identitetima i likom Josepha Beuyasa

Ivana Percl i Haris Rekanović projekt *U vlastitoj (o)sobi* vješto su osmislili kao spojnicu instalacije, performansa i videorada, u kojemu je dominirala instalacija skulpture nage crkinje u invalidskim kolicima ili kao što ističu autori: "ONA je također Crkinja, Gluhonijema,

Lezbijka, Muslimanka i Socijalni Slučaj", što Ivana Percl izvedbeno demonstrira postavljanjem crnih ploča s bijelo ispisanim navedenim manjinskim socijalnim etiketama oko vrata skulpture-*socijalnoga slučaja*, a identifikaciju sa skulpturom demonstrira majicama na kojima ima ispisano po jednu od navedenih atribucija. Pritom ponosno i dostojanstveno (reklo bi se – uzdignuta čela i pogleda) škarama reže svaku pojedinu majicu s određenom etiketom *socijalnoga slučaja* (npr. crkinja, lezbijka) koje nosi poput nametnutih, ali jednako tako i izabranih lukovica na torzu. Drugi dio performansa – nakon spomenute izvedbene demonstracije rezanja i razotkrivanja pluralnih identiteta, a koju je pratio Haris Rekanović čitanjem iskaza (o identitetima) Audre Lorde (navodim dio: *Zato što sam žena, zato što sam crkinja, zato što sam lezbijka, zato što sam to što jesam – crkinja, ratnica, pjesnikinja koja radi svoj posao i koja je došla da vas pita da li i vi radite svoj?*) – čini projekcija videorada koja prati faze nastanka izložene skulpture, a uz glazbenu pozadinu neobično divne Björk.

Gloria Oreb u performansu *Hello* kombinira videozid na kojemu je projicirana intima njezine spavaće sobe, zvučnu kulisu pjesme *Hello, I love you* The Doorsa (ujedno, vrijeme trajanja navedene pjesme određuje trajanje performansa) i živu izvedbu *sebe* kako nesputano pleše ispred videozida intime. Pritom na sebi ima majicu s likom Josepha Beuyasa, koja je – kako je navela u opisu projekta – u drugoj minuti trajanja videa trebala *dominirati* projekcijom. Ipak, navedena se dominacija nije ostvarila. Plesni performans, a koji je Gloria Oreb odredila kao videoperformans, njezinom autointerpretacijom umjetnost, spol i pop kulturu svodi na istu razinu. Inače, riječ je o umjetnici koju, primjerice, pamtim po zanimljivom performansu/instalaciji *A4* (2001.) kada je na vratima WC-a Galerije SC-a oslikavala znak hermafrodita kao arhetip božanske jedinosti.

Žiri predstavnika udruga

Svakako navedimo i nagrađene: riječ je o Ani Ogrizović s dječjom predstavom *Šašavi dvor*, Ivici Juretiću s instalacijom *Art brut: Simboli* i Emilu Matešiću s dramom *Sređeni*. Ukratko i zaključno: Festival prvih, doista, poništava dominaciju ponekad nedodirljivih umjetničkih krugova, a žiri Festivala činili su predstavnici udruga (Bajro Bajrić iz Udruge Romi za Rome, Angel Naumovski – voditelj udruge "Kazalište, vizualne umjetnosti i kultura gluhih – DLAN", te Bosiljko Domazet, inače kao državni službenik poznat kao "doktor za udruge") koje su osuđene da se odupiru ciničkim dominacijama dominantne većine koja, iako *čujuća*, apsolutno je gluha za probleme onih koji još tragaju za pravom na priču o vlastitoj istini. I to svakodnevno. ■

Trust your desires ili performativni izbor same sebe

Ivana Percl

Žensko tijelo oduvijek je predmet požude, ali oduvijek i predmet ismijavanja. Žensko tijelo uvijek je tu, *na raspolaganju*, iskorištavano u svrhu tuđeg zadovoljstva, u svrhu tuđih naslada, uvijek objekt, a tako rijetko izvor samozadovoljstva

Tekst je (auto)refleksija instalacija/performansa/videoa U vlastitoj (o)sobi, Ivane Percl i Harisa Rekanovića, prezentiranog na Festivalu prvih 2005.

Tekst je posvećen maloj Nini koja je 22. 10. 2005. tek došla na svijet.

N e postoji ništa gore od neostvarenih snova. *Trust your desires*, natpis na crtežu koji sam jednom dobila, skinut s Interneta, pohranjen na USB-u, printam ga kad god stignem i lijepim gdje god mi se pruži prilika. Nekome će možda jednom dobro doći, tako slučajno, nalijepljen na nekoj fasadi u gradu.

Već dugo razmišljam kako nam je većina identiteta nametnuta, bilo od drugih ili nas samih. Nije čovjek uvijek sam sebi najbliži, to je mit. Želimo i trebamo blizinu i razumijevanje drugih da bismo se osjećali više svojim. Zato nisu svi naši identiteti *naši*. Ono što identitete dijeli na pozitivne i negativne je *odabir*, dakle jesmo li određeni identitet odabrali ili nam je nametnut, pa se često grčevito borimo da ga negiramo. Ili, pak, jesmo li neki identitet jednostavno izmislili? Bitno je da u njega čvrsto vjerujemo, da ga doživljavamo kao svoj i da se u njemu/s njim dobro osjećamo.

Oduvijek me oduševljavala pokretačka snaga ljudi kojima su (manjinski) identiteti višestruko isprepleteni, nerijetko vrlo zamršeno, naizgled kontradiktorno, a zapravo samo na način koji društvo ne doživljava kao najpoželjniji. Poigravajući se identitetima, gotovo opsjednuta njima, dugo sam čekala priliku da se tom temom pozabavim i javno. Prilika se pojavila spontano i, usprkos iščekivanju, iznenadno. Bila je to meni intimno vrlo draga manifestacija – *Festival prvih*, listopad 2005. u Zagrebu. Još od prošle godine: toplina ljudi koji su okupljeni oko festivala, pružanje prilike *svima* koji žele nešto angažirano reći... Ovogodišnja tema *Dominacije*, koja je najavljena još prošle godine, pokazala se kao plodno tlo za slojevito razmišljanje o tome kako što jednostavnije iznijeti ovu temu isprepletenih identiteta, i s tim ciljem još jednom aktivistički izložiti svoje tijelo, kao i tijela drugih, iskazati svoje identitete, kao identitete drugih, svih nas zajedno, zasebno i u interakcijama.

Rađanje jedne žene

Konačnu odluku o prijavljivanju Takvog Nečeg za *Festival prvih* donijela sam tijekom jednog putovanja, kad se ispred mene stvorila jedna slika. Slika Nje, žene s nizom manjinskih identiteta, koja sjedi u invalidskim kolicima, sama, nasuprot svijetu koji nije sama izabrala, kakva nije sama izabrala. Slika je bila vrlo dinamična, iako se Ona nije mogla kretati. Vidjela sam Nju u parku pokraj kuće, u gradskoj vrevi, kako pokušava migoljiti između bezobzirno parkiranih automobila, na demonstracijama, u centru za socijalnu skrb, u svom stanu, u svom krevetu, u sebi... Ona je bila sklop mnogih frustracija, strahova i noćnih mora, ali isto tako i mojih želja, nastojanja i aktivističkog erosa. Slušala sam njezine misli, mislila sam njezinim nijemim jezikom, plesala sam njezinim unutrašnjim ritmom, otkrivala njezine identitete, i one izvana primjetne i one skrivene, nikad glasno izrečene.

Ideja je postajala sve jasnija, minijatura u svijetu kao minijatura svijeta. Njezina bol bila je i moja, njezino oduševljenje malenim pomacima u emancipaciji žena bila je i moja. Tako je Ona napokon dobila oblik, napokon postala osobom. Ali prvo u misli i u osjećaju. Fizički je nastala, utjelovila se, tek nedavno, neposredno prije *Festivala*, brižno vođena rukom umjetnika, od gipsa dobivenog u bihačkoj bolnici. Njezini identiteti najprije su bili zamotani u ambalažu, njezino tijelo izronilo je iz amorfnog gipsane mase koja inače služi za oporavak nećijih slučajno slomljenih kostiju, stopala i ruku, iščašenih ramena... Ona se rađala, ona je sebe rađala. Transfer ideje između mene i umjetnika, a onda između njegove zamisli i djela, bio je kompleksan, ali ne i težak. Ona je iz mašte i neoblikovanog materijala nastajala upravo onako kako sam je i ja sama polako gradila. Nastala je ne tako jednostavnim lijepljenjem sloja po sloja gipsa po tijelu *poznate* žene, po njezinim oblinama koje su kasnije tvorile prekrasnu figuru jednostavnog, nedotjeranog, društveno nepoželjnog tijela, tijela koje je odavalo slobodu odabira, tijela koje je odisalo ljubavlju i poštovanjem prema sebi samoj. Moji neprestani telefonski pozivi, ponekad besmisleni i dosadni, prekidanje tjeke umjetnikove kreativne energije, grčeviti vapaji da mi se opiše Njezin trenutni oblik, beskrajna pitanja oko detalja položaja nepokretnih ruku i nogu, oko izraza Njezina lica, isprobavanja idealnog sjedećeg položaja u invalidskim kolicima, a sve to putem telefonske žice, između dva grada, s dvije strane nedavno postavljene granice, koja je proizvoljna kao i svaka druga postavljena granica.

Njezini asistenti

Uzbuđenje me pratilo iz dana u dan, ugodan osjećaj iščekivanja i sreće, ali i osjećaj gorčine, tjeskobe i straha, pomisao kako ću uskoro sresti Nju, onakvu kakvu sam je godinama zamišljala, nepokretnu, crnu, gluhonijemu, kratke kose, i nepoželjnu u svim poželjnim kontekstima; meni, pak, prelijepu i nevjerovatno ponosnu.

Slika Nje, žene s nizom manjinskih identiteta, koja sjedi u invalidskim kolicima, sama, nasuprot svijetu koji nije sama izabrala, kakva nije sama izabrala. Slika je bila vrlo dinamična, iako se Ona nije mogla kretati. Vidjela sam Nju u parku pokraj kuće, u gradskoj vrevi, kako pokušava migoljiti između bezobzirno parkiranih automobila, na demonstracijama, u centru za socijalnu skrb, u svom stanu, u svom krevetu, u sebi...

Srele smo se tek koji dan prije izlaganja njezina nagog tijela na festivalu koji svojom jednostavnošću i spontanošću osnažuje tek iznikle ideje, prepuštajući im otvoren prostor za akciju i reakciju. Predstavljena je u pomalo turobnoj atmosferi, u polumraku, uz umjetnikovim glasom *oglasene* identitete i isječke iz tekstova Audre Lorde, Njezine *sestre* autsajderke. Predstavila se tek s dijelom svojih vidljivih i nevidljivih identiteta, uz muzički urlik Bjork: *and if you complain once more, you'll meet an army of me...* Otkrila je javnosti da je crkinja, gluhonijema, socijalni slučaj, muslimanka odabirom, invalidkinja i lezbijka, osluškujući tišinu oko sebe, jer je to jedino što je mogla uopće ikada i čuti. Nas dvoje *njezinih asistenata*, pomno smo pratili njezine potrebe, njezine želje, nastojali smo da prenesemo gledateljicama i gledateljima, slušateljicama i slušateljima njezinu poruku, onu koju je toliko dugo spremala javno reći, nikad spremnija, nikad bolnije otvorena. Žensko tijelo oduvijek je predmet požude, ali oduvijek i predmet ismijavanja. Žensko tijelo uvijek je tu, *na raspolaganju*, iskorištavano radi tuđeg zadovoljstva, u svrhu tuđih naslada, uvijek objekt, a tako rijetko izvor samozadovoljstva.

Sloboda

Festival prvih pružio je i Njoj i nama, autorima rada, priliku da probijemo barijeru dominacije straha i skrivanja, moći i nemoći, velikih i malih, važnih i nevažnih, otkrivenih pred masama, golih i izloženih, bolesnih i drukčijih, u bilo kojem smislu. Njezin unutrašnji glas progovorio je i za druge. Ona je oslobođena. I sada više nije toliko važno na koji je način istupila javno pred ljudima, onako vječito sama, gola i crna, sanjajući strastveno žene, socijalno bez potpore, *krive* vjeroispovijesti... koliko je važna Njezina sloboda dok sjedi prekrivena najlonom u mom podrumu, čekajući neku novu priliku, neki novi *Festival prvih*.

Hladni pisac na toplim morima

Boris Beck

U cijeloj predstavi ZKM-a jedino vještica i Pjer Meničanin (kao jež/vlasulja) slobodno iskazuju animalnost i zato su najbolji od svih. Nije slučajno ni da oni jedini imaju noge: repovi su nešto na što se ostali spotiču i tako umjesto vitalnosti vidimo kilavost

Uz *Malu sirenu* Hansa Christiana Andersena i redatelja Robert Walti, ZKM

Nakon što sam nedavno pogledao *Palčicu* Roberta Waltia u Zartici, bilo mi je drago da je netko napravio lijepu predstavu za djecu umjesto da rasteže Andersena po stražnjim stranicama nedjeljnih novina i raspravlja o tome je li bio homoseksualac ili ne i koliko je puta masturbirao; ali *Palčica* nije *Mala sirena*, a njezina skromna produkcija ne može se usporediti sa ZKM-om.

Dok je *Palčica* hrabra i snalažljiva djevojka koju samo zbog malena rasta vuku od jednog dogovorenog braka do drugog, iz čega se izvlači zato što je dobra srca, *Mala sirena* strašno je komplicirano biće. Jedan je problem što je pod vodom bespolna pa tek s nogama dobiva i ono što se ne spominje, a nalazi se između njih. Krv povezana s njezinim hodanjem (to jest s nogama, to jest sa spolovilom) jest menstrualna krv, ali je u ZKM-u prikazana s malo crvene boje na plastičnim krugovima i tako je jedno od dva žarišta priče ostalo prikriveno. Drugo je žarište te elipse duša: *Mala sirena* ne voli Kraljevića samo zbog njege nego i zato da stekne neumrlu dušu. Andersen je u *Maloj sireni* na tankom ledu: Kierkegaard ga je upozoravao da neostvarenu žudnju (za muškarcima) ne projicira općenito i da ljubav ne mora biti samo propast, da je dakle sebe preporučio u sirenu.

Da je *Mala sirena* ZKM-a predstava za djecu, nitko ne bi tražio Andersena u njoj; ali kostimi Ane Savić-Gecan i scenografija koju potpisuju Tina Gverović i Ben Cain namijenjeni su odraslima – moja se šestogodišnja kći tresla od straha kad je došla Urša Raukar kao Morska vještica, a sedmogodišnji je sin žmirio kad su počele letjeti strelice ili se projicirati pruge, toliko su bili intenzivni efekti. A Andersen se zbilja upisao u *Malu sirenu*: na svojim jednodnevnim izletima jedna je sestra završila na ledenoj santi, a druga na obali s palmama gdje rastu četruni; takav klimatološki oksimoron objašnjava Andersenov put u Italiju na koji se često referira u pričama. Italija je i poprište njegove priče *Sjena*, pogodnije za proučavanje eventualne

homoseksualnosti. U njoj se piscu sa sjevera dogodila nezgoda pa je ostao bez sjene; ta je sjena poslije zadobila tijelo i bogatstvo te angažirala siromašnog pisca da mu bude sjena. U tom opsesivnom odnosu dvojice muškaraca Sjena, koja je zadržala sposobnost šuljanja, kaže da je vidjela najnevjerojatnije zlo koje su činili muškarci, žene i djeca kad su bili sami i izgovara kobnu rečenicu: "Da sam pisao u novine, eh, što bi se čitale". Odnos Sjene i Pisca neizmerno je intenzivniji i od Sjenine ljubavi prema Kraljevni i od čežnje Pisca prema Poeziji otjelovljenoj u tajanstvenoj ljupkoj djevojci.

Prirodno veselje

Homerotski elementi mogu objasniti melodramatski zaplet *Male sirene*: u njemu je Kraljević prikazan kao smušnjak koji ne uspijeva pročitati ljubav u očima nesretne djevojke pa zaključujemo da je i nije bio dostojan. No neuzvratarena ljubav samo omogućuje uspon male sirene od animalnoga preko ljudskoga do nebeskoga. Podvodna bića nemaju dušu i ne znaju za Boga; Agamben takvo stanje naziva *prirodno veselje* – a dolje se zbilja živi dugo i veselo – dok izbrisnost iz Božjeg uma smatra nečim najstrašnijim. *Melius esse quam non esse* – bolje je postojati nego ne postojati, kaže Toma Akvinski. Eto zašto se u *Maloj sireni* nikad ne spominje mogućnost gubitka duše i pad u Pakao – to nije priča o spasenju, nego priča o borbi za postojanje, tj. strah od toga da se ne postane morska pjena.

Život po tijelu koji vodi u smrt, ispraznost svega stvorenog, patnje sadašnjega vremena koje nisu ništa prema budućoj slavi, uništiva nada i duh koji nadživljuje tijelo – sve to nisu rečenice iz *Male sirene* nego iz Poslanice Rimljanima. *Mala sirena* je veliki životni gubitnik: odrekla se obitelji, bezbrižnih godina i dara govora, a zauzvrat je dobila neizdržive bolove, potpunu samoću i odbijanje u ljubavi. *Mala sirena* ispala je iz prirodnog poretka kada je spriječila Kraljevićevo utapanje; svoj potpuni krah mogla je ublažiti zločinom, ali nije htjela: "Ako li pak Duhom usmrćujete

tjelesna djela, živjet ćete", kaže sveti Pavao. *Carevo novo rubo* je priča (ili bi mogla biti) o svećenicima koji uzimaju zlato, a prodaju transcenciju koje nema; u *Velikom i Malom Nikoli* crkvenjak je preljubnik, prevarant, pijanac, žderonja i bogataš; čak je i *Djevojčica sa šibicama* ambivalentna – nije jasno je li dobra baka samo priviđenje ili ne. Andersen definitivno nije crkveni tip; ali u *Snježnoj kraljici* eksplicitno spominje Boga koji je nadmoćan demonskoj poruzi. I fiks ideja Male sirene, i *dvoje njih bit će jedno tijelo*, uzeta je iz Evandelja.

Pregrizao jezik

Andersen ima još jednu priču o čovjeku sa sjevera koji odlazi na jug i priča priče. U *Letećem kovčegu* sin trgovca zavodi mladu sultaniju pričama, a na dogovoreno vjenčanje ne dolazi zbog kvara na letećem kovčegu i tako se ispunjava proročanstvo djevojci da će biti nesretna u ljubavi; vječno nesretan ostaje i pričopričalac: nakon ljubavnog sloma "obilazi svijetom i priča priče, samo što mu nisu više onako vesele". Teorija da je *Mala sirena* Andersen, a ukradeni jezik njegovo prešućivanje ljubavi/žudnje prema muškarcima nije bez vruga, jedini je problem što umjesto jedne tajne sada imamo njih mnogo: ne samo da ne znamo tko je zagonetni kraljević kojega *Mala sirena* obožava u liku mramornog dječaka, i je li Andersen *pregrizao jezik* da o tome ne bi pisale novine ili da ne ispadne iz Božjeg uma, nego ne znamo ni je li to on znao. Pričanju priča tako i dalje ostaje zagonetno suprotstavljena šutnja. I Postojani kositretni vojnici ustrajno je prešućivao svoju ljubav, a šutio je i učenjak da je samo sjena sjene – kada je zaprijetio da će reći istinu, Sjena ga je dala ubiti. Govor je za Andersena i smrtonosan i spasonosan. U ZKM-u je, kao i u *Palčici*, tekst uzet u cijelosti, sa svim nespretnostima i arhaizmima; zato su izbačene zadnje rečenice koje apoteozu Male sirene povezuje s dječjom radošću – tristo godina koliko joj treba do ulaska u Božje kraljevstvo skratit će se ovisno o osmjesima koje će izmamiti djeci dok kao zračni duh prolazi uz njih.

Neumjesni songovi, pravi živi gitarist na pozornici i brodovi na glavama sirena pretvorili su *Malu sirenu* u predstavu kakvu bih očekivao na godišnjici T-Coma za VIP uzvanike ili – u topless varijanti – u Crazy Horseu

Uzlazak Male sirene uvijek je uzlazak prema suncu; Andersen je Poeziju našao baš na jugu, a nije nevažno ni što junak iz *Letećeg kovčega* u Tursku odlazi u kućnoj haljini i papučama te što tamo svi hodaju tako ulicama. Znači li taj izvrsni svijet, u kojem je privatno postalo javno, da se smije i činiti ono što se skrivalo? U tom moru prešućenih stvari Morska vještica predstavlja otok sigurnosti – ona zna tuđe želje, a zna ih i ostvariti. U cijeloj predstavi ZKM-a jedino ona i Pjer Meničanin (kao jež/vlasulja) slobodno iskazuju animalnost i zato su najbolji od svih. Nije slučajno ni da oni jedini imaju noge: repovi su nešto na što se ostali spotiču i tako umjesto vitalnosti vidimo kilavost; isti je problem imao Walti i u *Palčici* u kojoj Lucija Šerbedžija glumi klečeći da bi bila manja, što žustru i sorbenu curu svodi na grotesknu i invalidnu kreaturu.

Vječna noć bez misli

Neumjesni songovi, pravi živi gitarist na pozornici i brodovi na glavama sirena pretvorili su *Malu sirenu* u predstavu kakvu bih očekivao na godišnjici T-Coma za VIP uzvanike ili – u topless varijanti – u Crazy Horseu; ali T-Com i Crazy Horse nisu nešto što preferiram u ZKM-u, a praznina spektakla samo je istaknula koliko je neuspjelo uprizorenje i priče o prešućenoj homoseksualnosti – koja se dvaput neuspješno očituje i to dvama falusnim simbolima, jezikom i nožem – i priče o težnji prema Bogu i o onima koji umiranjem stječu više nego što gube. Da je *Mala sirena* bila manja, i djeca i odrasli više bi profitirali od borbe podvodne princeze da izbjegne vječnu noć bez misli. ■

Preživljavanje najparazitskijih jedinki

Dario Grgić

Svijet uhvaćen u njegovu posljednjem trenutku, prije nego se uruši u sebe otopljen vrućicom sudnjega dana, njegova posljednja snimka rađena rukom koja ga, unatoč posvemašnjem njegovu smrdežu i karikaturnosti, jako, jako voli

Matthias Zschokke, *Novi susjed*, s njemačkog prevela Štefica Martić; Durieux; Zagreb, 2005.

Matthias Zschokke švicarski je pisac i sineast koji je prije nekoliko godina u organizaciji veleposlanstva svoje zemlje i Goetheova instituta imao mini turneju po Hrvatskoj. Znao kako takva gostovanja izgledaju: dočeka vas ekipa s nekog faksa, najčešće Filozofskog, književnik malo čita iz svojih djela, a okupljeni studenti plus pokoji dodatni profesor – iako vjerojatno ne razumiju baš najbolje što se u zraku događa, o čemu to autor tako gorljivo ili tako šaputavo uzdiše – s vremenom na vrijeme zapljescu. Poslije slijede aperitivi, u boljim prigodama i švedski stol: atmosfera kao u *body building* klubovima, gdje je veliki mišić ferment društvenosti. Ovdje na mjesto velikog mišića ponekad dostaje imati naočale, iako ni one nisu nužne. Sljedeći dan organizira se i nešto "ozbiljno" da gost vidi kako i mi imamo majstore za kosi benč. Zschokke je bio počašćen temom *Književnost, jezik i nacija*: i sami odmah, osluhnete li ovaj naziv, osjetite svu širokogrudnost i čovjekoljublje organizatora takvih posijela.

Sve vidi, sve čuje, sve nanjuši

Dodeš iz Švicarske, čitaš pred ljudima koji jedva da su čuli za tebe, onda te okruži gomila tipova s naočalama bez dioptrije, malo ti je to čudno, ali dobro; svi trepću kao onaj njihov redatelj, ne možeš se sad sjetiti kako se zove, ali se jednoga možeš odmah sjetiti, jedne stvari zapravo: da ove ljude opisuješ, ili da o njima pokušavaš napisati priču, u njoj bi se gotovo sigurno pojavili nazivi nekih pasa, i to ne bilo kakvih, nego točno određenih vrsta; npr. koker španijel, špicl, pudl, pekinezer, patuljasti šnaucer. U mladosti te nerviralo to tvoje skretanje iz prirodnog slijeda reakcija. Uvijek nešto što može izgledati i kao zloba, kao resentiman. Čak i kada bi te čitao netko dobroćudan na starinski način, neki npr. dobrovoljni davatelj krvi, tko zna što bi bilo da vidi što ti u svojim prozama radiš nižem činovničkom sloju, recimo. Možda ne bi uhvatio taj tvoj empatijski dio, eho apsurdna koji huči oko ljudskih glava, onu tragikomiku uključenu u sve što nam se događa, od velike nužde pa

sve do velikih osjećaja, ili velikih misli. Materijaliziranih ponekad u velikoj književnosti, a ponekad u blizini velike književnosti, u tekstovima poput Bernhardovih, pa možda i Kafkinih, svugdje gdje autorova ruka nenadano sklizne od lika prema njegovoj grbi, ostavljajući tog trenutka sve ostalo. "Jadni likovi", zapisao si na jednom mjestu, "žive za poantu, što me čini nepovjerljivim". No, ako si dobar čitač, a to k tome moraš negdje i približiti, te ti se konstrukcije ugnijezde u svijesti, ondje puste korijenje i potjeraju nove izdanke. "Ja starim a on se sa mnom raspada". No poanta je nešto što se može i naknadno učtavati, čak i u literaturi koja se tako sladostrasno prepušta olfaktivnim efektima.

Zschokke "sve" vidi (ili sve "vidi"????), sve "čuje", sve "nanjuši". Osobito ono što se ne vidi. Da pucaš od zdravlja, ali da si zapravo truo. Da si genij, ali zapravo nakaza. Da si čovjek, ali zapravo gnom. Da si sretan, ali zapravo nisi ti sretan. Da se smiješ, ali te tvoje oči slavuju u kavezu. I tako dalje.

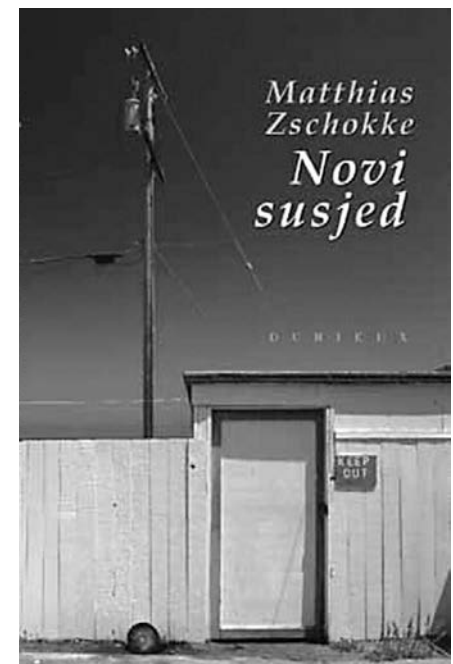
Imaginarni muzej nakaza

Kundera svoju *Besmrtnost* počinje opisom gradnje književnog lika i kaže kako oni obično nastaju iz jedne karakteristike, jednog momenta, ili čak jednog pokreta. Zschokke je sav zadržan u tom jednom pokretu koji dodatno leđi gomilanjem dojmova i slika, koji preparira za nekakav imaginarni muzej nakaza kao prirodnih posljedica uobičajenih oblika socijalizacije. Takav je prostor u kojemu prebivamo, sve je nahereno, ali neće pasti: "...kuća se ne ruši nad nama; sve stoji, gradovi su kulise u kojima nedostaje jeka; miris stvari je ispario; vjeter je nestao; cijeli okrugli svijet bez ikakva je sadržaja." A snažni pojedinci pucaju pod svima koji se o njih "vješaju", bez nade u ikakvu drugu sudbinu; nekakav obrnuti darvinizam koji omogućuje preživljavanje najparazitskijih jedinki. Jedan lik "tako je čvrsto stajao na svojim nogama da su neki dobivali želju da se na njemu odmore, kao na suncem obasjanoj stijeni... Tako se nečija želja da se nasloni na Balza očitovala više kao gurkanje i podmetanje. Svi su ga pokušavali izbaciti iz ravnoteže."

Lako ga je zamisliti. Zschokke. Iako nije lako pisati kako on piše, njegova optika, njegova fina mašinerija, pincete kojima dodiruje stvarnost, kojima bira riječi, odmah su uočljive. On piše u bijelom mantilu, i prije pisanja četrnaest je puta oprao ruke. Želi biti što točniji, što bliži onome što se ne vidi. Želi pomno "sažeti godine i iz njih muljati priče o smrti, ljubavi, očaju i neshvatljivim događajima." I on zaista u svoju literaturu drobi sve, po naizgled istom onom grubom principu prema kojemu čobani prave čobanac, ali za rezultat nema takvu jaku hranu nego pikantne delikatesne sendviče, na samoj granici velike virtuoznosti.

Za ulazak u svijet u kojemu prebivaju somovi dugi deset metara, poput Musila, koji je u svojim prozama zahvaćao sličan milje kao Zschokke, potrebno

On piše u bijelom mantilu, i prije pisanja četrnaest je puta oprao ruke. Želi biti što točniji, što bliži onome što se ne vidi. Želi pomno "sažeti godine i iz njih muljati priče o smrti, ljubavi, očaju i neshvatljivim događajima"

je imati pluća koja mogu nahraniti tako kompleksan i hiperdimenzioniran krvotok, i potrebno je, naravno, ne imati televizor, ili mp3 plejer, no ostalo, embrionalno kao da je opet tu: ista mrzovolja, nastanjena i kod još jednog južnijeg susjeda, Thomasa Bernharda, samo što na mjestu gdje Bernhard udara pamfletizmom u esencijalnom obliku, Zschokke stavlja spomenutu olfaktiku, boje, mirise i zvukove, ali sad već u podmaklom stadiju degeneracije. Svijet uhvaćen u njegovu posljednjem trenutku, prije nego se uruši u sebe otopljen vrućicom sudnjega dana, visokom temperaturom smaka svijeta, njegova posljednja takoreći snimka rađena rukom koja ga, unatoč posvemašnjem njegovom smrdežu, unatoč njegovoj karikaturnosti, jako, jako voli. ■

HRVATSKI BAROJNI ANSAMBL

Hrvatski glazbeni zavod, nedjelja 6. studenog 2005. u 20 sati

Le Parnasse français

Solisti: **Tamara Felbinger**, sopran; **Ivana Kladarin**, sopran
 Dirigent: **Saša Britvić**
 Program: J. Ph. Rameau

Koncertna direkcija Zagreb
 Zagreb Concert Management
 Kneza Mislava 18 | HR - 10000 Zagreb
 tel: +385 (1) 4501 200 | fax: +385 (1) 4611 807
 www.kdz.hr

Parovi i desetljeća

Grozdana Cvitan

Pisma likovnog kritičara iz zadnjeg desetljeća njegova života ono su što je moguće očekivati: podvlačenje crte i sagledavanje vlastita djela, kronika sjećanja

Radoslav Putar, Pisma J. V.: Kratis; Zagreb, 2005.

Epistolarna knjiga, realna, ali i sjetna, često pisana jezikom u kojem se prepoznaju elementi pet stotina godina starog poetskog izričaja hrvatskih pjesnika, imitacija izvornika ili sjeta refleksije, smješak u prolazno – intima otvorena na uvid pitanjima što ih jedno prijateljstvo i smiraj života mogu postavljati u kontekstu umjetnosti knjiga su *Pisma J. V.* Autor pisama, povjesničar umjetnosti Radoslav Putar, obraćao se slikaru i prijatelju Josipu Vaništi, a njihovo tiskanje svojevrsno su drugo desetljeće nazočnosti pokojnog likovnog kritičara među čitateljima. Naime, zasad je od cjelokupne Putareve ostavštine objavljen u knjizi tek izbor

njegovih likovnih kritika, studija i zapisa nastalih od 1950. do 1960., a pisma Josipu Vaništi napisana u zadnjem desetljeću Putarova života, od prosinca 1981. do veljače 1992., dva su prozora na zgradi života koja kao odškrinut pogled u interijer više izaziva na uvid nego što ga pokazuje.

Pisma Josipu Vaništi asocijativno proizlaze iz Gorgone, da bi se adresant Putar ipak predao vlastitim likovnim promišljanjima svjetova koje je posebno volio, koje je osjećao više od drugih i koje u pismima otvara u parovima. Tako adresatu (pa bio on i polovina para koji mu u danom trenutku predstavlja izazov) nameće razmišljanje o dva slikarstva svjetla i sjene prisposobljujući s jedne strane Vaništino, a s druge slikarstvo Miljenka Stančića. Trag tog komparativnog svijeta u temelju je jedne zajedničke izložbe crteža spomenutih umjetnika u galeriji Šira. Priznat će da je na isti način godinama u Modernoj galeriji pozornost posvećivao dvojici, tražeći im srodnost i diferencirajući ih: Josipu Račiću i Miroslavu Kraljeviću.

Putareva pisma iz zadnjeg desetljeća života ono su što je moguće očekivati: podvlačenje crte i sagledavanje vlastita djela. U svakom životu više ili manje uvijek se nađe djela za koja čovjek utvrdi da je vrijeme potrošeno na neprimjereni i beznačajni prolaznosti, ljude koji su svojim izmišljenim ili pozicijskim

Puna suzdržane mjere ne samo autora pisama nego i autora izbora i pisca pratećih zapisa, knjiga *Pisma J. V.* štivo su za čitatelja spremnog tražiti sliku iza svake riječi, tražiti sjenu u svakom pomaku pera

veličinama oduzimali od tuđeg intelektualnog vlasništva i ljudske vertikale. Izmišljene je pojelo vrijeme, ali ni onima drugima vrijeme nije vratilo ustupke. U strogosti prema sebi Putar evidentira vlastite postupke, tuđa udaljavanja, izmjenu godišnjih doba u dvorcu u Seketinu gdje "ništa ne može zakasnuti", a sve to nakon "susreta s generalnom probom scene s najinteresantnijom damom na svijetu: ustojala se tek da mi nehajno domahne rukom; zatim me mimoišla..."

Samoironija i svijet zatvoren u dobrovoljnu izolaciju naglašeno su Putarevo bivanje tog posljednjeg desetljeća, a njegova iluzija o mogućem okupljanju prijatelja iz Gorgone svojevrsno samozavaravanje koje istodobno priželjuje i kojega se plaši. Iako očekuje da

Vaništa u svom ateljeu okupi upravo to društvo koje su mnogo ranije okupljali filozofija i estetika života i umjetnosti, sam zaboravlja doći kad se ono dogodi. A onda izostane još jednom...

Iako izdvojen od svijeta, u bijegu od grada, Putar intenzivno osjeća ono što njegovi prijatelji umjetnici nude izazovima suvremenog osjećanja svijeta: rado bi podijelio razmišljanja oko "novog Kožarića", prijatelja koji ga iznenađuje svojim uvijek novim preobrazbama i s kojim bi raspravio tek izrečena stajališta: *Bože koliki si i Ne znam tko sam*. Zauzet je i oko ostavštine slikara Ive Steinera, ali ponajviše oko zemlje i biljaka što ih je odlučio njegovati na imanju koje je naslijedio od oca i gdje ga u praznini i tišini soba u dvorcu mrve zemlja i vrijeme. Gdje mu se jasno pokazuju i financijske teškoće. Putareva pisma kronika su njegovih sjećanja, vrijeme u kojem se film života vrti usporenom brzinom i izmiruje brojne mladalačke napetosti.

I uza svu obojenost u jeziku, prijateljstva koje bi rado bilo realizirano kroz druženja i razgovore, bogatstvo unutrašnjeg proživljavanja slutnja je i naznaka, suzdržanost autora koji nastoji reći što manje i poručiti što više. Asketizam, ambivalencija misli i djela, borba unutrašnjih krajnosti, poriv da se "krene i ostane", da se reče i prešuti, da se minimalističko uplovljavanje u posljednje godine života sjedini s prošlošću, pomisao na susret i strah od njega, na grupu i strah da je grupa nestala... Puna suzdržane mjere ne samo autora pisama nego i autora izbora i pisca pratećih zapisa knjiga *Pisma J. V.* štivo su za čitatelja spremnog tražiti sliku iza svake riječi, tražiti sjenu u svakom pomaku pera.

Autori fotografija u knjizi su Branko Balić, Pavao Cajzek, Luka Filipović, Josip Klarica, Luka Mjeda, Žarko Vijatović i Ante Vuljin; predgovor je napisao Tonko Maroević, a sjećanja na Radoslava Putara Josip Vaništa. ■

Blistavo emocionalno gušenje

Grozdana Cvitan

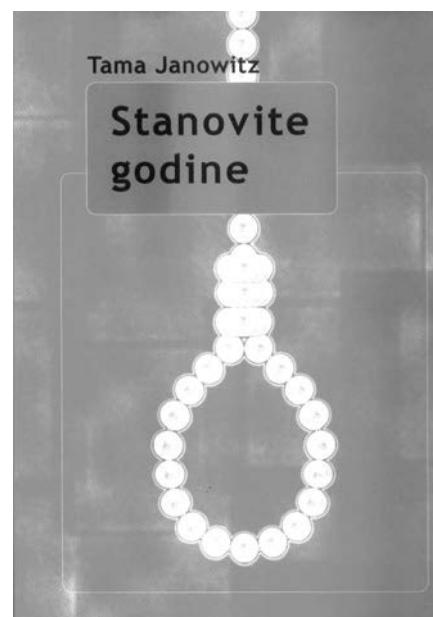
Dinamičan roman koji precizno i činično secira njujoršku srednju i gornju klasu, sredinu koja svojom golemošću i modnom pretencioznošću guši vlastite građane

Tama Janowitz, Stanovite godine, prevela Ljiljana Šćurić; Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2004.

Emocionalna invalidnost i zavist od mržnje, život kao etiketa na ispraznim društvenim zbivanjima na kojima se razmjenjuju nevažni podaci i tisuće dolara na različite načine – slika su njujorške srednje i gornje

klase koja se okuplja na izložbama i pratećim domjencima, raznim proslavama poslovnog i privatnog života – od dječjih rođendana i završetka preuređenja stana ili kuće do opskurnih i čudnih klubova gdje u *cracku* i kokainu kao pomodnim drogama liječe vlastitu tjeskobu. Riječ je o prostorima u kojima nije "bilo ni jedne osobe koja bi pričala o ičem drugom osim o sebi", o pojedincima koji razvijaju autentičnu "newyoršku tehniku potpunog isključivanja onog trenutka kad netko počne priču dulju od dvije rečenice osim ako je svaka rečenica o njemu".

Povjesničarka umjetnosti, specijalistkinja za nakit, lijepa tridesetdvo-godišnja Florence Collins iscrpljuje se u stalnoj potrazi za bogatim mužem i održanjem vlastita vizualnog identiteta koji svakodnevno košta stotine dolara. Tomu treba dodati nervozu kupovanja i strah od susreta sa samom sobom. Kako po bilo koju cijenu ljetovati u pomodnom ljetovalištu ili ne ostati navečer u kući, aktivnosti su kojima ta

Njujorčanka pristigla s istočne obale plaća cijenu, prolazeći mnogim mučnim vezama i kratkim susretima u kojima su bezbrojna pića, seks i bar malo droge uglavnom obvezna prolazna točka stalnog nastojanja da se ne ispadne iz forme i društvenog žarišta. Ogovaranja i mučne scene iz privatnog života pitanje su uspjeha da se bude zamijećen, pa makar i u rubrikama "žutila" koje prenose najskandaloznije scene iz života poznatih. Interpretacija je pritom samo pitanje cijene s kojom treba naučiti živjeti. Ili spavati, barem po danu – noć je uvijek prostor za uspješnije bjegove. A i vrijeme u kojem počinje naplata računa pripada jutrima.

Uz glavnu junakinju Florence, roman *Stanovite godine* preplavljuje likovi čija emocionalna pustoš oslikava obiteljske odnose među supružnicima, nemogućnost da se prema vlastitoj djeci bude suosjećajan, pomodna općinjenost engleskim (u nedostatku može i talijanskim) plemićkim pojavama i Europljanima koji svoj prezir prema Americi pokazuju zatvaranjem u vlastite nacionalne krugove. Riječ je o dinamičnom štivu koje dotiče mnoge i analizira neke od problema sredine koja svojom golemošću i modnom pretencioznošću guši vlastite građane. Naravno, pristanak na gušenje je toliki da se i drugi ljudi prepoznaju samo kroz redukcionističke diktate zahtjeva sredine.

Književnica Tama Janowitz, autorica slavne zbirke pripovjedaka *Robovi New Yorka* i nekoliko romana, kći pjesnikinje i psihijatra iz San Francisca, diplomirala je kreativno pisanje u New Yorku u kojem je i sama prepoznata prema jednoj od "pomoćnih" oznaka privatnoga života: kao prijateljica i neizostavna pratnja Andyja Warholda. Njezino životno, precizno i činično literarno rastvaranje i seciranje njujorškog svijeta društvenih i (po)modnih ikona uz književni talent stoga zahvaljuje i vlastitoj involviranosti u to društvo. Dakle, pred čitateljem je autorsko djelo koje izvire iz autobiografije i koje predstavlja ispisivanje onog svijeta u kojem i sam autor itekako participira. *Stanovite godine* vratile su Tamu Janowitz na liste bestselera nakon duljeg izbjavanja u privatnosti. Zasiurno su njezinu vještinu prikazivanja njihova svijeta čitatelji prepoznali i prihvatili. ■

Krvavi i vinski svetac milosrđa

Suzana Marjanić

Terenskim istraživanjima autorica ilustrira slikom i riječju kako svaki hrvatski kraj posjeduje specifičnosti u martinskim običajima

Antonija Zaradija Kiš, Sveti Martin: kult sveca i njegova tradicija u Hrvatskoj. Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka Nova etnografija), Zagreb, 2004.

Najnovija, treća knjiga Antonije Zaradije Kiš o sv. Martinu, označenoga vokacijskom tetradom vojnik – redovnik – biskup – svetac, trinaestom Kristovu apostolu i jedinom kršćanskom svecu koji svetost nije stekao mučeničkom smrću, tvorcu zapadnoga redovništva, svecu s iscjeliteljskim darom zbog kojega nosi atribut egzorcist, zaštitniku siromašnih, bolesnih i ojađenih o čemu svjedoče brojne predaje i legende te najpopularniji (amienski) ikonografski motiv milosrđa – sv. Martin i prošnjak, čuvaru mrtvih i zaštitniku živih, jahaču na bijelom konju kojega štiti pijetao, i kršćanskom borcu koji se, nažalost, moram pridodati, zalagao za poništenje poganstva – može se promatrati kao svojevrsni tematski nastavak autoričine prve knjige *“Knjiga o Jobu” u hrvatskoglagoljskoj književnosti* (1997.) kao i njezine druge knjige *Šimun Greblo i njegovo tumačenje “Muke Kristove”* (1493), objavljene 2001. Naravno, temelj sustavnoga proučavanja djela i djelovanja sv. Martina – kako ističe autorica u prvom poglavlju *“Životnim stazama svetoga Martina”* – biografsko je djelo *Vita Martini*, koje je sastavio Sulpicije Sever oko 397. godine, netom prije svečeve smrti, a kojega je i osobno dobro poznavao.

Autorica demonstrira kako je Martinova veza s Irskom i s elementima keltskih običaja polazište u razumijevanju martinskih običaja koji su dospjeli i u naše krajeve, a hrvatsku martinsku tradiciju promatra u okviru nekoliko regionalnih cjelina (Istra i Hrvatsko primorje, Dalmacija, te sjeverozapadna i panonska Hrvatska). Naime, ishodišta Martinovih kulturnih atribucija izvire u početku zimskoga godišnjega ciklusa, a u keltskom kalendaru godina je razdijeljena na dva dihotomijska godišnja ciklusa – ljeto i zimu, u okviru čega zimski period započinje 1. studenoga kada nastupa zima *Samain* (keltski *Samuhin*), koja je obilježena duhovnim dodirima sa svijetom mrtvih iz *subterranea*. U kontekstu navedenoga autorica podsjeća da ono što je *Samain* na irskom području, to je *Hallowe'en* na engleskom, a pod utjecajem keltske tradicije štovanja mrtvih, od 8. stoljeća kršćanstvo prihvaća 1. studenoga kao dan spomena na

sve svece (Svi sveti). Dakle, sv. Martin *dovodi* zimu, a hladno i mračno vrijeme stavlja pod svoju zaštitu, simbolički šireći ogrtač koji u isto vrijeme diferencira svijet živih od svijeta mrtvih, a unutarnja bjelina Martinova ogrtača ne evocira samo zimsku bjelinu nego najavljuje ulazak u svijet mrtvih.

Legendarna guska sv. Martina

U sklopu raznolikosti čudesa sv. Martina – riječ je o moći ozdravljenja, moći nad prirodom i moći nad životinjama – zadržimo se na svečevu animalističkom atributu – guski, a koja se u martinskim običajima ukotvila, na žalost, kao pečenka. Primjerice, što se tiče hrvatskih martinskih običaja, Antonija Zaradija Kiš apostrofira kako još 1939. Milovan Gavazzi nije uspio u potpunosti rasvijetliti činjenicu zašto je baš guska propisana kao gastronomska žrtva za dan Sv. Martina (11. studenoga), a navedeno autorica ilustrira podatkom prema kojemu guska kao simbol proročanstva u martinskom legendariju upućuje na germansku mitologiju i žrtvovanje guske, kao i na kasniju legendu o Martinu propovjedniku koji postaje biskup grada Toursa. Naime, prema spomenutoj legendi, *neka* guska gakanjem ga je izdala popevši se na plast sijena u koji se Martin sakrio od euforične svjetine koja je jedino njega željela za svoga biskupa. Varijanta navedene legende koja je zabilježena na web stranici o martinjskim običajima u općinama Zagrebačke županije glasi nešto drukčije. Naime, spomenuta inačica kaže da se Martin kad je proglašen biskupom sakrio među guske, a *jedna* koja ga je otkrila gakanjem morala je platiti glavom. Uostalom, guska je i proverbijalno povezana uz našega sveca milosrđa, a riječ je o martinskoj poslovičitoj poznatoj posebice u istočnoj Francuskoj: “Ne potkivaju se guske na Sv. Martina!”.

Riječ je o proverbijalnoj memoriji na jedan krvavi pučki običaj (*Gansabbhauet*) koji se do danas ipak, na žalost, uspio održati u švicarskom mjestu Surseeu. Naime, natjecatelji izvučeni ždrijebom, ogrnuti crvenim ogrtačima i s maskama na licima u obliku Sunca, natječu se u odsijecanju glave jednim zamahom sablje tek ubijene guske obješene na željezno užje. Tragom navedenoga običaja autorica ukazuje da bez obzira na to što je riječ o svecu koji je obdaren etikom milosrđa, temeljna je podloga martinskih rituala krv kao životni i ljekoviti fluid te da su rituali koji se pripisuju Martinu iznimno krvavi i sablasni tako da ponekad “svetac postaje oličjenje *krvava sveca*”.

Egzorcistička molitvica

Među slavenskim katoličkim zemljama, kako pokazuje autorica, Hrvatska zauzima posebno mjesto u rasprostiranju martinskoga kulta, a što dokazuju toponimi i lokaliteti posvećeni sv. Martinu te svetišta kao i očuvanje raznolike martinske tradicije. Pritom je zanimljivo da se pučko martinsko nazivlje najviše odnosi na floru i faunu,

Među slavenskim katoličkim zemljama, kako pokazuje autorica, Hrvatska zauzima posebno mjesto u rasprostiranju martinskoga kulta, a što dokazuju toponimi i lokaliteti posvećeni sv. Martinu te svetišta kao i očuvanje raznolike martinske tradicije

npr. *popisani martin*, *smrdljivi martin*, *šaveni martin*, *martinica* (*martinovo grožđe*). Naime, kult i tradicija sv. Martina u Hrvatskoj izravno su povezani s franačkim martinskim kultom koji se u zapadnoj Europi profilirao još za svečeva života, a za njegovo širenje posebno su zaslužni benediktinci te su diljem Hrvatske danas rasprostranjene četrdeset i četiri župne crkve Sv. Martina.

U kontinentalnoj Hrvatskoj posebnu pozornost Antonija Zaradija Kiš obraća na one kontinentalne martinske crkvice koje su odoljele razaranjima, poput primjerice templarske crkvice u Martinu kraj Našica te jedine drvene martinske crkvice iz 1696. u Starom Brodu na Kupi, koja pripada rijetko sačuvanim baroknim drvenim crkvicama pučkoga sakralnoga graditeljstva.

Pored sakralne arhitekture koja je posvećena sv. Martinu autorica isto tako propituje slikarske izričaje iz bogate martinske riznice kao što pokazuju, primjerice, beramski, senjski i brački (iz Bobovišća) reljefni prikazi sv. Martina, dok se posebnošću slikarske kompozicije ističe prikaz sv. Martina Vincenta iz Kastva u crkvi Sv. Marije na Škrilinah kraj Berma, koja inače pripada mari-

kritika

Kultura bučnijega Sv. Martina

Terenskim istraživanjima diljem Hrvatske, ali jednako tako Francuske i Mađarske, autorica ilustrira *slikom i riječju* kako svaki hrvatski kraj posjeduje specifičnosti u martinskom običajima te kako su martinski običaji sjevero-zapadne Hrvatske obilježeni običajem branja grožđa i krštenja mošta, a što je popraćeno gozdom uz, na žalost, pečenu gusku ili neku drugu pernatu životinju. Naime, u Hrvatskom zagorju Martinje/*martinšćak* danas figurira kao praznik *ića i pića*, i ta pučka martinska tradicija gotovo je zasjenila liturgijsko značenje svetkovine te sv. Martin kao pronositelj kulta mrtvih gotovo je izgubio svoje značenje, a njegovo potencirano gozbeno obilježavanje početka zimskoga – bliskoga božićnoga ciklusa zasjenilo

je istinski ponizni odnos prema svecu milosrđa. Naime, s obzirom na činjenicu da je sv. Martin plemićki svetac čija se tradicija s ugarskoga dvora infiltrirala u hrvatski feudalni milje, objašnjiva je Martinova simbolička figuracija u veselim pijankama te parodijska zabava krštenja mošta uz ceremonijalnu nazočnost biskupa Martina i njegovih pomagača (domaćin figurira kao biskup ili sv. Martin, a dva gosta kao kumovi pri krštenju mošta) uz anakreontske litarije komična sadržaja proizlazi iz srednjovjekovne vojničko-plemičke matrice i odraz je tzv. "kulture gospode" na hrvatskim feudalnim dvorovima i kurijama 18. i 19. stoljeća. Inače, Martin je vino rabio kao ljekoviti napitak tijekom svojih pastoralnih pohoda u kojima je djelovao i kao liječnik, i vino kao

farmakopejski instrumentarij upravo je postalo slavno zahvaljujući svečevu iscjeliteljskom djelovanju.

Crveno, vrlo tvrdo ukoričena knjiga o svecu milosrđa odražava simboliku Martinova ogrtača, a izvanredno ukomponirani ispisi o milosrdnom svecu razotkrivaju kako autoricu prvenstveno više zanima *milosrdni* Martin (kult sveca) od pučkoga bakanalijskoga modusa "pijanoga" Martina. Naime, predaja o Martinu *pijanu* još se pripovijeda od Međimurja i Zagorja do Kastva. Jer kao što autorica ističe u predgovoru "Riječ prije" – knjiga, između ostaloga, nudi odgovor na sljedeće pitanje: "Zašto u današnje vrijeme sv. Martin postaje žrtvom čovjekove raskalašenosti i požuda za najprizemnijim potrebama? Zašto baš on?"

Crveno, vrlo tvrdo ukoričena knjiga o svecu milosrđa odražava simboliku Martinova ogrtača, a izvanredno ukomponirani ispisi o milosrdnom svecu razotkrivaju kako autoricu prvenstveno više zanima *milosrdni* Martin (kult sveca) od pučkoga bakanalijskoga modusa "pijanoga" Martina

janskom kultu. Jednako tako autorica istražuje i hrvatsku književnu martinsku baštinu – srednjovjekovna glagoljaška ostvarenja poput epigrafskih zapisa iz Berna i Senja te nedavno otkrivenih srednjovjekovnih grafita iz Lovčića, što je izvanredan paleoslavistički pronalazak u ovom dijelu Slavonije, baroknu propovjednu književnost (pritom ističe Vramčevu *Postillu*, a među najzanimljivije barokne pučke antologije hagio-grafsko-taumaturško-homiletičkoga karaktera istaknuto mjesto pripada Gašparotijevu djelu *Czvět svvétéh, ali sivolénye, y chini svvéczev*) i pučku književnost, napitnice te lirske i poetske iskaze novijega doba. Primjerice, martinska pučka molitvica, zabilježena u Istri i Dalmaciji sa završnom projicirajućom molbom *Sveti Martin, moli za nas sada i na smrtni čas! Amen!*, izvorište nalazi, kako pokazuje Ivan Milčetić, u hrvatskoglagoljskom srednjovjekovnom amuletu koji je nastao negdje u Istri ili u Primorju na prijelazu iz 14. u 15. stoljeća, a čiji je predložak vjerojatno bila neka "kršćansko-latinska verzija s reliktima iz judeokabalističke tradicije zapadnoeuropskog podrijetla iz 13-14. st.", kako upozorava Marija Pantelić, i čije početke prema Franu Ilesiču valja tražiti čak u *zoroastrizmu*. Navedenoj molitvici upisivale su se nadnaravne moći pripisane sv. Martinu u borbi protiv bolesti, vremenskih nepogoda i Sotone, i čini jedino svjedočanstvo starijega sloja vjerovanja u sveca iscjelitelja koja su danas gotovo nepoznata.

Književnost uživo 2005. / Literature live

festival *Književnost uživo/Literature live*; od 4. do 8. studenoga 2005., Zagreb; Organizacija: Hrvatski P.E.N. Centar; Hrvatsko društvo pisaca

PROGRAM**4. 11. - petak**

Muzej Mimara
- 18 – 18.45
Dževad Karahasan (BiH)
razgovor vodi: Velimir Visković
- 18.45 – 19.30
Parviz Khazraï (Francuska – Iran)
čitanje i vokalna izvedba: Ariane Balard & Parviz Khazraï
razgovor vode: Sibila Petlevski, Ingrid Šafranek

5. 11. - subota

Muzej Mimara
- 11 – 13
Margita Gailitis (Latvija)
Knuts Skujenijs (Latvija)
Dagnija Dreika (Latvija)
razgovor vodi: Sibila Petlevski
posebna tema: Latvijski prijevodi hrvatskih soneta
- 13 – 13.45
Susanne Jorn (Danska)
razgovor vodi: Dora Mačec
- 13.45 – 14.30
Branko Maleš (Hrvatska)
razgovor vode: Zvonko Maković & Miloš Đurđević

Vila Arko, Basaričekova 24
- 17 – 17.45
Sonja Manojlović (Hrvatska)
razgovor vodi: Sibila Petlevski
- 17.45 – 18.30
Patrick Beurard-Valdoye (Francuska)
razgovor vode: Ingrid Šafranek & Dražen Katunarić
- 18.30 – 19.15
Marlena Braester (Izrael)
razgovor vode: Sibila Petlevski & Dražen Katunarić
prevodi: Ingrid Šafranek

6. 11. - nedjelja

Vila Arko, Basaričekova 24

- 11 – 11.45
Tomaž Šalamun (Slovenija)
razgovor vode: Zvonko Maković & Miloš Đurđević
- 11.45 – 12.30
Lambert Schlechter (Luksemburg)
razgovor vode: Ingrid Šafranek & Zvonko Maković
- 12.30 – 13.15
Slobodan Tišma (Srbija i Crna Gora)
razgovor vodi: Zvonko Maković
- 13.15 – 14
Roman Simić (Hrvatska)
razgovor vodi: Miloš Đurđević

Galerija SC
- 17.15 – 18
Delimir Rešicki (Hrvatska)
razgovor vode: Zvonko Maković & Miloš Đurđević
- 18 – 18.45
Riccardo Held (Italija)
razgovor vode: Zvonko Maković & Tvrtko Klarić
- 18.45 – 19.30
Jean Portante (Luksemburg)
razgovor vode: Sibila Petlevski & Ingrid Šafranek
- 19.30 – 20.15
Aleš Debeljak (Slovenija)
razgovor vode: Miloš Đurđević & Sibila Petlevski

7. 11. - ponedjeljak

Vila Arko, Basaričekova 24
- 11 – 11.45
Vojka Đikić (BiH)
razgovor vodi: Velimir Visković
- 11.45 – 12.30
Branko Čegeg (Hrvatska)
razgovor vodi: Sibila Petlevski
- 12.30 – 13.15
Daša Drndić (Hrvatska)
razgovor vodi: Velimir Visković

MM Centar SC
- 18 – 18.45
Dubravka Ugrešić (Hrvatska)
razgovor vodi: Velimir Visković

- 18.45 – 19.30
Abdellatif Laâbi (Francuska)
razgovor vodi: Sibila Petlevski
prevodi: Ingrid Šafranek
- 19.30 – 20.15
José Maria Lopera (Španjolska)
razgovor vode: Dinko Telečan & Sibila Petlevski
- 20.15 – 21
Marko Vešović (BiH)
razgovor vode: Velimir Visković & Miloš Đurđević

8. 11. - utorak

Vila Arko, Basaričekova 24
- 11 – 11.45
Dejan Ilić (Srbija i Crna Gora)
razgovor vode: Zvonko Maković & Miloš Đurđević
- 11.45 – 12.30
Julijana Matanović (Hrvatska)
razgovor vodi: Zvonko Maković
- 12.30 – 13.15
Nikica Petrak (Hrvatska)
razgovor vodi: Zvonko Maković
- 13.15 – 14
Drago Glamuzina (Hrvatska)
razgovor vodi: Zvonko Maković

Knjižnica Medveščak, Trg žrtava fašizma 7
- 18 h
Tahar Ben Jelloun (Francuska)
predstavljanje hrvatskih izdanja Zorka Šušnjara Boučekif (prevoditeljica)
Zorka Jekić & Ivan Bekavac Basić (izdavač)
razgovor vode: Ingrid Šafranek, Siniša Nikolić, Sibila Petlevski
tekstove izvodi: Dubravko Sidor

Organizacija: Hrvatski P.E.N. Centar; Hrvatsko društvo pisaca
Direktorica Festivala: Sibila Petlevski
Urednik festivalskih publikacija: Miloš Đurđević
Tekstove izvodi: Milivoj Beader

More

John Banville

Donosimo ulomak iz romana *More* koji je ove godine nagrađen najprestižnijom britanskom nagradom *Man Booker*, i koji uskoro izlazi na hrvatskome u prijevodu Mije Pervan i nakladi Hrvatskog filološkog društva i Disputa

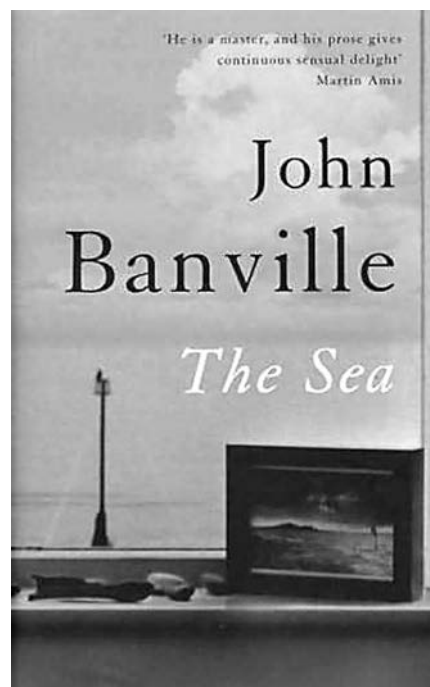
Zivot je tada bio pusto mirovanje, u doba kad smo bili mladi, ili se tako sada čini; mirovanje koje vrebalo najbolju priliku, budnost. Čekali smo u svome još neuobičajenom svijetu, pomno gledajući u budućnost kao što smo onaj dječak i ja motrili jedan drugoga, poput vojnika na bojnopolju koji budno paze na ono što mora doći. Na podnožju brežuljka sam zastao, zaustavio se i pogledao na tri strane: niz Strand Road i natrag uz Station Road i na drugu stranu, prema kinu i mjesnim tenis igralištima. Ni žive duše. Put iza teniskih igrališta nazivali su Cliff Walk, Stjenovita šetnica, premda – ako su tu nekoć možda i bile stijene – more ih bijaše već odavno izlokalo. Pričalo se da dolje, u pjeskovitom podmorju, leži potopljena crkva, neoštećena, sa zvonikom i zvonom, crkva koja je nekad stajala na rtu što i sam bijaše iščeznuo strovalivši se u zapjenjene valove jedne nezaboravne noći oluje i užasne plime. To su bile priče koje su pričali mještani – poput mljekara Duignana i gluhog Colfera koji je zarađivao za život prodajući pronađene golfske loptice – ne bi li nas, gostujuće, naveli na pomisao kako je njihovo pitomo primorsko mjestance u davnini bilo mjesto strave i užasa. Tabla iznad kavane Strand koja je reklamirala cigarete marke Navy Cut sa slikom bradata mornara u kolutu za spašavanje ili u kolutu konopa – kako li ono bijaše? – škripala je na morskom povjetarcu u solju izjedenim šarkama, kao da jekom oponaša kapiju u *Cedrovima* na kojoj se, koliko znam, još ljulja onaj dječak. Škripe tako, ta sadašnja vrtna vrata i ta negdašnja tabla, do dana današnjega, do ove noći, u mojim snovima. Krenuo sam niz Strand Road. Kuće, trgovine, dva hotela – Golf i Beach – granitna crkva, Mylerova trgovina mješovitom robom s poštom i pivnicom u istom sklopu, a zatim ono polje – Polje – drvenih kućica od kojih je jedna bila naša kuća za odmor, kuća moga oca, moje majke, moja.

Ako su mu oni ljudi u autu bili roditelji, jesu li dječaka ostavili samog u kući? I gdje je tada bila ona djevojčica, ona koja se smijala?

Prošlost kuca u meni poput drugog srca.

Liječnikovo je prezime bilo gospodin Todd¹. Možemo to nazvati neukusnom

šalom poliglotske sudbine. A moglo je biti i gore. Postoji prezime De' Ath s tim otmjenim velikim slovom u sredini i apotropijskim² apostrofofom koji nikoga ne može zavarati. Taj se Todd Anni obračao s gospođom Morden, ali je mene zvao Max. Nisam bio baš nimalo siguran da mi se sviđa takvo razlikovanje kao ni osorna prisnost njegova tona. Njegova ordinacija, ne, *kabinet* – valjalo je reći *kabinet*, kao što se njemu trebalo obratiti s *gospodine*, a ne *doktore* – na prvi se pogled doimala poput planinskog gnijezda, premda je bila tek na trećem katu. Zgrada bijaše nova, sva od stakla i čelika – postojala je čak i stakleno-čelična cjevasta udubina za dizalo koja je, kao i sve ostalo, podsjećala na tubu štrcaljke za injekciju, a kroz koju se dizalo penjalo i spuštalo zujeći poput divovskog klipa što ga naizmjenice povlače i pritišću prema dolje – pa su i dva pregradna zida glavne prostorije bila od debelog pločastog stakla, od poda do stropa. Kad su Annu i mene uveli unutra oči mi zaslijepi odsjaj ranojesenske sunčeve svjetlosti što se razlijevala po tim golemim ploham. Recepcionarka, plavokosa mrlja u bijeloj kuti i čvrstim, škripavim cipelama – tko bi u takvim prilikama i zamijetio recepcionarku? – položi Annin fascikl na stol gospodina Todda i udalji se škrice. Gospodin Todd nas zamoli da sjednemo. Nisam mogao podnijeti misao da se skrasim na stolcu pa se udaljih i stadoh uz stakleni zid zagledavši se van. Točno poda mnom rastao je jedan hrast, ili je to

možda bila breza, nikad nisam načisto s tim visokim bjelogoričnim drvećem, ali posve sigurno ne brijest jer su brijestovi svi uginuli, no u svakom slučaju neko plemenito stablo kojega je ljetno lišće u širokoj krošnji bilo tek ovlaš posrebrno jesenjim mrazom. Blijestali su krovovi automobila. Parkiralištem je žurno prelazila mlada žena u tamnom kostimu: čak mi se i s te udaljenosti činilo da čujem kako joj visoke potpetice lupkaju po asfaltu. Annin se lik blijedo odražavao u staklu preda mnom; sjedila je posve uspravno na metalnom stolcu, u tričetvrt profilu, uzorna pacijentica, s jednim koljenom prebačenim preko drugoga i sklopljenim rukama koje su joj ležale na bedru. Gospodin Todd je sjedio sa strane za svojim piscim stolom i premetao papire u njezinom fasciklu; blijedo-ružičast karton fascikla podsjećao me na ona drhtava prva jutra povratka u školu poslije ljetnih praznika, na dodir novih novcatiškolskih udžbenika i na nekako zlosutan miris crnila i olovaka jednake dužine. Kako nam um vrluda, čak i u prilikama najveće usredotočenosti.

Odmaknuo sam se od stakla, ono vani sada mi bijaše postalo nepodnošljivo.

Gospodin Todd je bio kršan čovjek, ni visok ni tust, ali široka trupa: imali ste osjećaj četvrtosti. Gajio je utješno staromodne manire. Nosio je sako od tvuda s prslukom i satom o lancu te kestenjasto-smeđe čvrste cipele kakvima bi pukovnik Blunden odao priznanje. Kosa mu je bila nauljena na starinski način, strogo začesljana prema natrag, od čela, a imao je brkove, kratke i čekinjave, koji su mu davali tvrdokoran izgled. Shvatio sam, pomalo osupnut, da – unatoč tom proračunato dostojanstvenom dojmu – ne može imati mnogo više od pedeset godina. Od kada su to liječnici počeli biti mladi od mene? On nastavi pisati ne bi li dobio na vremenu. Ne krivim ga za to, na njegovom bih mjestu i ja to bio napravio. Naposljetku odloži pero, ali se još krzmao progovoriti, odajući iskren dojam da ne zna odakle bi ili kako započeo. Bilo je neke promišljenosti u tom oklijevanju, neke teatralnosti. I to razumijem. Liječnik mora biti i dobar glumac i dobar doktor. Anna se nestrpljivo vrpaljila na stolcu.

No, doktore – reče ona malko preglasno dajući glasu veseo, čvrst ton filmskih zvijezda iz četrdesetih godina – hoćete li me osuditi na smrt ili mi pokloniti život?

U sobi tišina. Njezina duhovita upadica, zacijelo već isprobana, nije izazvala željen dojam. Osjetih potrebu da jurim prema njoj i uzmem je u naručaj, poput vatrogasca, i da je iznesem, tije-

Bez apotropijskog apostrofa

Nekoć davno, ili kako bi John Banville rekao: kad je svijet "bio pusto mirovanje", svjetske književne nagrade u nas nisu bile dostojnije veće pozornosti od vjestice u nekoliko redaka na dnu stranice kulture. No, jedna od brojnih posljedica globalizacije i surfanja Internetom jest i to da je najednom svoja tri dana medijske pozornosti dobila i britanska nagrada *Man Booker*. Zanimljivo bi bilo analizirati kako su razni medijski poslenici u svojoj prepisivačkoj internetskoj djelatnosti nadrobili koječega o autorima i djelima iz užeg izbora, ali još je zanimljivije kako su se (ničim izazvani? zar nije ono bilo da mi simpatiziramo Irce?) okomili na laureata. Budući da je dio (samo dio) britanskih, samo londonskih, medija pokazao i ksenofobiju i snobizam pa čak i šovinizam komentirajući pobjedu Irca nastanjenog u Dublinu, dakle provincijalca, koji piše pomalo opskurne knjige vrhunskim ali posvema knjiškim engleskim, naši su prepisivači još i žešće iskazivali nesklonost pa čak i prezir prema autoru za kojeg, o gde ti vruga, oni do jučer nisu ni čuli, a nekmoli ga čitali. I tako, iako nitko nije pročitao Banvilleovo *More*, bili su uvjereni kako je mušičavi žiri tu važnu (za postizanje naklada) nagradu dao, tja, marginalcu koji nešto visokoparno črčka. Kako to katkad biva, u neku ruku su te neznalice i imale pravo. Naime, John Banville doista nije autor za njih, za banalne, površne, neuke ljude, za one kojima je *pulp-fiction* duševna hrana i dobro štivo. Nipošto. Banville je autor za one pametne, istančane i odnjegovane ukusa, za intelektualne snobove u najpozitivnijem smislu iz starih vremena. Posve je jasno da ga naši domaći (medijski) kulturtregeri nisu pročitali: jer njegovo majstorstvo jezika

(zovu ga "lord of language", kao i Irce koji daje Englezima lekciju o tome kako se koristiti engleskim jezikom) ipak traži mnogo znanja iz jezika i opće kulture, a stilsku izbrušenost može cijeniti samo "oko sviklo na ljepotu". Jest da je napisao četrnaest knjiga, koje su sve redom dobile pozornost kritike (ako i takvu da autoru koji zanemaruje zaplet izraze komplimente za izniman jezik i nenadmašiv stil), da je jednom već bio u užem izboru za istu nagradu, da ga smatraju jedinim dostojnim nasljednikom književne tradicije Joycea i Becketta, ipak je bilo lakše pljunuti ga nego pročitati.

Banville sebe smatra (i naziva) umjetnikom. On je od onih rijetkih umjetnika koji znaju pokazati i u čitatelja/promatrača osvijestiti kako izgleda prazna stranica, ili bjelina bez poteza. Premda se ništavilo nikada ne može do kraja ispuniti, istinski umjetnik umije iskazati smisao koji nastaje u procesu usložnjavanja riječi u rečenicu. Stoga, štogod riječi bile, one su ipak znakovi na stranici. Kao i potez kistom na bijelom platnu.

Dakle, roman *More* priča je u prvom licu iz pera protagonist Maxa Mordena, povjesničara umjetnosti koji priprema knjigu o francuskom slikaru Bonnardu. Tri su vremena koja zahvaća i prepleće: nedavnu prošlost, kada je njegovoj ženi Anni dijagnosticiran smrtonosan rak i godina njezina umiranja; daleka prošlost njegova djetinjstva kada je praznike provodio u selu na morskoj obali gdje je upoznao neobičnu obitelj; te naposljetku njegova sadašnjica i nastajanje sjećanja. Max se vraća u irsko selo iz svoje rane mladosti ne bi li vratio smisao svome životu. To je roman o ljubavi i njezinim raznim utjelovljenjima, o gubitku i žalu, o nesavršenosti i selektivnosti sjećanja. Kolika je moć sjećanja sadržana u riječima, koliko je i u oklijevanju, ponavljanju i tišini.

Roman *More* bit će uskoro objavljen u nakladi Hrvatskog filološkog društva i Disputa, u prijevodu Mije Pervan.

Jadranka Pintarić

Egotrip

Ta divna pernata stvorenja

Željko Jerman

I dokle svakočasnno i bespomoćno UMIRU PTICE, ljude tresne grozničava groznica od ptičje grozote, tako da kompletno zaštićeni zaštitari u zaštitnim kompletima, dezinficiraju sve živo i neživo uokolo žarišta viroze, a bome se bave i "eutanizacijom" peradi po sumnjivim kokodakalnim selima, što će reknuti – zavrtanjem vratova nevinnoj živadi. Kada im se trefi da pokoja koka, raca ili pura zbríše ispred njihovih nježnih ručica u rukavicama izrađenim od lateksa, ne brigaju brigu, nema zime; tu su specijalci sa strojnica i nema koke da ne bude ukokana...

DEMO DALJE!!! Stara je kralatica koju često rabim i koja me ponese kadgod mi nešto zaštekta. Uz nju se uvijek nanovo uzdižem iz pepela u nebesa, odnosno, u me NIKADA NIJE GOTOVO (neće biti valjdani ni poslije ovozemaljske smrti)... tj., kako je jednom ustvrdio kolega i prijatelj mi Antun Maračić, Ja sam PTICA FENIKS.

Nema koke da nije ukokana

Ajme; ptica – ptice... jada vrsta na koju je neka viša sila bacila uroke, pak su TA DIVNA PERNATA STVORENJA preko noći postala neprijatelj broj jedan čovječanstva. Romantično poimanje leteće sorte poput noćnog pjeva slavuja, idila vezanih uz LABUĐE JEZERO, igara zaljubljenih taubeka, radosnog cvrkuta pjevica, leta lastavica & sličnih sličica, zamijenili su stravični prizori jata ptica selica, opasnih močvara i još opasnijih kokošinjaca, serviranih sa TV postaja diljem svijeta, štono nas bombardiraju sa svojih satelita za rano upozoravanje i ocjenu napada hičkokovski krvoločnih labudova, divljih patki i gusaka. PTIČJA GRIPA je izazvala potisnuto, zaboravljeno i preboljeno KRAVLJE LUDILO, te masovnu novu bolest nazvanu: histerična panika (skraćeno HISP). I dokle svakočasnno i bespomoćno UMIRU PTICE, ljude tresne grozničava groznica od ptičje grozote, tako da kompletno zaštićeni zaštitari u zaštitnim kompletima, dezinficiraju sve živo i neživo uokolo žarišta viroze, a bome se bave i "eutanizacijom" peradi po sumnjivim kokodakalnim selima, što će reknuti – zavrtanjem vratova nevinnoj živadi. Kada im se trefi da

pokoja koka, raca ili pura zbríše ispred njihovih nježnih ručica u rukavicama izrađenim od lateksa, ne brigaju brigu, nema zime; tu su specijalci sa strojnica i nema koke da ne bude ukokana... onako lijepo humano DUM – DUM (mecima) na očigled uplakanih baka i dječice, doslovno pred samim kućnim pragom. Puca se sve u osam puta dva... "kao usred domovinskog rata" – reče neki čiko novinarima, koji su smogli hrabrost i uspjeli se, uza svu nazočnost barikadirane policije, probiti do njegove daleke, zagubljene Vukojebine (25 murjaka po ekipi veterinaru, doktora prof. sci. mrtvologije). "Jeste, yes, je – potvrdno klima glavom jedan žutanjak odjeven prigodno u maskirnu uniformu – izvještavao sam ja odavde kada je započela pobuna Srbadije. Ljudi moji, da su onda policajci kao sada primjereno, tako oštro i organizirano postupili, pomeli bi četničku bandu ko niš"! Ostarjeli domorodac ljuto se nadoveže: "Pizda im čorava, sad su hrabri! K tome, prodavaju nam patke da će nam Sanader platiti sve ubijene patke, kao da smo od jučer i ne sjećamo se što znači ZNA SE riječ. Nego, pozornost momci, cijelim su salašom instalirali videokamere; prate svaki naš pokret i poslije iste materijale prodavaju CNN-u za dobru lovu. Vidite onu najlon kesicu što visi na najvišem jablanu? Malo su je napuhali (izgleda kao balon), stavili u nju smotuljak slanine kako bi nas zavarali; misle valjda da smo mi seljaci seljačuge, da nikada čuli nismo za videokamere, hej, a kući ih imamo, evo i moja snaša na kompjuteru montira nekakve video, veli ona eksperimentalne filmove, međutim, kada dođe iz Zagreba gdje živi donese

nam uobičajene videokazete s obiteljskim snimkama. JOJ da; baš smo par dana prije ovog džumbusa gledali kako kukuruzom hranim Mašu i Sašu, iliti kako ono Zagorci vele... (?) aha, Jureka i Katicu, lijepi par ukrasnog kokotića i kokice. Njih sam sakrio na tavan, no prgavi žandari s automatima pretresli su cijelu kuću, od podruma na više... i, ucmekali ih kao stoku!"

Paljba po kokošinjcima

"NEMOJ VIŠE"! Koje mi se to sada kričalo javlja preko Skippy razglasa??? Jel opet moje On, malo slatko i djetinjsto "ja", kome neću više dati prigodu ni da pisne. "Ja sam Željko, tvoj tata – JOJ, sad raspoznajem tuberantski stišan, ali uzbuđen glas – došle te crnoptičaste vijesti i na NAŠ SVIJET, pa prema onoj: 'sjeme ne pada daleko od stabla' uvukoh ja svoj duh u tvoje računalo, da od prve vidim reakciju pravog ptičoljupca". "Hej, Fater moj – radosno ću Ja – fala ti na povjerenju! Aber, ne mogu pisati o HISP-u, ne navodeći tako zv. "eutanaziju", zapravo tamanjenje životinja, posebice neke drastične slučajeve. Zamisli npr. ovo: u Lipinama su gadovi zavrnuli vrat vjerojatno najstarijoj domaćoj ptici, 31-jednogodišnjoj guski zvanjoj Gara, a cijela jedna obitelj sada tuguje za svojim članom! Nesretni otac atoma društva Damjan Stipančević, navodi opet onim istim nesalomljivim novinarima, da su im u vreće strpali skoro 100 komada peradi (nešto malo su, kao i drugi susjedi, uspjeli poklati prije invazije mileka i dr. sci. mrtvologa), priča kako guskica nije već sedam godina snijela niti jedno jaje, ali je svejedno bila ljubimica familije, dok im je usuzana bakica Ruža Stipančević rekla, da bi tkozna koliko još poživila, samo im nisu bezdušnici uslišali molbe za Garinu poštedu. Stari me prekine: "Molim te, nemoj više! Sjeti se koliko sam obožavao ptice, a mrzio sve njihove neprijatelje; od mačaka do divljih derana koji su ih ubijali pračkama i zračnim puškama".

"Ma daj tata, ne budi kak neka osjetljiva baba – zaustavim sada Ja njega – to je tak i bok! Da si vidio prvih dana nespretne specijaliste – snajperiste! Na RTL-u su prikazali kako su promašivali PERNATE POKRETNE METE. Jad i bijeda od falšera! Cijela se Lijepa naša izrugivala vlastitoj policiji! Moš mislit kako bi tek pucali oni redovni, na te stvarčice nenaviknuti milicajci. Bolje smo mi upucavali onom tvojom starom Floberticom štakore u (za kokoške) ograđenom dijelu dvorišta. Sjećam se dan-danas; mamili smo ih običnom koricom špeka, a kada bi se koji pojavio, sačma je od njega napravila rupičasti sir. Ako je onako ranjen jošje leluja, deda bi ga dokrajčio sjekirom"! "Al zakaj ta PALJBA PO KOKOŠINJCIMA? Zakaj zabrana držanja živadi na otvorenom? I sam znaš koliko je ukusnije meso (tvrdo, sočno, pravo!) peradi što kljucka po dvorištu, od one koja sunce nije nigdar vidla..." pita moj naivni tatek.

kolumna

Životinjski postupci nad životinjama

“Ček, sam malo” – kažem namjesto odgovora, jerbo moram pogledati zašto uporno vibrira, tako da sve poskakiva, i stalno svjetlucka moj već dugo neutekstan vrijedan suradnik Mobislav. Evo SMS poruke: “Gospon Jerman, gotovi su vam zubi pa ako možete dodite danas po njih. Mi smo u ordinaciji do 19h. Sestra Jasna”. Diktiram nerazdojivom drugu: “Ne mogu danas nikako! Razgovaram s pokojnim roditeljem. Poslije idem snimati Jesen za film *Martin grob*. Molim neki drugi termin!” “Sine, si pri sebi? Kaj bu si mislila ženska? Ovaj je lud, kaj drugo?! Međutim, kakve ti to zube uvaljiva, kad kroz monitor vidim da ih sve imaš...” – izrešeta me tata pitanjima. Otvorim usta, kaži prstom pomaknem donju usnicu i pokažem mu prazninu (mislim) jedinice, a on opet upita: “Zbog tog jednog zuba buš dobil gebis”? Jebo te, ovaj niš ne razme: “Ne!!! Tu ide most. A kako nisu bili dosta čvrsti zubi do njega, par kom., stomatolog ih je zbrusil u šiljke, i na to bu ‘nataknu’ napravljene zube. To se ne skida... gdje ti živiš”? “JA NE ŽIVIM, si zaboravil... gotovo sramežljivo govori glas sa skipyća... tamo Gore nemamo tih problema, nego nastavi o PTIČJOJ LUDNICI!” “Ček malo – sine mi odjednom – kada si već tu, unutra u kompjuteru, što se ne pojaviš vidljiv na ekranu? Mama Marta mi se ukazala više puta”. “Željko, ona se ubacila samo internetskom vezom Ovoga i Onoga Svijeta, a ja sam, zaprav moj duh... sav ovdje. Nisam te htio ometati

dok radiš, sve dok me nisu zasmetali ŽIVOTINJSKI POSTUPCI NAD ŽIVOTINJAMA”. “Znači – uporno nastavljam – ti bi mogao i izaći van, sjesti sa mnom preko u kuhinjici za stol, popiti kavu. Pa kaj se vragu skrivaš?!? “Nije ni nama duhovima lako, sine... čujem pomalo tužni glas iz nekolicine zvučnika... ne puste nas tek tako Dolje, a kada dođemo, uvijek se moramo držati dogovorenih regula. JOJ, sad sam se setil, skoro sam ti zaboravil reć da te Marta puno, puno pozdravlja i šalje puse! Viš, kak je jadnica nadrljala jer ti se javila, a nije smjela. Tko zna kad joj buju ukinuli kaznu i kad buš je videl”? E, te me riječi podsjetje na nešto što mi se često vrti u vrtoglavoj glavi: “Reci ti meni – tko su ti što vas puštaju, određuju pravila, nadziru i tome sl.”? Nakon kratke stanke velne mi stari: “Mnogo tražiš od mene! To nam je prvo pravilo – još uvijek živim ljudima ne smijemo izdati niti jednu od primarnih tajni iz našeg svijeta. Lepo te prosim, ne postavljaj mi takve upitnike ama baš nikada više! OK.”? Jebi ga, sigurno govori istinu: “U redu, shvaćam... znači, nikada neću to doznati, iako me vrlo zanima”. “Hoćeš, hoćeš, kako ne! I to vrlo brzo. Većom brzinom od brzine svjetlosti. Ah, vi smrtnici – prepotentno zazvuči očka – prvo; mislite živjet vječno, drugo; niste svjesni kratkoće postojanja, treće... ma, ne da mi se dalje nabrajati, ti si i tako podosta drugačiji, imaš o toj temi pravo mišljenje... no, slutim... više ti se ne piše o peradarskoj problematici ... posjedujem moć i pogađam ti ne samo misli, nego i ono što zadržavaš u podsvijesti”.

Proširenje kapaciteta mrtvačnica

Ima pravo MRTVI MOJ OTAC, pun mi je kurac nikad aktualnijih kvoci, jaja, pilića, Agrokoke, jata virusa, panike, *Tamiflua*, pomame za cijepljenjem, novinskih naslovnica, televizijskih izvještaja... STRAHOVITI GLOBALNI STRAH ... te kažem to njemu, našto on poželi odmah otići. “Ma ne žuri – molim ga – i ti bi pošizio na mom mjestu, hoću reći, nije ni nama lako (još živim smrtnicima!). Kraj svih svakodnevnih pizdarija ionako teškog preživljavanja, samo nam je trebala još ta psihoza u svezi pernatog gripuljka. Nu; ima jedan pametan tip, tvoj kolega ornitolog, ali profesionalac (Dragutinu Jermanu je pticoznanstvo bilo hobi, op. Ja). On je u prvim danima, među prvima (šašave ideje šašave udruge “Ljubitelji životinja” ne uzimam ozbiljno) javno izjavio da je bedastoća ubijati DRAGA PERNATA BIĆA, i dodao: ‘Ovo što se radi u Hrvatskoj – ubijanje ptica – je neetično, nehumano i potpuno nepotrebno’. Dalje je ustanovio kako od obične gripe ode u horizontalu 4,5 milijuni ljudi, pa nikom niš, a sada su puni mediji katastrofične euforije”. “Dobro da ima i takvih osoba – razvedri se Puba – a kako se zove taj naučnik”? Uf, uf, ne znam više ni imena donedavnih prijatelja, od zadnje operacije sam bez ravnoteže i pameti... sjeti se majmune zaboravni (sugeriram si)... JOJ, evo ga: “Goran Sušić! On ti je šef Eko centra u Belom na otoku Cresu. Si čul Gore za njih”? “Kak ne, oni brinu o ono malo preostalih bjeloglavih supova – važno će Jerman senior – pa rekoh ti da pratim sve

povezano s ptičjim rodom. Međutim sinko, moram sada poći. Tebi se više ne piše, pri kraju si novog *Egotripa*, umoran si i jako bolestan, sutra ujutro moraš učiniti rtg. snimke mastoida, a ja sam na Zemlji otkako su pronađeni prvi zaraženi labudovi u voljenoj mi domovini. Ajde zbogom dijete moje, i javi mi kada dobiješ nalaz. Nadam se da ipak nećeš ubrzo ubrzati brže od svjetla, iako bi te i mama i ja radosno dočekali...”

Osluškujem Ja, stopostotni gluhojha, hoće li se još javiti Dragutin Jerman – Puba? Ništa. Samo oni prokleti zvukovi u glavi: konstantan jednoličan šum, elektronski ritam, tu i tamo zvone zvona, ponekad neka zategnuta, jedva prepoznatljiva melodija, ubačena u tu glavomornu postmodernističku kakofoniju... ali, kako sada najedamputa... pa to je za ne vjerovat... utihne moj glavati eksperimentalni orkestar! Bože, ovo odavno nisam čuo. TIŠINA. Čujem tišinu! Tako valjda izgleda ZDRAVA GLUHOĆA... No, to ne potraje dugo. Sasvim tiho začujem u daljini ugodne, iz prastarine poznate mi noćne akorde. Sanjam? Glasniji su, kao da mi se približavaju... Sada su sasvim jasni. Nema greške. To je neopisivo lijepo pjevanje male i neugledne ptičice, predivan poj slavuja. Razgali me; zatvorim oči i uživam u glazbi kao nikada do sada... “Laku, bezbolnu noć ti želim...” – slavuj mi pjeva. “Spav, spav... spavaj...” – veli.

U slučaju pandemije i zato očekivane povećane smrtnosti građana, županije moraju osigurati proširenje kapaciteta postojećih MRTVAČNICA... (Hrvatska vlada)■

4. zagrebački festival svjetske glazbe Nebo,
Studentski Centar, Zagreb, od 25. do 27. studenoga 2005.

Nešidu-I-Huda

Sufi pjevači iz Sarajeva
Chants soufis de Sarajevo
Sufi Chanting of Sarajevo

www.nebofestzagreb.com

Noga filologa

Jeste li za malo maternice?

Neven Jovanović
<http://filologanoga.blogspot.com>

Cjenik cara Dalmatinca i spolni organi svinje i ježinca otkrivaju jednu od neuralgičnih točaka moderne civilizacije

Dioklecijan, "naš čovjek" na čelu Rimskoga Carstva, zaslužan je, osim za rezidenciju koja će postati jezgra današnjeg Splita, i za jedan od intrigantnijih dokumenata antičkog doba. To je *Edikt o cijenama prodajne robe*, zakonska odluka objavljena 301. (četiri godine prije nego što će Dioklecijan odstupiti s funkcije rimskoga cara). *Edikt o cijenama* nastao je u pokušaju kontroliranja inflacije i svih njezinih posljedica – poput galopirajućeg rasta cijena i nestašice robe na tržištu – i to u civilizaciji koja nije poznavala ekonomiju u našem smislu riječi, koja je čitav fenomen inflacije tumačila prvenstveno kroz moralističku prizmu, kao nekontroliran rast *pohlepe trgovaca*. No to je tek dio intrigantnosti ovog edikta. Drugi je od takvih dijelova (a ima ih još) činjenica da Dioklecijanov edikt – nepredviđeno, ali iz prve ruke – detaljnim popisom roba čije maksimalne cijene određuje ujedno obavještava ljude dvadeset i prvog stoljeća koji su proizvodi i usluge bili najvažniji i najčešći na antičkom Mediteranu oko godine tristote. Car-Dalmatinac omogućuje nam tako detaljan uvid u kombinaciju potrošačke košarice i veletrgovačkog kataloga otprije tisuću i sedamsto godina.

Litra ježa sto denara

U Dioklecijanovu cjeniku roba i usluga važno mjesto zauzimaju, dakako, različite vrste mesa i ribe. Na popisu ćemo naći uobičajene stavke – prvo svinjetinu (koje bi, prema iznosima navedenim u ediktu, jedan rimski težak za svoju dnevnicu mogao kupiti oko 600 grama), pa govedinu, pa kozje i ovčje meso. Potom, međutim, slijede dva vrlo specifična mesna proizvoda: svinjska maternica i svinjsko vime. Ovi su proizvodi vrlo cijenjeni: za "italsku funtu" (oko 320 grama) maternice propisana je najviša cijena od 24 denara, točno dvostruko u odnosu na istu količinu "obične" svinjetine, dok funta vimena stoji 20 denara – koliko i ista količina "najbolje šunke", ili koliko je Dioklecijan predvidio za dnevnicu pastira (uz dodatak toplog obroka).

Čitajući dalje popis vrsta mesa, zapažamo da su pažljivo raščlanjene vrste ptica – u antičkom svijetu trećeg stoljeća nove ere jeli su se ne samo fazani, guske i kokoši, nego i jarebice, drozdovi, golubovi, vrapci, paunovi. Na popisu riba, opet, u oči nam padaju morski ježevi. Nisu baš jeftini: stotinu ih stoji pedeset denara (stotinu oštriga košta sto denara); za pola litre svježih, ali očišćenih ježeva – mjerili su se, očito, po obujmu – određena je najviša cijena od također pedeset denara, dok pola litre usoljenih ježeva stoji stotinu denara.

Kulture i zazor

Razlike u prehranbenim navikama između naše kulture i rimske nisu, zapravo, osobito iznenađujuće. Ne samo zato što je kuhinja, reći će spremno etnolozi i antropolozi, jedno od važnih

mjesta očitovanja identiteta. Rimljani su imali još dva, i to bitnija, razloga da im se jelovnik razlikuje od našeg. Prvo, nisu poznavali krumpir, rajčicu, purane, kavu, čaj, šećer, rakiju – popis bi se mogao nastaviti – nisu poznavali mnoge namirnice koje su važan dio današnje evropske prehrane, i nadomještali su ih drugim. Potom, antičke su mogućnosti proizvodnje hrane bile mnogo ograničenije, antičke tehnologije daleko primitivnije, i zato su ljudi antike bili primorani mnogo bolje gledati oko sebe, mnogo bolje iskoristavati *sve* što im je priroda nudila.

To lako objašnjava paunove, drozdove, jarebice i vrapce – pa i morske ježeve – kao stavke jelovnika (pogotovo kad se sjetimo evropskih kultura u kojima su ptice pjevice, ili žabe i puževi, vrlo poželjne i cijenjene namirnice). Aspekt Dioklecijanova edikta koji me ovdje mnogo više interesira jest, međutim, *nelagoda* koju osjećamo čitajući o maternici i vimenu kao prehranbenim proizvodima; ista nelagoda koju ćemo osjetiti sjetivši se da su jestivi dio morskih ježeva upravo njihovi jajnici; ista nelagoda – rimsku kulturu na stranu – zbog koje u izlozima mesnica izbjegavamo životinjske penise i testise nazvati pravim imenom (sjetite se "bijelih bubrega"), ili ih uopće bilo kako imenovati.

Zašto je tako? Zašto su Rimljani bez zazora prodavali, kupovali i jeli svinjske maternice i svinjska vimena – dok su nama pomisli na takve namirnice odbojne, ma kako nam sami po sebi ti komadi mesa prijali?

Svakodnevno ubijanje

Rado bih sad izvukao zeca iz šešira, ili asa iz rukava, i rekao: "To je tako zbog toga i toga". Međutim, ne mogu. *Ne znam* zašto je tako, ne znam odakle u našoj kulturi nelagoda koju rimska kultura ne poznaje; mogu ponuditi samo neke hipoteze, i računati na vašu dobrotu – nadati se da ćete moje neznanje nadopuniti svojim, obavještenijim i inodisciplinarnim, uvidima. No prije hipoteza, još jedna napomena. *Ovu nelagodu ne bih zapazio da nije bilo suočenja s drugom, drugačijom kulturom.*

Gnušati se pomisli da jedemo životinjske spolne organe svakako je, prije svega, licemjerman postupak; ako jedemo meso, vrlo je vjerojatno da *radimo* ono čega se gnušamo. Jeste li kad razmišljali što sve ide u kobasice, ili u mljeveno meso? S druge strane, ovakvo si gnušanje – jednako kao i zgražanje nad televizijskim prijenosom zavrtnja kokošjih vratova – danas *možemo priuštiti*. Tko ne radi sam kobasice ne mora ni znati što sve u njih ide; tko sam ne mora zavrtnuti kokošima vratove može se uzrujavati kad to gleda u TV-dnevniku. Tako je nešto danas moguće prvenstveno zahvaljujući industrijalizaciji. Prehranbena industrija, sa svojim relativno malobrojnima specijalistima i od svakodnevnog života udaljenim pogonima, izolira nas od najbolnijeg momenta u pripremi hrane – od klanja i

komadanja. Istovremeno, trgovina, osobito ona supermarketskog tipa, svojski se trudi minimalizirati neugodne veze životinja i mesa: svojim nas kadicama od stiropora i celofanskim omotima navodi da sve lakše i lakše zaboravljamo kako kući za ručak nosimo donedavno živ, uzdrhtao i topao organ svježe ubijenog bića. Rimljanima, kao i nekome tko danas živi na seoskom gospodarstvu, luksuz zaboravljanja i izoliranja nije bio dostupan; obični ljudi antike, bili oni stanovnici grada ili sela, živjeli su neprestano izloženi ubijanju životinja, neprestano suočavani s tim ubijanjem i njime okruženi – živjeli su, u znatnoj mjeri, *zato* što su ubijali (alternativa, nažalost i predobro poznata, bila je glad), ubijajući vrlo često vlastoručno – i stoga su morali, silom prilika, biti mnogo hladnokrvniji, mnogo pragmatičniji u vezi sa svim aspektima pripreme za život nužnih namirnica. Ako treba jesti, onda treba. Isto tako, ako treba jesti, onda treba iskoristiti *sve* što je jestivo. (To rezoniranje ne mora nužno značiti da su ovakvi ljudi *beščutniji* od nas; moja je baka plakala uvijek kad je bilo kolinje svinja koje je držala.)

Komadi mesa

No, možda naša odbojnost prema pomisli da jedemo životinjske spolne organe – jednako kao i naša odbojnost prema pomisli da jedemo ubijena živa bića – proizlazi iz još jednog izvora: iz naše sklonosti da životinje antropomorfiziramo. Da u njima, sve više i više, gledamo vlastitu braću i sestre, da u njima gledamo sebe same. A ako su životinje kao i mi, onda su i njihovi spolni organi kao i naši – onda je, zapravo, *sve* njihovo kao i naše – onda je, u konačnici, jesti životinjske spolne organe ali životinje uopće, ne samo zločin nego i *griješ*.

Ne treba posebno isticati da ćemo u modernom svijetu antropomorfiziranje životinja naći kamo god se okrenemo – od maštanja kojima hranimo djecu do borbe za životinjska prava. Dakako, antropomorfiziranje životinja postojalo je i u antici (usprkos pojedinim likovnim prikazima na kojima šokira upravo *odsutnost* ičega ljudskog u životinjama), ali sa spoznajom da su životinje slične ljudima bilo je, silom prilika, u antici slično kao sa spoznajom da su i robovi ljudi: naravno, to je nepobitna činjenica, ali je nepobitna činjenica i ropstvo – kruta realnost: antičke civilizacije *počivaju* na radu i posjedovanju robova; tome, iz antičkog kuta gledanja, nema alternative – ako se ljudi ne žele odreći najvećeg dijela civilizacije i kulture. (Alternativa svakako postoji – tome i predobro svjedoči moderno doba – ali ona je ljudima antike bila ne samo nedostupna nego i, još važnije, *nezamisliva*.)

I opet mi se neodoljivo nameće veza između naše sposobnosti da razmišljamo o životinjskim pravima, da zamišljamo šume pune diznjevskih stvorenja – i činjenice da mi, moderni gradski ljudi, živimo *daleko* od životinja – ili smo barem od njih *odvojeni*. One životinje koje srećemo na ulici i u zoološkom vrtu – one i *jesu* slične nama; mi smo ih sami učinili nama sličnima. Još važnije – te životinje na ulici i u zoološkom vrtu nisu naš potencijalni plijen, naš sutrašnji ručak, one su ljubimci: zabava i razonoda. U jednom ironičnom i, možda, opasnom, ili barem nezdravom, obratu, životinje od kojih naš život zbilja *zavisi*... od nas su skrivene. Ostaju samo komadi mesa, po mogućnosti što anonimiji. ▣

Njemačka

Staklena palača na Labi

Posljednog tjedna listopada odobrena je gradnja nove koncertne dvorane u luci grada Hamburga koja će, prema najjavama, postati najznačajniji i najmoderniji glazbeni hram u sjevernoj Njemačkoj. Impozantna, futuristička staklena građevina, nazvana Elbphilharmonie, projekt je švicarskoga arhitektonskog biroa Herzog & de Meuron, a njezina će gradnja stati ukupno 186 milijuna eura. Grad Hamburg će se uključiti sa 77 milijuna, 74 milijuna investirat će jedan poduzetnik koji će u objekt smjestiti hotel te nekoliko apartmana, dok će ostatak biti prikupljen donacijama. Cjelokupni projekt zamisao je investitora i arhitekta Alexandra Gérarda koji je 2001. prijedlog za gradnju njemačkom senatu. Dvije godine kasnije prihvaćen je projekt Herzoga & de Meurona, a otvorenje se planira za 2009.

Filharmonija će postati zaštitni znak s kojim će se moći identificirati Hamburg, s kojim će se ponositi i koji će biti pristupa-

čan svim građanima, izjavila je senatorica za kulturu Karin von Welck. Kako se Eiffelov toranj povezuje s Parizom, Big Ben s Londonom a Brandenburška vrata s Berlinom, tako će se u budućnosti diljem svijeta Filharmonija povezivati s Hamburgom, naglasio je političar Dietrich Rusche.

Njemačka

Novo književno priznanje

Francuska ima *Prix Goncourt*, Engleska *Bookera*, a Njemačka tzv. Njemačku književnu nagradu, koju je ove godine utemeljila Udruga njemačkih nakladnika i knjižara s namjerom da na svjetskom tržištu popularizira njemačku literarnu produkciju. Od ovogodišnjih sto pedeset objavljenih naslova beletristike od sedamdeset šest nakladnika s njemačkoga govornog područja žiri je najprije odabrao dvadeset kandidata, a potom šest finalista. Prvi dobitnik novog priznanja austrijski je pisac Arno Geiger koje mu je dodijeljeno neposredno uoči Frankfurtskog sajma. *Arno Geiger u romanu Es geht uns gut uspio je prolazno i trenutno, povijesno i privatno, sjećanje i zaborav dovesti u uvjerljivu ravnotežu*, objasnio je odluku žirija književnik Bodo Kirchoff. Geiger, rođen 1968., debitirao je 1997. romanom *Kleine Schule des Karussellfahrens*. Autor je, prema vlastitim riječima, uspio opisati ono što je posebno u njegovoj obiteljskoj sagi u kojoj se glavni junak Philip Erlach u vili svojih djedova u predgrađu Beča suočava s poviješću koju zapravo uopće ne želi upoznati: *Naravno, htio sam razumjeti likove u njihovoj biografskoj dubini i povijesnoj uvjerljivosti. Stoga sam im morao dati nekakvo uporište u povijesnom kontekstu. Ako se likovi shvate mogu se nadati da će biti moguće i bolje razumijevanje njihovih životnih okolnosti.*

Na gotovo četiri stotine stranica Geiger je dosta duhovito kroz tri generacije opisao ne samo sudbinu klasične građanske bečke obitelji nego i sudbinu

cijele zemlje; obuhvatio je gotovo sedamdeset godina austrijske povijesti 20. stoljeća. *Dobro nam je* četvrti je roman 37-godišnjeg Austrijanca. Uz priznanje za najbolji roman njemačkoga govornog područja, Udruga njemačkih nakladnika i knjižara autoru je dodijelila iznos od 37.000 eura. Otkako je javnosti objavljen dobitnik nagrade, prodaja Geigerova romana gotovo je udvostručena; samo u tjedan dana prodano je dvadeset tisuća primjeraka.

Ostali finalisti su: mladi Daniel Kehlmann s romanom *Die Vermessung der Welt*, zabavnom dvostrukom biografijom Alexandra von Humboldta i Karla Friedricha Gauša; lirika Friederike Mayröcker s *Und ich schützelte einen Liebling*, reminiscencijom na nekadašnjeg partnera Ernsta Jandla; Gert Loschütz s *Dunkle Gesellschaft*, tajnovitim pričama koje pripovijedaju o riječnoj pustolovini jednoga mornara; Thomas Lehr i njegov filozofski krimić 42 te Gila Lustiger s romanom *So sind wir*: Favorit je bio Daniel Kehlmann koji oduševljava publiku i kritičare životopisom dvojice hirovitih znanstvenika. ■

Gioia-Ana Ulrich

Velika Britanija

Galerija Saatchi u novom prostoru

Londonska Galerija za suvremenu umjetnost Saatchi mora isprazniti prostorije u zgradi na obalama Temze u kojoj je smještena od njezina otvaranja 2003. Ugovor o zakupu slavnoga skupljača umjetnina Charlesa Saatchija s japanskim vlasnicima zgrade u blizini westminsterskog mosta 21. je listopada raskinut sudskom odlukom. Navodno su Saatchi i ravnatelj Nigel Hurst nakon otvaranja umjetnička djela počeli izlagati na okolnom zemljištu zgrade, za što nisu plaćali zakupninu. Osim toga, prema izvješćima medija, moderna umjetnost izložena u Galeriji vlasni-

cima je bila trn u oku, te je često dolazilo do svađa. Ekspozitima koji su bili izloženi ondje pripadaju i osporavana djela takozvane Brit-Art, među kojima su i radovi Damiena Hirsta.

Galerija će preseliti u Zgradu vojvode od Yorka, u ulicu Kings Road u središtu Londona. ■

S izložbe fotografija Marija Delića "I 212 NYC" u galeriji Studentskog centra u Zagrebu.

www.zarez.hr

OSTAVLJAM
MANHATTAN.
VOZAČ TAXIJA, INDIJANAC, PUŠTA MI
SVOJU OMILJENU PJESMU.
KAŽE ZNA SVE O HRVATSKOJ
NOGOMETNOJ REPKI. SILUETE
NEBODERA OSTAJU S DESNA.
ČUDAN PRIZOR UZ ZVUK
SITRE NA RADIJU.
VIDIMO SE IDUĆI PUT.

Mario Delić rođen je u Zagrebu 1971. Krajem osamdesetih počinje se baviti fotografijom. Svoje radove izlaže na nekoliko skupnih i individualnih izložbi. Godine 1990. počinje raditi u video studiju kao asistent kamere i tehničar rasvjete, a nedugo nakon toga snima prve video uratke. Od tog vremena radi kao filmski i TV snimatelj na različitim projektima. Zajedno sa suradnicima na projektu dijeli nagradu Emmy (Outstanding Investigative Special) 1998. za rad na dokumentarnom filmu *Calling The Ghosts* u produkciji Bowery Productions iz SAD-a. Unatoč komercijalnim projektima fotografija ostaje intimnim poljem istraživanja svijeta što ga okružuje, a čovjek i njegovo određenje u prostoru stalan motiv njegovih radova. Izložba "I 212 NYC" posvećena je New Yorku, ona je "svojevrсна emotivna autobiografija – autobiografija putnika koji se stotinu puta našao na istom mjestu, dok mu konačno, teritorij nije postao sudbinom" (iz predgovora kataloga).

